UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Bartoli Consilia, Quæstiones, & Tractatus

Bartolus

Lugduni, 1567

Tractatus Testimoniorum, secundum Bartolum de Saxoferrato.

urn:nbn:de:hbz:466:1-96124

Visual Library

ſius. Inſtit. de leg. agn. ſuc. §. vul. Sȝ pone qꝺ ſint duo fr̃es ſpu-
rij, a diuerſis m̃rib. ⁊ nũquid inter ſe ſuccedãt. Pone ergo quod
ſacerdos vel monachus ex diuerſis m̃ribus hȝ filios, quod ab-
ſit: pone largius q̃onem, quidã ſolutus de vna muliere ſoluta cõ
cubina tñ habuit filiũ vnũ, et de alia habuit filium aliũ qui vul-
gariter appellatur in Lombardia baſtardus nunquid iſti inui-
cem ſuccedunt ab inteſtato. et an ſuccedant agnatis p̃ris, vel a-
gnatis m̃ris, videtur ꝙ ſic, quia fr̃es ſunt alij ꝓximiores gra-
du admittuntur. in auth. de her. ab inteſt. §. reliquũ. Nec obſtat
ſi ſint fr̃es ex vna parte p̃ris tñ, qꝛ ſola naturalis cã inſpicitur.
C. de ſu. ⁊ leg. auth. in ſucceſſione. Item delictum p̃ris qui ad a-
liam mulierem acceſſit non debet nocere filio. ff. de pen. l. crimẽ.
ff. de decurioni. l. j. §. nullus. E contra videtur, ꝙ tanꝗ̃ cognatus
ei, nõ: cũ cognatio ſit per m̃rem, Inſti. de legi. agna. ſuc. in prin.
tanꝗ̃ agnatus non: cum nulla ſit inter ſpurios agnatio, ſiue ius
agnationis, tunc eñ per p̃rem agnatio contrahitur, cum legiti-
me nuptie ſint contracte. Inſtit. de nupt. §. ſi aduerſus. Inſt. de
leg. ag. ſuc. § j. ⁊ ij. cũ igit̃ iure agnationis vel cognationis cũ nõ
veniat, merito repellunt̃ cũ alia iura ſucceſſionis nõ reperiant̃ in
iure. niſi vt ſibi ſuccedãt a iure, vel a lege vel ſenatuſcõſulto. qꝺ
vltimũ credo veꝝ, vt in auth. quib. mod. na. effic. ſui. §. j. in fi. ⁊ §.
24 quod vero. ⁊ ibi ꝓbat̃. † De inceſtuoſis, ſiue nefarijs, ſeu dãna-
tis ⁊ alijs f̃ribus dic agnatis nullo modo ſuccedere cũ oĩ bene-
ficio legis careãt, vt ꝑalleg. auth. in fi. Nã talibus inter viuos vel
in morte p̃r donare non poteſt. C. de inceſt. nup. l. ſi quis iceſtas.
quod de iſtis dictum eſt intellige qñ ex m̃rimonio, vtroque ſcie-
te ſunt tales ꝓgeniti: ſecus altero, vt no. de cland. deſpõſ. c. cũ in-
hibitio. Sic aũt ex predictis colligitur apparet ex ſucceſſionib⁹
ab inteſtato primã eſſe cãm in ſucceſſione. Prima eñ cã liberoꝝ
ſecunda aſcendentium vſqꝫ in infinitũ. ff de in ius voc. l. quicꝫ li-
tigandi. §. parentem. tertia trãſuerſaliũ. iſta vſqꝫ ad x. gradum ſi-
ue agnati, ſiue cognati ſint hodie ſuccedũt, vt Inſti. de leg. ag.
ſucceſ. in fi. Iſtis aũt deficientibus ſuccedit fiſcus, exceptis qui-
buſdã caſibus, in quibus alij fiſco p̃ferunt̃, p̃fert̃ eñ vxor. C. vn-
de vir ⁊ vxor. l. j. aliqui ẽt vt puta, decedit miles, nauicularius,
cohortalis fabricẽſis, de p̃di. naui. ꝓ totũ. Itẽ ſocius liber. impe-
ria. vt C. ſi imp. lib. ſoc. l. vnic. lib. x. Certũ eſt eñ ꝙ collegium ſiue
ſocius p̃fert̃ fiſco, vt ſ. allegata lege, hoc de p̃dictis laicis vendi-
25 cat locum. † De clericis aũt ſcias tu Legiſta ꝙ ſi clericus ꝓlatus
moriatur inteſtatus, in his q̃ ab eccleſia, vel cõtẽplatione eccle-
ſie habuit ſuccedit eccleſia tm̃modo, qꝺ ĩtellige vt C. de ſac. ſan.
eccle. l. ſacroſctẽ. ⁊ auth. licẽtia. ⁊ xij. q. j. c. ſic maniſeſte. In bo-
nis aũt queſitis ante ꝓmotionẽ, vel poſt, ꝑſone intuitu, ſuccedũt
agnati ſeruato ordine, vt in p̃miſſis, vt xij. q. vlt. c. ſi. His autem
deficiẽtibus ſuccedit eccleſia. extra de ſuc. ab inteſta. cap. j. ⁊ ple-
26 ne in c. ij. e. ti. Plura circa hoc non curaui ponere. † Poſtremo
videtur, ꝙ quedã innouata ſunt ⁊ quedã regularia in ſucceſſiõe
ab inteſtato. Nota primo quedã regularia, ⁊ curſus per que ſunt
ĩnouata ab ĩteſtato: ⁊ ſic not. ꝙ nemo ſuccedit iure affinitatis ab
inteſtato. C. cõia de ſucceſ. l. vitrico. ⁊ l. affinitatis iure. Dicũtur
autem affines omnes illi qui per vxorem mihi contingunt. ff. de
gradi. l. nõ faciles. §. affines. Exori aũt vir ſuccedit, qui non dꝛ
affinis ſi vxor decedat ſine aſcendentibus ſiue deſcendentibus
ſiue collateralib⁹ fiſco excluſo, vt l. j. C. vnde vir ⁊ vxor. ⁊ alio ca-
ſu ⁊ in auth. ibi poſita. Itẽ ⁊ alio caſu, ſi vxor decedat relictis fi-
lijs emãcipatis, vel nepotibus vel p̃r vna cũ eis hȝ vtilẽ vſum
27 fructũ. C. de bo. ma. l. iij. † Itẽ eſt ⁊ alia regula, qꝺ ſeruus nõ pot
habere ſucceſſores, vt l. ſeruus. C. communia de ſucceſſio. fallit cũ
mora eſt facta in libertate preſtanda. C. ad Orfi. l. fi. de his quib.
vt ind. l. fi. Itẽ fallit cũ deceſſit apud hoſtes. C. de ſuis ⁊ legiti. l.
28 apud hoſtes. † Itẽ eſt alia regula donec põt habere locũ ſucceſ-
ſio ex teſtamento. ceſſat ab inteſta. ff. de reg. iur. l. q̃ diu poſſit. C.
communia de ſuc. l. antequam. Fallit iſta regula, ſi ſic dicat teſta
tor, te heredẽ inſtituo ſi legitimi noluerint. vt ff. de hered. inſtit.
29 l. ſi quis ita heres inſtituat̃. † Itẽ eſt alia regula, qui proximior
eſt in gradu, ꝓximior ⁊ potior eſt in ſucceſſione, vt C. cõm. de ſuc-
ceſſ. l. auunculo. quod intelligo ſm̃ diſtinctionẽ ſ. poſitã. ſ. de ſuc-
ceſſionibus deſcendentiũ, aſcẽdentiũ ⁊ collateraliũ. Item eſt re-
gula alia ꝙ nullus hoſpes põt etiã ab inteſtato ſuccedere alũ-
no, ſiue vitrico hoſpiti. C. eod. tit. l. nutritoribus. ⁊ in authẽ. om-
30 nes peregrini. ibi poſita. Vltimo videre reſtat † que ſunt per ius
nouiſſimũ immutata, lȝ ex precedentibus poſſit ſatis perpendi,
tamen olim non ſuccedebat filius emancipatus patri niſi de iu-
re pretorio. hodie ſublata eſt differẽtia patrie poteſtatis ⁊ emã-
cipationis, vt in authen. de ſuc. ab inteſta. ĩ §. j. que eſt C. de legi.
her. authẽ. ceſſante ſucceſſione. Item olim nepos vt puta filius
filij non admittebatur ad ſucceſſionem cum auunculis, niſi cum
diminutione tertie partis. C. de ſu. ⁊ legi. l. ſi defunctus. ⁊ l. illam
C. de colla. Sȝ hodie equaliter ſuccedunt, vt in authẽ. ibi poſita.
Item olim aſcendentes, puta, m̃r per Orficianum, pater vero iu-
re pretorio. Sed hodie de iure ciuili, vt in auth. defuncto. Item
olim ſi pater non emancipabat filium contracta fiducia, non ſuc
cedebat ei de iure ciuili: hodie ſemper in emancipato contracta
fiducia preſumitur. Inſti. de legi. agna. ſuc. §. fi. ⁊ in authẽ. de he-
re. ab inteſt. §. ⁊ cõſequens. Item olim ſi vocaretur pater ad ſuc
ceſſionem filij fratribus extantibus, vocabatur cum matre in beſ-
ſem vſufructus. ff. ad Ter. l. fi. hodie autem in viriles admittun-
tur, vt in authen. defuncto. Item olim admittebantur cõſangui-
nei de iure ciuili ⁊ vterini de iure pretorio. vt Inſti. de ſuc. cog.
Hodie autem predicta differentia eſt ſublata agnatorum et co-
gnatorum, vt in predictis aperte cauetur. Dyn. de Muſello ex-
cellen. doctor.

ADDITIONES.

a Tho. D. ¶ De nepotib. Vide d. Jo. Bapt. Seu. in l. ſi qua il-
luſtris. C. ad Orfi. ⁊ Pe. Phili. Cor. ibi, ⁊ in conſi. ccxxxiij. in iiij.
vol. pro deciſione preſentis queſtionis.

b ¶ Mater. Caue tamen de m̃re ſi ſecundas inuerit nuptias, ꝓ-
pter l. ij. ⁊ auth. ſup ea poſitã C. de ſecund nupt. per quas vide-
tur, qꝺ hoc intelligit vbi mater non conuolat ad ſecunda vota.

a Tractatus Teſtimoniorum, a

secundum Bartolum de Saxoferrato.

ADDITIO.

a T. D. ¶ Tractatus teſtimonioꝝ. Iſtũ pro trac. Bar. alle. doc.
maxime Feli. in c. ſicut nobis. in ij. ⁊ v. col. de re iudica. ⁊ Ale. in
l. legatis. in princ. ff. de legat. iij. in apoſtil. Bar. ⁊ in ꝯſi. liiij. in fi.
in j. vol. ⁊ in ꝯſi. cix. in eo. volu. viſis ⁊ vt oportet cõſideratis in
vj. vol. ⁊ in ꝯſi. x. in vj. vol. j. col. Lud. Rom. in l. j. ff. de verb. obl. ⁊
dicit, ꝙ pauci habẽt hũc tract. ⁊ dicit Alex. in l. ſi cũ dotẽ. §. ſi ma
ritus. ff. ſolu. mat̃. ꝙ ipſe hȝ tra. huiuſmodi duplicatũ vnum bre-
uem, ⁊ alteꝝ longiorẽ. ⁊ lȝ dicat ꝙ ſit tract. alimentoꝝ, tamen qꝛ
allẽg. Bart. in c. oppoſita prudentie voluit allegare Bar. hic et
iſtud pro trac. Bar. alle. Bal. in l. ſolã. C. de teſtib. ⁊ vide Nellũ
de ſanc. Gem. in tract. de teſti. ⁊ Fel. in c. qm̃ frequenter. in §. por
ro vt lit. non conte. ⁊ dicit idem Fel. in c. cum cauſam. de teſti. ꝙ
Bar. cõpoſuit huiuſmodi trac. de teſte. quẽ morte preuẽtus non
cõpleuit. alleg. ita referre Bal. in l. de quibus. ff. de legi. ⁊ in l. iij.
C. de teſti. ⁊ in d. c. cauſam. in ij. fallẽ. Adde Bal. in l. edita in re.
Pata. C. de edẽ. vbi dicit, quod Bar. a Saxofer. preceptor ſuus
illuſtris cõpoſuit tra. de teſt. ⁊ morte preuentus incõpletuȝ reli
quit qui vltra etiã quã Legiſtis expediat cum intellectu volaue
rat ad ea que non poſſunt intelligi niſi per ſummos viros, qui
cognoſcunt genus ⁊ differentias, ⁊ virtutes ⁊ vitia que generã-
tur ex actibus. Unde Bald. ad hunc tractactum ſuſpirans ſub-
iungit, quis dabit mihi pennas columbe ⁊ in altum volabo.

1 ☞ Teſtes an probent, iudicis arbitrio relinquitur facta con ſi-
deratione circa perſonam, ⁊ dictum teſtium.
2 Teſtis debet reddere cauſam ſui dicti ſufficientem ſimpliciter ſi
de ea fuit interrogatus.
3 Teſtis interrogatus in cauſa ſcientie ſi dicit, ſcio quia ſcio, non
probat.
4 Teſtis reddere debet cauſam dicti per alterum ex quinque ſen
ſibus corporeis.
5 Teſtis dicens quem dominum, ⁊ non reddens cauſaȝ dicti, etiã
non interrogatus non probat. Idem ſi dixerit quem ebrioſum.
6 Teſtis deponens ſuper his que diſcurſu intellectus percipiun
tur, debet reddere cauſam ſui dicti etiam non interrogatus, ſe-
cus ſi ſine diſcurſu vel modico.
7 Teſtis deponens fundum valere decem, non probat, niſi red-
dat cauſam ſui dicti.
8 Teſtis deponens quem dominum, adijciens cauſam, quia vi-
dit eũ tãto tẽpore quod preſcripſiſſet, probat vtile dominium.
9 Teſtis de ca uſa cauſe ſi non interrogatur, non deponit.
10 Teſtis dicens aliquem poſſediſſe, probat etiam ſi non adiecit
cauſam.
11 Teſtis deponens aliqua vera eſſe, quia audiuit dici, nõ probat
Dicta teſtium quando teſtificata per ipſos ſunt deperdita, pro-
bantur per teſtes, qui dicunt vidiſſe teſtes in cauſa iurare, ſolen
niter examinari, ⁊ eorum dicta vidiſſe.
12 Teſtis deponens de credulitate non probat niſi in conſiſtenti
bus in peritia.
13 Teſtis deponens ſe vidiſſe probat, licet interrogatus cauſam
non deponat.
14 Teſtis deponens de vita ⁊ moribus alicuius, ſi reddit cauſam.

quia conſanguineus vel vicinus probat.
15 Uinū eſſe dulce ſi teſtis dicit, ⁊ reddit cauſam, quia bibit, probat.
16 Teſtis qui dicit Titium promiſiſſe Seio, probat.
17 Teſtis dicens ſcio, quia preſens fui, vel interfui, probat.
Qui dicit ſe fuiſſe preſentem neceſſario dicit ⁊ intelligentez, ſecus ſi alium dicit preſentem.
18 Lex vel teſtator mandans aliquid fieri, ⁊ aliquo preſente, intelligitur, ⁊ intelligente.
19 Notarius dicens aliquid factum in preſentia alicuius, includit etiam intelligentiam.
20 Teſtis, qui deponit per verbum videtur, non probat.
Teſtis dicens, vidi Titium poſſidere, ⁊ mihi videtur quod ſint decem anni, probat.
21 Subſtantia rei apud Legiſtas quomodo capiatur, ⁊ eſt aut rerū corporalium, aut incorporalium.
22 Subſtantia rerum comprehenditur per accidentia rerum que ſenſu percipiuntur.
23 Teſtis deponēs ſuper his, que ita nobis communia ſunt quod aſpectu ab omnibus cognoſcuntur vt in lapide, ligno, ⁊ ſimilibus ⁊ dicat quod erat lignum, quia vidit probat.
Teſtis qui dicit, neſcio, ne ſibi ſit contrarius, intelligitur niſi vt ſupra dixit.
24 Teſtis deponens circa aromata, lapides p̄tioſos, ⁊ ſimilia ſufficit quod dicat ſe vidiſſe, ⁊ ſe ſcire illius conditionis eſſe.
25 Quidditas rei que non poteſt niſi per valde peritos cognoſci quomodo probetur.
26 Binomius ſi aliquis ſit, qualiter probet eſſe illum de quo agit.
27 Homo ex auditu vocis non cognoſcitur.
28 Identitas fundi qualiter probetur.
29 Identitas animalis qualiter probetur.
30 Teſtis deponens ſuper identitate rei mobilis vt probet qualiter deponat, ⁊ qualiter probetur.
31 Fructuum identitas, qualiter probetur,
32 Teſtis deponens ſuper peremptione vel amiſſione rei, vt probet qualiter deponat, ⁊ perēptio ſeu amiſſio rei qualiter ꝓbet.
33 Paſtoribus aſſerētibus multa animalia in paſcuis, ⁊ itineribus perempta, an ſit credendum.
34 Teſtis deponens vinum eſſe quia vidi non probat niſi dicat, et guſtaui vel odoraui vel vidi in taberna vinaria.
35 Negatiua coarctata dicitur probari, quādo quis refert ſe ad certum corpus, puta talis res non eſt lignum.
36 Hominem viuum fuiſſe, qualiter cauſa reddi debeat, vt ꝓbetur.
37 Mortuum aliquem eſſe, qualiter probetur.
38 Fama probatur mors alicuius, ex quibus cauſis progredi dz.
Mors iuuenis luxurioſi, bellicoſi, ⁊ vagabundi quō probetur.
39 Teſtis ſi dicit quem mortuum, quia interfuit eius ſepulture, licet cadauer non viderit ſed tunc dicebatur, probat.
40 Mors in maximis cauſis per famam non probatur.
41 Teſtis deponens ſuper morte alicuius vere vt probet, qualiter reddat rationem.
42 Titium fuiſſe qui aliquid fecit qualiter probetur per teſtes, et an ſufficiat ſi dicant teſtes ſe vidiſſe.
43 Uidiſſe aliquid fieri de nocte, qui dicit probat ſi dicat vidiſſe qꝛ erat lumen Lune, vel magnus ignis.
44 Teſtis qui dicit Titium fuiſſe qui illud fecit, quia dum ſe aſpiceret in ſpeculo illum vidit, non probat.
45 Teſtis deponens ſe ante Titium cognouiſſe, quia erat vicinus ſuus contiguus probat.
Sed ſi in pueritia ipſum cognouiſſet, non probat.
46 Iudex hoīem exhibet, vt cognoſcatur a teſte, qui dixit aliquid factum ab aliquo ⁊ nomen ignoret.
Mortuus vt ex aſpectu recognoſcatur exhibetur.
47 Teſtis deponens ſuper longitudine, vel latitudine alicuius rei probat ſi dicit quod vidit menſurari, ⁊ idem ſi teſtis dicit rē magnam, vel paruam, quia vidit.
48 Teſtis deponēs ſup menſura fundi, vel muri limitate probat, ſi eſt peritus in menſura, ⁊ dicat ſe mēſuraſſe, vel mēſurari vidiſſe.
Menſura fundi indeterminate ab omnibus cognoſci poteſt.
49 Pondus determinate probatur per teſtes dicentes ſe ponderaſſe, vel vidiſſe ponderari, indeterminate vero ſi dicant quod manibus ponderauit.
50 Teſtis deponens determinate circa menſuram vini, vel olei, ſi dicit quia menſurauit, vel menſurari vidit, probat, ſi vero indeterminate, ſatis eſt quod dicat quod vidit.
51 Menſuratio totius corporis in non conſiſtentibus pondere, numero, vel menſura, difficilis eſt, ⁊ non ſit niſi a peritis.
52 Quantitas corporum ſeparatorum quorum numeratio eſt facilis ſit per numerationem.
53 Teſtis ſi dixit quod vidit tradi x. corbes frumenti probat, ſecus ſi dicit quod vidit tradi ceruum frumenti, qō erat decēz corbes.
54 Teſtis deponens de quantitate vaſis, qualiter deponere debeat vt probet.
55 Fama probat quantitatem, numerum milliarium exiſtentium de loco ad locum.
Menſura quantitatis milliarium ſit per longitudinē itineris, ſecundum quod commeatur.
Menſura ſuper diſtantia, vel vicinitate fieri debet per directū, ⁊ qñ per terram fieri non poteſt, ſit per aerem cum chordula.
56 Intelligere ſubſtantiam incorpoream non pertinet ad Iuriſtam.
57 Miraculum dicitur quaſi admiratione plenū, ⁊ eſt id, cuius effectus eſt manifeſtus ⁊ cauſa eius omnib⁹ ſimpliciter occulta.
Miraculorum tres gradus ⁊ qualiter probentur.
58 Qualitates ſubſtantie animate anima rationabili ſunt tres.
Sacramentum eſt ſacre rei ſignum. Item inuiſibilis gratie, viſibilis forma.
59 Chriſtianum aliquem eſſe, vel ſacerdotem, qualiter probetur.
60 Iuriſtam aliquem eſſe qualiter probetur.
Iuriſta an ſit ſufficiens ad doctoratum, probatur per teſtes eiuſdem, vel maioris peritie.
61 Teſtis deponēs aliquez cerdonem alicuius artis, ſi dicat quod vidit eum exercere dictam artem, probat.
Cerdonem eſſe bonum probatur per teſtes eiuſdez, vel maioris peritie.
62 Mercatorem eſſe, officium eſt, non artificium.
Mercator dicitur, qui cum quadam perpetuitate mercatur.
Mercatorem eſſe qualiter probetur per teſtes.
63 Mercator, qui per quinquennium dimiſit conſuetudinem mercandi non dicitur mercator, ⁊ ex hoc probatur quod deſinit eſſe mercator.
64 Artifex qui per decennium artem non exercuit, non dicitur artifex ⁊ ex hoc probatur quod deſiit eſſe artifex.
65 Scholaris quod deſierit eſſe ſcholaris, quantū temporis requiratur arbitrio iudicis relinquitur.
66 Uirtus eſt habitus electiuus in mediocritate cōſiſtens, quo ad nos determinata ratione ⁊ vt ſapiens determinabit.
67 Uirtuoſus probatur probando actus tales, qui apud iudicem ⁊ bonum virum virtuoſi determinantur.
Iudex apud Iuriſtas dicitur bonus vir.
68 Uirtutum moralium quatuor ſunt cardinales, ſcilicet, prudentia, iuſtitia, fortitudo ⁊ temperantia.
69 Prudentia eſt habitus cū ratione actiuus circa bōa, vel mala.
Scientia, ſapientia, ⁊ prudentia differunt.
70 Sapientia eſt habitus ſpeculatiuus conſiderans cauſas altiſſimas ⁊ ad Iuriſtas etiam ſpectat.
71 Scientia eſt habitus ſpeculatiuus demonſtratiuus ratione vera conſiderans cauſas inferiores, ⁊ hec ſpectat ad naturales, ⁊ etiam ad Iuriſtas.
Lex eſt inuentio, ⁊ donum Dei.
72 Ars eſt habitus ratione nature factus.
Ius ciuile appellari poteſt ſapientia, ⁊ ars.
73 Prudentia conſiſtit circa particularia, ⁊ ea que cōtingēter eueniunt, vt inter ſe conciliari ⁊ diſputare, ⁊ recta ratione vniuerſalia particularibus congruentius applicantur.
74 Prudentem aliquem eſſe qualiter probetur, ⁊ quod requirunt octo, ſcilicet memoria, intelligentia, ⁊ experientia, docilitas, deliberatio, ſolertia, prouidentia circunſpectio, ⁊ cautio.
75 Prudens quilibet preſumitur, niſi contrarium probetur.
76 Prudens prudentia perfecta ea perfectione, que in hominē cadere poteſt naturaliter, qualiter quis poſſit eſſe.
77 Prudentia particularis eſt cum ad ſui ipſius quidam prudentes inueniuntur, qui habet ea que generaliter ſupra, de prudentia dicuntur.
78 Eremite, ⁊ vite cōtemplatiue dediti quo ad ſe ſunt boni ⁊ prudentes, ⁊ aliorum negotiorum inexpertes.
Eremite excuſantur a tutella, ⁊ ad prelaturam non promouentur ⁊ ſi ſunt vite laudabilis in teſtimonijs multuz creditur.
Epiſcopum oportet eſſe prudentem nō ſolum literarum peritia ſed ſecularium negotiorum diſpenſatione.
79 Oeconomica prudentia pertinet ad regimen familie.
80 Carolus quartus conceſſit Bar. ⁊ eius deſcēdentibus poteſtatem concedendi veniam etatis.
81 Mores ciuitatis qui dicantur.
Habitus in moribus probatur per tempus trium annorum.
82 Honeſte viuere aliquem, qualiter interpretetur.
83 Teſtis qui dicit aliquem prudentem diligentemque patremfamilias quia per triennium vidit diligenter gerere negotia ſua, probat, ⁊ interrogatus quid reſpondeat.
Teſtis qui dicit ſe continue vidiſſe, intelligitur de viſione continua, que cadit in ſocium, vel vicinum.

Delet

84 Defectus modicus animę non facit quem non prudentem vi‑deri ſed vitium notabile ⁊ damnoſum.
Judeus publicus fenerator non reprobatur vt imprudens.
85 Prudens vt quis dicatur, ⁊ diligens circa celebrationem actus particularis a ſe geſti ſiue gerēdi, tria ſunt neceſſaria, ſcilicet prudentia circumſpectio, ⁊ cautio, qualiter teſtes reddere habeant cauſam cum deponunt.
86 Prudentia regnatiua alia conſiſtit in bene operādo in bonum finem, hoc eſt in quietem ⁊ bonum ſubditorum, non in finem ſui lucri, vel gloriam.
87 Prudentia regnatiua in principe preſumitur, quādo gradatim aſcēdit, vel quod ita de eo ſit fama, vel ex vnico actu notabili declaratur, ⁊ hoc iure ciuili.
88 Prudentia regnatiua in principe eccleſiaſtico, alia in ſeculari requiritur.
89 Nullus vilis, qui ex turpibus lucris lucratus eſt dignitatem, habet prudentiam regnatiuam.
Ad probandum in aliquo eſſe prudentiam regnatiuam non requiritur tantum tempus, quantum in economica.
90 Actum particularem fuiſſe prudenter factum a regente, probatur per circumſtantias.
91 Prudentia ciuilis ſiue politica, que in ſubditis requiritur, conſiſtit vt in bonum finem domini operetur.
Mercatorem, vel artificem prudentem diligentemque eſſe probatur, vt ſupra economica.
92 Prudentia militantis conſiſtit in bene operando, in finem victorie ob quietem Reipublice.
Prudētia militaris in aliquo ſit generaliter vel particulariter, qualiter probetur.
Nobilis qui eſt aſſuetus equis, preſumitur quod preualet in militia equeſtri.
Carnifices ⁊ fabri preſumuntur ꝙ ꝓualeant in militia pedeſtri.
93 Imprudentia que contingit ex etate vel caſu, eſt oppoſita prudentie particulari ad ſui ipſius regimen.
94 Furioſum quem eſſe probatur, ſi teſtis dicit quod vidit eum furere ⁊ actus furioſos facere: ſecus ſi dicit quia vidit eum carceratum, niſi adderet, ⁊ audiuit verba inſania dicere.
95 Actus factus ab habente dilucida interualla, quando in furore, ⁊ quando ſana mente dicatur factus.
96 Furorem fingere aliquem ⁊ ex ſuſpicione poteſt cognoſci.
De quodam, qui in biennio finxit ſe demētem vt vindictam de inimico ſumeret, ⁊ fecit.
97 Imprudentes ex ſenſus defectu qui.
Mutus, ⁊ ſurdus qualiter dicantur et probentur imprudentes.
Mente capti alij ſtulti, alij fatui, ⁊ qualiter probentur.
Stulti dicti a ſtupore, quia ſtupenda non ſtupent, ⁊ non ſtupenda ſtupent.
Fatui a fando dicuntur, id eſt, loquendo, quia ſuam fatuitatem loquendo fatentur.
99 Prudentie economice que opponuntur.
100 Dolus eſt omnino oppoſitus prudentie economice.
101 Doloſus, deceptor, vel ſimile quod quis ſit, ꝓbatur ex vno actu.
Doloſus quis non dicitur, ſi poſt dolum commiſſum per triennium bonam vitam ducat.
102 Dolus an fuerit commiſſus in aliquo actu particulari, qualiter probetur.
103 Teſtis deponens aliquem fugitiuum, equum calcitroſum, vel quid ſimile, vt probet qualiter deponat circa ſcientiam.
104 Aſſerens aliquid eſſe quod non eſt quod dicatur dolum committere, ⁊ numero. 117.
Scientia alicuius tripliciter ſumitur.
105 Dolus aduerſus ſolertiam qualiter probetur.
106 Dolus dicitur quod verbo vel facto cōmittitur, fraus ꝙ facto.
107 Latior culpa an ſit dolus.
108 Dolus manifeſtus dicitur, de quo preſumptiones ita clare ſunt, vt iudex in claram fidem inducatur,
Dolus preſumptus dicitur, quando preſumptiones non ſunt ita clare ſed aliqua indicia apparent.
Minor excuſatur a dolo preſumpto.
109 Lata culpa eſt deuiatio indeliberata ab ea prudētia que ineſt cōiter omnibus, qui ſunt eiuſdem inſtructionis ⁊ profeſſionis.
110 Lata culpa poteſt committi contra quamlibet prudentie partem, ⁊ nume. 111. 12. ⁊ 113. ⁊ 114.
115 Leuis culpa ad quem proprie pertineat, ⁊ quibus modis conſideretur, ⁊ numero. 116.
118 Ex omiſſione ⁊ culpa committitur. ⁊ num. 119.
120 Leuis culpa qualiter diffinitur, et quot ſunt eius ſpecies, et quomodo debeat eſtimari ⁊ num. 121. 22. 23.
Et quid leuior culpa ⁊ leuiſſima, ⁊ qualiter diligentes, diligentiores, ⁊ diligentiſſimi cognoſcantur, ⁊ numero. 124. ⁊ 125.

Teſtimoniorū vſus frequēs eſt ⁊ neceſſarius. Et circa pſonas et modū pducendi, cogēdi, iurādi, examinandi, ⁊ publicandi multa dubia oriuntur, ad que declarāda preſens opuſculū nō intēdit. Poſtquā vero pdicta diſcuſſa ſunt, ad dicta teſtium litigātes veniāt ⁊ an dicta ſufficientia ſint ad ꝓbandū id, qd intēditur, ad diſputationem veniunt ſuper quo iurium conditores ⁊ antiqui iuris interpretes, ac etiam moderni cuncta vniuerſaliter tractauerunt, ⁊ ad particularia trahere eſt contentioſū partibus, iudicibus durum, quoniam contra ſe moleſte fuerunt litigantes, propter que veritas ſepe ſubuertitur, ⁊ ſcandala ſepe oriuntur. Super his viri ſcholaſtici, ⁊ etiam cauſidici remanent ſcientes, quibus obuiare cupit ſcribētis intētio. Igitur prout ille, qui trinus ⁊ vnus bene miniſtrabit eidem ita poſteris tradet: ⁊ ſi quid bene traditū eſt ei ſoli adſcribatur, ſi qd vero minus bene, vel imperfecte, imbecillitati ſcribētis illud lector attribuat. Omnis enim imperfectio que hic eſt ſcribētis eſt. Audet eñ ſcribens ſcribere quia etiā minus bene dicta proſunt. Incitant enim alios ad inueſtigationē perfectā. Cupit igitur ſcribēs corrigi ⁊ ſuppleri. Charitas eñ eum incitat ad laborē, vel vt detur ſitientibus potus vel vt via aperiatur p quā inducatur intelligentia vbi his plena ſunt vaſa. Ille qui ſcribit eſt Bar. de Saxoferrato legū doc. minimus Peruſij ciuis cuius in tradendo forma hec eſt, vt hoc vnū opuſculum, quod facit Teſtimoniorum liber vocatur, qui liber p rubricas ſubſcriptas diuiditur. Quelibet autem rubrica per multas particulas diuiditur, ſicut ſunt multa teſtimonia, ⁊ quelibet per ſe particella teſtimonium nuncupetur, ſeu nominetur ⁊c.

Teſtium dicta an ꝓbent princeps certam legem non tradidit ſed ius dicēti in hec verba reſcripſit vt ff. de teſti. l. iij. §. ideo q̄ diuus. Tu magis ſcire potes quanta fides adhibēda ſit teſtibus qui ⁊ cuius dignitatis ⁊ cuius exiſtimationis ſint ⁊ q ſimpliciter viſi ſunt dicere vex vtrū vnū eundemq̄ pmeditatū ſermonē attulerint, an ad ea que interrogaueris ex tpe veriſimilia reſponderint. Hic annotandū eſt pijſſimū principem non in ſola iudicis poteſtate hec poſuiſſe ſʒ ei quatuor conſideranda iniunxit.
1 † Primū circa pſonas dū dicit qui ⁊ cuius dignitatis ⁊ exiſtimationis ſint: et hec ad pſentem tractatum non ptinēt. Secundū circa ipſius teſtis dictū reſpectu ipſius teſtis ⁊ dicti dū ſubijcit ⁊ hoc dū dicit q ſimpliciter ſunt viſi dicere vex. Tertiū circa ipm dictū reſpectu habito ad aliorum teſtiū dictū, dū dicitur, vtrū vnū eundemq̄ pmeditatum ſermonē attulerint. Quartum circa ipm dictū reſpectu habito ad circunſtantias temporis loci ⁊ ſimilium dum dicit an ad ea, que interrogaueris ex tempore veriſimilia reſponderint. Ad que tria preſens inueſtigatio intēdit. Primo igitur qui teſtis videatur ſimpliciter dicere veritatem ſubſequenti teſtimonio declaretur.

2 Teſtis cauſam † ſui teſtimonij faciat manifeſtā, in auth. de teſtib. §. ⁊ lʒ dudum. qd īterpretatū eſt vt not. C. de teſti. l. ſolā. p Inn. de teſti. c. cum cauſam in glo. de cauſis. j. vbi allegat d. §. ⁊ lʒ. Si interrogatus fuerit de cauſa alias ſtabitur dicto ſuo quia verboſus eſſe non dʒ: hoc manifeſte docetur qd qui cām ſufficientem ſui dicti non reddit, non ſimpliciter ſʒ malitioſe loqui videtur, vel loquitur ſimpliciter ea ſimplicitate q ſtultitiam includit que eſt legibus inimica. Qui vero cām ſufficientem aſſignat, videlicet ſimpliciter hoc eſt pure, ⁊ ſine plica, viuus eſt loqui ſimpliciter, que ſimplicitas legibus eſt amica. Qualiter autem cauſa reddatur, declarabitur in ſequenti teſtimonio.

a
3 Teſtis † interrogatus de cā eius ꝙ dixerat dixit ſcio[a], quia ſcio, vel quia ſic eſt. Rñſum eſt huius dicto ſtādum non eſſe per Inn. extra teſtib. c. cum cauſam. ⁊ in Spe. eod. tit. §. nunc tractandum qualiter in teſtium examinatione. verſ. de viſu. probatur ſupra in fine ibi, vel ſcio: quia ſcio. ⁊ cū eadem ſit rō cum dicto, ꝙ eſſe non dʒ. ff. de peti. her. l. pro herede. ⁊ not. de offi. procu. Ceſ. l. fin. vbi. gloſſ. in verb. non habent vt dixi et de exercit. l. j. cui aſſentio. Nam dictum debet probari per aliud manifeſtius eo, nō per idē, vel per aliud manifeſtū eque vel minus.

b Teſtis [b] cauſam ſui † dicti reddere debet per id quod aliquo corporis ſenſu percipitur, quia ſecundū naturā nil eſt in ītellectu, qd prius nō fuerit in ſenſu. Unde ſi de aliquo viſibili interrogetur per viſum cauſā redd. t, vt dicat id ſic ſcire quia vidit, ⁊ eodem modo ſi de dicto, vel cantu per auditū. Si de odore per odoratū. Si de ſapore per guſtū. Si de lenitate, vel aſperitate per tactū ⁊ pariter de ſimilibus, iſtud legibus cōprobatur, vt ff. de teſtamen l. qui teſtamēto. in fin. de his que in teſt. delen. l. j. in prin. l. teſtiū. vbi gl. in verb. preſto. C. de teſti. ⁊ ibi ī eo ꝙ requirit eos fuiſſe preſentes, ⁊ ī auth. de her. ⁊ fal. § ſi vero abſint.

ibi ſe adfuiſſe ⁊ vidiſſe. ⁊ a nr̄is maioribus eſt receptum p Inn. in d.c.cum cauſam. ⁊ in Spe.eo.tit.§.nunc tractandum. ⁊ Ja.de are. ⁊ Cy.C.eo.l.teſtiū. Sunt ēt quedā que per diuerſos ſenſus percipimus, vt motum alicuius rei per viſum, per tactū ⁊ auditū vt motū cāpane per ſonū. Similiter ⁊ alicuius rei, quam per viſum ⁊ p tactū percipimus quandoque etiam ad cognitionem non ſufficit vnus ſenſus, ⁊ tūc vtraq; ratio reddi poteſt, ſeu dꝫ.

5 **Teſtis** dicit† aliquem eſſe dn̄m rei, ⁊ cauſam non reddidit, qm̄ nec interrogatus fuit, an eius dicto ſtet? Reſponſum eſt per Inn. in d.c.cum cauſā. ⁊ in Spe. in d.§. nūc tractandum. ⁊c. non eſſe ſtandum. quod em̄ traditum eſt, valere dictum ſine cauſa, cum non interrogatur, in his receptum eſt q̄

c ab aliquo ſenſu corporis percipiuntur,[c] vt dictum eſt, dominus autem magis ab hominibus ratione iudicatur, quam ſenſu percipiatur. hoc autem ad iudicem pertinet non ad teſtem. Idem dicendū eſt, ſi teſtis dixerit aliquem ebrioſum, vel iracundum, ⁊ cām non adiecit, cum ēt hoc ſenſu non percipiatur et hoc iure vtimur. ⁊ hoc contra videtur hec q̄ conſtituta ſunt in l.teſtiū. C. de teſtib. enumerationem pecunie poſſe probari per teſtes, qui viderūt. ſolus em̄ color videtur. An autē ſit pecunia, vel aliud, ⁊ an ſit aurea vel argentea iudicat intellectus. Et ſimiliter per auditū ſolum vox auditur, ſignificatio aūt in intellectu pcipitur, ſenſus aūt corpis maioribus ⁊ infantibus eſt, ⁊ a nobis ⁊ ī brutis, illi tamen non iuſtificantur qm̄ carent iudicio. per aliud ergo quam per id quod ſenſu percipitur rō reddi debet. dum ergo dicitur ſenſu corpis percipi, latius aſſumendū eſt. ſ. id quod per omnem ſenſum homini in notitiam deducitur, ita quod illud ignorare in ſupinam ignorantiam caderet. Et ita ſenſerunt, q dictam doctrinam primitus tradiderunt: quis em̄ tam ſtultus, tāque ignorans reperitur, vt pecuniam an ſit aurea vel argentea non cognoſcat aſpectu, vel qui eſt qui ex ſono verborꝫ intellectū non capiat. Tales quidē vt demētes iudices non admittāt, ⁊ ſuper eorum teſtimonio non diſputatur, ſed propter perſonā

6 non creditur. Et vt† hoc euidentius declaref, conſiderare oportet qđ res quedā ſenſu percipiuntur, ⁊ ex his cū magno diſcurſu p intellectū aliqđ iudicaf, vt quē eſſe dn̄m. Nā q2 vidi titulū ⁊ q2 vidi legitimis tpibus poſſidere ex his concludo dn̄m. Per modum em̄ cuiuſdam ſyllogiſmi ad notitiam huius deducitur ⁊ hec ſunt que dicta nō ſufficiunt, niſi cā reddatur per premiſſa q̄

d ſenſu percipiuntur. Quedā ſunt que non ſenſu[d] abſque diſcurſu aliquo vel ſaltem cū modico percipit intellectus, vt quem poſſidere. ⁊ loquor de ea poſſeſſione que eſt facti, vt numerare pecuniam, quem ambulare, ⁊ ſimilia, ⁊ in his dictum ſufficit, cum

7 non interrogetur de cauſa eius cuius gratia de facto† queſtionē

e occurrentem ſubdamus. Teſtis dixit fundum valere decem[e], an probet ſi non fuit interrogatus de cauſa. Dixi non probare. Nā valor fundi non niſi cum magno diſcurſu percipitur, ſed ex fructuum quantitate ex ſitu ⁊ circunſtantijs rerum ex valore. Syllogiſat em̄ intellectus ex his nec horum eſt communis notitia. In frumēti vero eſtimatione, vel alterius animalis ad vſum hominis deſtinati, ſecus eſſet nam ex ſolo affectu vel tactu eſtimationis eſt communis notitia. In equo vero eſtimando, ſicut in fundo diſcurſus requiritur, ⁊ forte vehementior.[f]

8 **Teſtis** dixit† aliquem dominum, et cauſam adiecit, q2 vidit eum poſſidere tanto tempore quod p̄ſcripſiſſet. Reſponſum eſt per Inn in d.c.cum cauſam. ⁊ in Spe.eo. tit. §.nunc tractandum. vtile dominium eſſe probatum, ſi non fuit vlterius interrogatus. Sicut em̄ probat dictum, ſi non interrogatur de cauſa, ita ſufficiens cauſa eſt, ſi de cauſa cauſe, vel eius circunſtantijs non interrogatur, hic de ea preſcriptione intelligendum eſt, in qua titulus non requiritur, ⁊ ſic ex eo quod poſſidere conſpexit, ſine magno diſcurſu comprehenditur eum dn̄m. quod ſi titulus requiratur, non ſufficeret niſi de titulo ſufficiens teſtimonium redderetur eſt em̄ quid a poſſeſſione ſeparatum.

9 **Teſtis** dixit† aliquem poſſediſſe, et cauſam non adiecit, videbatur non probare quia poſſeſſio eſt ius inſiſtendi rei non prohibite poſſideri, hoc quippe ſenſu non percipitur, ſicut nec dominium. Sed reſponſum eſt quod ſic per gl. in

g ver.ſtipuletur. in l.ſtipulatio[g] iſta.§.hi quoque. de ver.obli. et p Inn in d.c.cum cauſam. ver. videtur, quod ſi teſtis dicit. ⁊c. nam ad poſſeſſionem que facti eſt ⁊ ſenſu percipitur. ⁊ hoc referendū eſt. Idem in ſimilibus que ius, ⁊ factum ſonant.

10 **Teſtis** dixit† aliqua vera eſſe, quia audiuit dici. reſponſum eſt quod non probet, vt not. C.de teſtib.l.teſtium. in gl. in verb.preſto. ⁊ de aqua plu.arc.l.ij.§ idem Labeo. ⁊ c.licet ex quadam. ⁊ c.ſeries. extra de teſt. in auth.de her. ⁊ fal. §.ſi vero abſunt. co.j. ⁊ in Spe.eo.§.j.ver.item. quod non probibet. Teſtimoniū em̄ de auditu alieno regulariter nō valet. Huius rō eſt q2 rō nō eſt manifeſtior dicto, ſꝫ eque vel minus. Iudex em̄ nō audit a teſte, ⁊ ex ei⁹ dicto cert⁹ nō reddif, idō de cauſa querit. Si igitur ab alio ſe audiuiſſe reſpondit, ignotum per ignotius oſtendit. Sed ſi addat ſe audiuiſſe ab aliquibus qui ſe vidiſſe dixerunt, cauſa videtur aliqualiter manifeſtior dicto, ſufficiēs tamen eſt, non enim teſti creditur niſi in iudicio per iudicem iuramento preſtito parte preſente, vel contumace ſolēniter examinetur. Sed cum teſtis audiuit alium, ſe aliū vidiſſe dicentem iſta ſolennitas defuit igitur inſufficiens eſt cauſa. Sed ſi

11 forte† ſcriptura continens dicta teſtiū deperiret. ⁊ extarent qui

b dicerent ſe vidiſſe aliquos teſtes idoneos hiurare in cauſa, ⁊ ſolēniter examinari, ⁊ dicerent ſe vidiſſe tunc eorum teſtimonio ſtandum eſſet, vt no.ff. eo.l.curent. facit C.eo.l. teſtium. in fi.

12 **Teſtis** dixit† aliqua vera eſſe q2 credit ſic, eius dicto ſtā

i dū nō eſſe ab omnibus reſpōſum eſt per Jac.de Aret. ⁊ Cy. in l.teſtiū. verſ.ſecūdo caſu. C.eo. magis enim iudicat quā teſtificetur niſi cauſam propter quā credit ſufficientē annectat, niſi in his que cōſiſtūt in artis peritia, vt medici ⁊ obſtetrices, ⁊ ſimiles q de credulitate deponunt nō enim ſunt pprietes, ſed magis vt iudices aſſumūtur ad illū cauſe articulum iudicandum. l.j. de ven.inſpic. ⁊ quod ibi notatur circa princip.

13 **Teſtis** dixit† aliqua ſe vidiſſe, ⁊ interrogatus de cauſa nullam reddit, reſponſum eſt per Innoc. eius dicto ſtandum eſſe in d.c.cum cauſam. in gl. de cauſis ij. q2 in dicto ſenſum exprimit quod verum eſt, quod enim demonſtratum eſt amplius demōſtrari fruſtra eſt, vt ff.de do prele.l.j. in fi. Nec repugnat quod viſus decipi poteſt ſimiliter, ⁊ ceteri ſenſus qꝛ intelligimus perſonas teſtium eſſe pbatas in quibus ſecundum quod communiter accidit non cadit ſenſus deceptio ita, q2 non

k cognoſcebatur ab eis. ¶ Porro ſi ſenſum decipi cognoſcerent,

l non[k] teſtificarentur[l].

14 **Teſtis** duꝫ de vita† ⁊ moribus alicuius interrogaretur, depoſuit ⁊ cauſam ſciētie reddidit: q2 ⁊ vicinus, ⁊ cōſanguineus eſt: ⁊ ſic videbaf eius dicto nō ſtandū: q2 p nullum

m ſenſum corporis[m] cauſam reddit. Dicebā ſtādū eſſe, ſufficit enim ſenſum exprimere, vel aliquid, per quod ſecundum communiter accidētia, per ſenſum habeatur notitia: quia eius vicinus, vel conſanguineus eſt, videtur ſecundū quod communiter accidit ſcire vitam ⁊ mores eius, per viſum ergo cauſam reddidiſſe videtur,

n hoc etiā legibus cōprobatur, vt C.de in integ.reſtit.l.de tutela. ff.vnde cogna.l. octaui. in fi. extra de preſump.c.quoſdā. ⁊ c.ſi.ff. loc.l.dominus horreorum. de fun.inſtr.l.ſi ita teſtamento.§.mulier in ratione.

15 **Teſtis** †de ſapore vini[o] interrogat⁹, dixit eſſe dulce, cauſam reddit, q2 bibit: videtur non valere: quia biberet actuꝫ reſpicit, ſapor autem habetur per guſtum, ſed cum per talem tactum perueniatur ad guſtum iuſtam cauſam reddidiſſe videtur, guſtus enim quidam tactus eſt, vt Ariſto. dicit.

16 **Teſtis** dixit† quod vidit Titiū pmittere Seio an tale teſtimoniū valeat dubitatur quia magis auditu quam viſu peercipitur actus promittendi. Sed rn̄ſum eſt per Ja.de Are. ⁊ Cy. in l teſtiū. C.de teſti. per Spe.eo.ti.§.nunc tractandum. ver.de auditu. videtur aliter dici ⁊c. quod appellatio videndi videtur communis ad omnem ſenſum quo aliquid per

p cipitur. Quotidie[p] enim dicimus vidi tale vinum eſſe dulce, ⁊ vi

q di talem rem eſſe duram, vel mollē[q] ⁊ ſimilia cum recte alio ſen

r ſu percipiantur,[r] An autem de tactu hec poſſent dici probabiliter dubitatur, ſepe enim dicimus nos manibus tāgere id quod non eſt tangibile, vt ī epiſtola canonica Joan. j. cap. ubi. manus noſtre pertrectauerunt, que ſunt de regno vite. Sed ad noſtram claram peruenit notitiam: ſed illud pro claro intellectu apponitur, non quod vnum tangere pro alio ſenſu ponatur.

17 **Teſtis** dixit ſe aliquid† ſcire, q2 p̄ſens fuit: vel q2 interfuit an probet, non enim p ſenſum aliquem cauſam reddit: ⁊ poteſt eſſe quod fuit preſēs nō tamē vidēs, nec audiēs quod plerīq; dixerūt. Pro hoc C.de erro.aduoca.l.j. ⁊ ibi glo. verb.preſentibus. ⁊ Jo Andr. extra de teſtib.c.p̄ſentiuꝫ lib. ⁊ Spe.eo.ti.§.j.verſ.itē quod nō phibet teſtimonium, ibi dꝫ

s preſens arbitror tn̄ qđ pbet, quod em̄ dixit ſe[s] preſentem ſibi creditur per ſenſum ſuū cum non ſit interrogatus vlterius, vt in precedentibus eſt relatū non autem potuit ſcire ſe preſentē illi ſe negotio, niſi id intellexiſſet, hoc ēt imperiali conſtitutione probatur que dicit validum eſſe eius teſtimoniū qui ſub preſentia ſua dicit debitū eſſe ſolutum C.eo.l.teſtium. Sed contra facit in auth.de here. ⁊ fal.§.ſi vero abſunt. vbi innuit quod dꝫ dicere ſe preſentē fuiſſe, ⁊ vidiſſe. Sed ſol. patet, aliud eſt dicere ſe preſentē ⁊ aliud ſi aliū diceret fuiſſe preſentē, quod ad p̄ſentiā corporis refertur que ſenſu percipitur, non ad preſentiam animi alterius quā teſtis q̄ ſenſu nō percipitur, ⁊ ita intelliguntur contra

18 ria. Sed ſi lex, †teſtator, vel contractus aliquid fieri debere aliquo p̄ſente requireret ſemp intelligitur preſente et intelligente, vt ff.de arbit.l.diem proferre.§.coram aūt dicere. de ver.ſigni.l.

coram

19 coram.ſeccus†ſi notarius[t] in inſtrumẽto aliquid factum eſſe ab
t aliquo preſente narraret,quia de preſente ⁊ intelligente intelli-
tur,verba enim notariȷ̃,⁊ iudicis ſunt cum effectu iuris intelligẽ
da,aliter quam in teſte, vt patet in verbo, promiſit ff.de verb.
obl.l.ſciendum.⁊ quod ibi dixi verſic.procedo vlterius reperi-
tur in actis.⁊ Inſtit.de inuti.ſtip.§.ſi ſcriptum.

20 **Teſtis** †ſuper aliquo depoſuit dicens, qꝛ ſic ſibi videť, quidã putabant eũ probare exemplo iudicum,q
ꝓnunciant ſibi videri,ſed hec diſſimilia ſunt:iſtud enim verbum
mihi refertur ad iudicum intellectus,quod iudici congruit, ⁊ nõ
teſti.Unde dicebam non probare,niſi hoc quod dicit ſibi vide-
v ri[v],ſit coniunctum ſenſui,vt ſi dixit qȯ vidit talem poſſidere, ⁊
videtur ſibi quod ſint decem anni.Ex eo enim quod vidit cõiũ-
x cto eo quod ſibi videtur,bonum eſt teſtimonium[x], vel ſi dicit ſe
vidiſſe vnum hominem,⁊ videtur ſibi qȯ fuerit Titius, ⁊ ſimil.

ADDITIONES.

a Th.D.¶Dixit,ſcio Uide Bal.in l.ij.§.voluntate.ff.ſol.matr.⁊
Abb.in c.peruenit.de teſti.cog.⁊ Spec.in tit.de teſte.§.j.verſi.
de teſtimonio quoqꝫ de viſu.⁊ Bal.in l.diem §.corã.ff.de arb.
⁊ in l.ſi non ſpeciali.C.de teſti.⁊ Ang.in auth.de teſt.§.ſi quis.
per glo.⁊ doct.in c.in noſtra preſentia.de teſtib.

b ¶Teſtis.Uide Pet.Cor.in cõſi.xxvij.in iij.vol.in preſenti cõ
ſultatione.⁊ Abb.in c.conſuluit.de appel.

c ¶Percipiũtur.Adde bal.in l.ſolã.C.de teſti. Inn.d.An.bal.
⁊ d.Car.Fl.in c.cũ cauſam.de teſti.⁊ ibi vide Abb.vbi alle.bart.
hic in ij.col.⁊ ibi vide plures cõcor.per Fel.vbi omnino videas.

d ¶Senſu.Adde Abb.poſt Card.in c.cum cauſam.de teſtib.cũ
concor.de quibus per Fel.ibi,in verſi.modo hanc fallentiam.

e ¶Ualere decem.No.quod dicit Bar.hic, quod teſtis deponẽs
ſuper valore,non probat niſi aſſignat cauſam etiam nõ interro-
gatus,vide Card.⁊ Abb.in d.c.cum cauſam.de teſtib.⁊ Bal.in
l.penul.C.de ſent.que ſine cer.quan.cũ concor.de quibus ꝑ Fel.
in preallег.c.cum cauſam.de teſtib.

f ¶Uehementior.Uide Alex.de Imo.in l.pretia rerum.in vlti.
col.ff.ad leg.Fal.⁊ ibi ſcripſi.

g ¶In l.ſtipulatio.Adde Bar.in d.l.ſtipulatio iſta.§.hi quoqꝫ
cum concor.de quibus ibi per Alex.⁊ Iaſ.⁊ vide Fel.in d.c.cũ
cauſam.de teſti.in verſi.ſecundo tempera.

h ¶Aliquos teſtes idoneos.Nota quod dicit Bart.hic,quod ſi
ſcriptura continens dicta teſtium,eſt deperdita,⁊ extant teſtes
qui dicũt ſe vidiſſe aliquos teſtes idoneos iurare in cauſa,⁊ ſo-
lenniter examinari,tunc dicto eorum ſtandum erit, vide plures
concord.per Fel.in c.ſicut nobis.extra de re iudi.

i ¶Quia credit.Uide plures concor.per Fel.in c.ſicut nobis.ex
tra de teſtib.

k ¶Non teſtificãtur.Uide Alex.in l.ij.C.de reſcin.vẽd.in apoſt.
Bar.⁊ ibi vide apoſtil.meam vbi plene ſcripſi.

l ¶Teſtificantur.Ude Alex.in l.ij.in apoſtil.⁊ Bart.⁊ ibi dixi
in apoſtil.mea.C.de reſcin.vend.

m ¶Nullum ſenſum corporis.Uide Bar.in l.Labeo.ff.de ſupel.
leg.⁊ ibi Alex.in addit.pe.

n ¶L.de tutela.Et ibi vide Alex.⁊ ibi apoſtil.

o ¶Teſtis de ſapore.Uide Bar.in conſi.cxx.quidã Maſſiolus.
⁊ j.verſi.vinum dixit.vide etiã Fel.in c.cum cauſam.in ij.fallen.
de teſtib.⁊ ibi vide plures concord.

p ¶Quotidie.Uide Alex.in l.j.in prin.in viij.col.ſi cer.peta.

q ¶Uel mollem.Adde gl.in c.teſtes.iiij.q.iij.in c.quia.videt not.
iij.q.xi.de qua facit feſtum Ludo.in l.ſciendum.ff.de verb.obli.
cum concor.de quibus per Fel.in d.c.cum cauſam, ver.ſed iſtã
concluſionem.vbi citat Bar.hic,vide Alex.in l.ij.§.fin.ff.ſoluto
matrimonio.

r ¶Nos manibus.Uide plene per Iaſ.in l.manumiſſiones.ff.de
iuſti.⁊ iure.

s ¶Dixit ſe.Uide Bar.in l.j.§.tutor.⁊ ibi vide apoſtil.in verſic.
quod ſufficiat.ff.de auth.tut.⁊ ibi dixi,⁊ vide Alex.in cõſi.xxix.
in vij.vol.incip.clariſſime do.⁊ in cõſi.clxxiiij.in vj.vol.in cauſa
⁊ lit.

t ¶Notarius.Et quod verbũ,preſentia,a notario ſcriptũ neceſ-
ſario includat intelligentiam,allegat Bart.hic,tenet etiam do-
minus Soc.conſi.cxiiij.verſic.licet poſſet contra hoc.in ſi.in pri
mo volum.

v ¶Uideri.Not.hic,quod verbum,videtur,quãdo iungitur cum
ſenſu corporis,tunc teſtis probat:adde Bar.in l.quid tamẽ.§.ſi
arbiter.ff.de arbi.⁊ Alex.in conſi.cix.viſis, ⁊ vt oportet cõſide-
ratis.in j.vol.⁊ hec adde ad no.per Fel.in c.quoties.in vlt.col.ȯ
teſtib.⁊ vide Alex.in conſi.cxlvij.in ij.vol.in princ.⁊ Iaſ.in l.j.
in princ.vlt.col.ff.de iuſti.⁊ iure.

x ¶Teſtimonium.Adde intellige hoc,vt not.ad Bar.in l.quid
tamen.§.ſi arbiter.ff.de arbit.

Poſt tractatum rerũ vniuerſaliũ ꝑtinẽtiũ ad teſtiũ di-
cta eſt ad particularia deſcendẽdũ. Omnis autẽ res
ſuper qua poteſt teſtis ĩterrogari, aut eſt res aliqua
in actu,aut ĩ potẽtia ad eſſe,Itẽ eorũ que ſunt ĩ actu,aut eſt res
aliqua intra intẽtionẽ,aut eſt res aliqua extra intẽtionẽ.Itẽ ea-
rum que ſunt extra,aut eſt ſubſtãtia aut quãtitas, aut qualitas,
aut relatio,aut actio,aut paſſio,aut tẽp⁹ aut ſitus, aut habitus,
aut eſt aliqȯ cõpoſitũ ex ꝑdictis,vel aliquibus predictorum,⁊
predicta per ſuas rubricas.ĩ ſingulariter proſequemur:qꝛ tñ ea
que ſunt in potẽtia,nõ intelliguntur,niſi per ea,que ſunt ĩ actu
⁊ intentione intelligitur niſi per ea,que ſunt extra.ideo ab his,
que ſunt extra eſt inchoandum,⁊ primo de ſubſtantia videam⁹.

Subſtantia ſi accipiatur ꝓ genere gene-
raliſſimo, vel ſubalterno,vel
ſpecie aliqua ſupra indiuiduũ ſiue dicamus,ꝙ ſit in-
tẽtio ſola,ſiue qȯ ſit extra animã vt Dialectici diſ-
putant,ad tractatum noſtrũ non pertinet.Non enim illo modo
ſumpta,eſt noſtro in commercio,licet enim dicatur hominẽ de-
beri in genere non tamen ipſum genus,vel ſpecies,ita debetur
21 ſed iſtud indiuiduum, qȯ ſolueretur:igitur prout†hoc nomen,
ſubſtantia,reſpicit indiuidua,que in noſtro commercio ſunt, in-
ueſtigationis noſtre eſt:aut enim ſubſtãtia eſt rerum incorpora-
lium aut corporalium,de incorporalibus teſtificari nõ poſſum⁹
directo,quoniam ſenſu non percipiuntur:ſed per alia dicta, vel
facta comprehenduntur,ideo de his ſub tit.de actione, ⁊ paſſio
ne dicetur.Corporalis autem res ſenſu comprehenditur, igitur
de his dicendum eſt,licet enim Iuriſconſultus res corporales
ſubdiuidat in plures,tamen ille ſubdiuiſiões magis qualitates
rerum quam ſubſtantiam reſpiciunt,ideo de his in trac.de qua-
litate dicetur.de ſubſtantia ergo rerum corporaliũ eſt dicendũ.

a **Rem aliquam** [a]eſſe cõſtat omne id,ꝙ
ſenſu percipitur,ſꝫ que
ſit,vel fuerat eius ſubſtantia ſi dubitatur, ad teſtes
decurretur,quamuis enim res ꝑſonales, ⁊ viſibiles
ſint,ipſa tamẽ ſubſtãtia inuiſibilis eſt,vt in homine anima: vnde
22 circa rationẽ dicti teſtis põt ꝓbabiliter heſitare.†Aduertendũ
eſt igitur,ꝙ per rerum accidentia,que ſenſu percipiuntur, ſub-
ſtantiam cõprehendimus, hoc autem tripertitum eſt.Quedam
23 †enim ita nobis cõmunia ſunt,quod aſpectu ab omnibus cogno
ſcũtur,vt lapis,lignũ,ferrũ,⁊ ſimilia,⁊ in his ſufficit ſi teſtis di-
cat,lignũ fuit,qꝛ vidi,⁊ ſi vlterius interrogeť quid vidit,⁊ dixit,
vidi habere formã ligni,ſeu qualitatẽ ligni, ſatis exprimit.Si vl
terius interrogeť que erat ille forma.ſeu quales ille qualitates,
non cogitur reſpõdere,nec debet interrogari, qm̃ nõ habemus
nomina manifeſtiora:his enim color ligni eſt albus ſimpliciter,
nec niger,nec vllo alio noĩe expreſſi⁹ dici põt,ꝙ̃ cũ dico,color li
gni eſt recte teſtis de his interrogat⁹ dixit,neſcio aliter quã di-
xerim ⁊ ſi ſimpliciter dicat,neſcio,debet intelligi eo mȯ ne ſibi
24 ꝯtrarius ſit.†Quedã autẽ non omnibus cõmunia ſunt,ſed certe
cõditioni hominum.vt aromata, lapides pretioſi, ⁊ ſimilia q̃ a
mercatoribus.⁊ eorũ,artificibus maniſeſte cognoſcũtur ab alijs
nõ:tũc ꝓ cauſa ſufficiẽti duo teſtes oportet dicere. ſcꝫ ſe vidiſſe.
⁊ ſe ſcire illius cõditionis eſſe:crediť enim ei in hoc:cũ nihil cõ-
b trariuꝫ ꝓbeť ſed ꝙ ſimpliciter dixerit ſe vidiſſe ei nõ ſtatur[b] niſi
25 per alia illius cõditio doceať. †Alia vero ſunt que nõ ꝑ homi-
nes illius artis niſi per valde peritos cognoſcuntur qd ſint ꝙ
ſepe contingit in his rebus q̃ multas ſimilitudines habẽt tunc
ſi res de qua dubitatur p̃t haberi:qꝛ i⁹ dicit quibuſdã peritis cõ
mittatur qui de rei quidditate renunciẽt qb⁹ ſtatur,⁊ illȯ magis
iudciũ,ꝙ̃ teſtimonium eſt,vt in his quibus committiť literarum
ꝯparatio facienda,ꝙ ſi de quidditate rei q̃ deſijt vel haberi non
poteſt dubitetur ⁊ tã difficilis fuerit cognitionis ⁊ hoc ꝯſtat te-
ſtib⁹ ꝑitis qui talẽ rẽ viderunt eſſe,credẽduꝫ eſt vt ĩ his qui pri-
uilegiorꝫ deꝑditorꝫ tenorẽ ꝓbãt ꝯſtitutuꝫ ꝑ canones eſſe operi
26 mus ⁊ quod a noſtris p̃ceptoribus approbatur.†Contingit ali
quando aliquẽ eſſe binomium ⁊ ex aliqua honeſta cauſa nomen
proprium ꝯmutaſſe tunc dicẽduꝫ eſt iuſtum eſſe errorẽ qui alio
nomine Phillippus vocatur vel qui alio nomine nuncupatur
27 cauſam autẽ dicti reddit vt ſ.Illud autẽ† quod a quibuſdã eſt
receptum vt auditu vocis cognoſcať homo nunquã approbaui
multe em̃ ſimilitudines reperiuntur ĩ vocibus ⁊ ſepe vidi vnuꝫ
alteri⁹ voceꝫ fingere vt auditu ideꝫ omnibus videretur ⁊ in voce
eiuſdeꝫ multas mutationes videam⁹,vt ideꝫ non videatur.Alia
enim eſt vox pueri,alia adulti.alia iuuenis.alia ſenis,alia ſani,
alia egrotantis,vel rauci,alia ieiuni,alia ſaturi,vel ebrioſi.Ex lo
co etiã apparet mutatio vocuꝫ.Aliter enim percipimus vocem
exiſtentis ĩ eodeꝫ cenaculo,aliter ei⁹ qui eſſet ĩ alio exiſtente me
dio pariete.Et etiã ex tempore contingit mutatio vocuꝫ.Aliter
em̃ ꝑ voceꝫ ꝑcipimus cuꝫ ventus ſpirat, aliter quieto tempore.

cum hec ſit quedam aeris repercuſſio. Apparet hoc non vniformiter fieri, quin tamen iudicium aliquod, faciat non negarem.

ADDITIO.

a Th. D. ¶ Rem alienam n. Uide Iaſ. in l. j. in princ. ff. ſi cer. pet.

b ¶ Et non ſtatur. Uide plene per Fely. in rubr. de eretaliū. in vlt. col. in ſi. ⁊ Iaſ. in l. ij. § voluntatem. ff. ſol. matr.

28 HAnc eādem † rem numero eſſe iſtam cū illa, de qua retro aliam quidem fuiſſe ponitur. ſi de re aliena ab homine loquitur, fortis probatio eſt. Nec enim dubitatio contingit interdum in rebus ſolo coherentibus. pone enim inſtrumentum emphyteuſis continere fundū cuius fines ſunt fundus Titij ⁊ fundus Sempronij, qui fines curſu tēporis dominos mutauerunt. Ut igitur illum eſſe eundem fundum cum eo, qui in inſtrumento continetur, oſtendam, hoc modo habeo ponere, ⁊ ꝓbare, ꝙ talis fundus. cuius olim erāt tales fines, ⁊ talis fundus cuius hodie confines ſunt tales, eſt vnus ⁊ idē fundus, ⁊ ſi teſtis hoc dixerit verū eſſe, ⁊ pro cauſa adiecerit, quia vidit olim illos fuiſſe poſſeſſores dictorum fundorū qui pro finibus apponūtur nunc vero videt poſſideri ab iſtis, ſane dicit: nō enim de dn̄io finium diſputatur. ſed ſufficit ꝙ teſtis aliquid dicat, propter qd illi fines taliter denominati fuiſſent, ſed conſtat a poſſeſſore fundum denominari ſolere. Sz aliquādo vetuſtas, vt teſtes habeātur d viſu non patitur: tunc puto ſufficere ſi teſtis dixerit ſe a ſuis audiuiſſe, antiquis fide dignis, q2 talis fundus qui pro fine apponitur iā fuit Titij poſtea venit ad aliū gradatim ſingulos nominando, vſqz ad eum, qui nūc poſſeſſor eſt, ⁊ hec eſt opinio circūcolentiū. hoc enim receptū eſt ſufficere in probatione cōſangui-
29 nitatis, qd grauius eſt. † Aliquando dubietas hic occurit in animalibus: vt ſi dubitatur, vtrū equus, vel mulus ſit ille qui ante fuit Titij, nō enim iſta per faciem cognoſcuntur vt homines, ſed cum corpora animaliū nō cognoſcūtur ſuper corio, poſſunt eſſe ſigna, per que recognoſcūtur de facili, ex quibus teſtis ſui dicti
30 cauſaz poterit cōprobare. † Auertendū tn̄ eſt, ne cōtingat deceptio q2 quedā ſunt que mutari poſſunt facto hominis, vt in boue cornua que in ignē appoſita in partem aliam volui poſſunt. Quedā etiā animalia in eo ferro ſignantur, vt valeāt recognoſci. Sepe etiā de hoc dubitari cōtingit in ſpeciebus aliarū rerū mobilium, ⁊ harū quedā ſunt multa varietate cōpoſita, vt libri, vaſa argētea ⁊ talia varijs formis ornata, ⁊ his ſimilia, ⁊ hec recognoſcuntur de facili, ⁊ ſi teſtis ideo ſe cognoſcere dixit: q2 vidit ⁊ diligenter adſpexit, puto ſufficere, ſicut de aſpectu faciei de homine diximus. Quedā horū ſunt magis ſimplicia, ⁊ tunc ꝑpter multā ſimilitudinē, quam cum alijs eiuſdē ſpeciei reperiuntur habere recognitio difficilis eſt, ⁊ harū quedā accipiūt formam opere manufactam, quedā ab ipſa natura formata producūtur. Prime quidem, q2 eiuſdem hominis opere, ſecundū varietatē tēporis ſunt diuerſe, ⁊ de facili poſſunt habere ſigna, vel in ipſarum confectione concurrentia, vel ex poſt facto accidētia, ex quibus recognoſcūtur, tunc teſtē oportet per illa ſigna vel ipſorum vnā tātū cauſaz notabilē reddere, cū receptum ſit qd per duas demōſtrationes, vel vnā notabilē res certa demonſtratur, qd ſi hec ſigna deficerent, cauſam reddi oportet per aliquid qd ſit extra ipſam rē. Exēpli gratia, quedā referamus interdū ex vaſe ad fidē de rei idētitate adducimur. Quid enim ſi habebā cultellos cōmunis forme, in vagina difformi, ⁊ apud te vagina dignoſcitur cū cultellis. Uel quid ſi in marſupio difformi, ⁊ difformiter ligato pecuniā certā poſui, qd marſupium apud te eſt cum tāta pecunia quāuis enim cultelli per ſe nec pecunia per ſe recognoſci nō valeāt, ex vaſe tn̄ eadē eſſe numero recte dicā. Interdum etiā aliarū rerū coadunatione, adducimur ad dicendū idē eſſe, quid enim ſi in marſupio forme cōmunis poſui certam quantitatem pecunie auree, certā argēteam, certam ere cōtaminatam, ⁊ marſupium apud te reperiatur illius forme communis, cum eiſdē quantitatibus: Certe ad fidē adducor qd corpora ſunt eadē. Interdū eſt perſona habentis, hic cōprehēditur; quid enim ſi ſcyphum meū cōmunis forme perdidi, ⁊ apud te reperiatur: nēpe cum a me cauſam habeas, illum eundē eſſe certū eſt, niſi aliud doceatur expreſſe. Uel quid ſi apud famulū pauperē reperiatur ſcyphus argentens, forme communis dicā eſſe ſcyphum dn̄i ſui, quē eiuſdē forme cōmunis ante habuiſſe cōſtat, niſi aliud doceatur. Hoc etiam Salomonis probatur exēplo, qui illius iudicauit eſſe infantē, qui eum diuidi cōtradixit. nec his cōtradicit, qd cōſtitutum ⁊ reſponſum eſt in libello tam in reali; ꝙ in perſonali ſufficere, ſi pecunie dicatur numerus, materie vero facte, materia, ⁊ ſpecies, ⁊ ſcyphū argētū ⁊ ſimilia, ⁊ iſtud ſufficit, vt admittatur libellus, nō autē in ꝓbatione ſufficeret, quādo cōſtaret, ꝙ eiuſdē materie ⁊ forme reperirētur. q2 enim plurium diuerſitas rerum nomine comprehenſorum probationē facit obſcurā, vt cōſtitu-
3 tum eſt, hanc igitur rerū multiplicitatē reus doceat. † Quedam ab ipſa natura formata producuntur, vt fructus in quibus cum natura vniformiter operetur, ex forma, ⁊ plurium recognitio eſt impoſſibilis, vt in vino, ⁊ frumento in eadem regione nato, igitur recurrēdū eſt ad ſigna, que ab extra veniunt. Si enim frumentū meum fuit in certo loco depoſitum, ⁊ ibi reperiatur illud idem eſſe preſumitur, niſi de mutatione doceatur: ſi tamen aliqui fructus eſſent, qui ſummum gradū bonitatis attingerent, hi certi dicūtur vt conſtitutū eſt ⁊ tūc recognitio eſſet poſſibilis ex colore, odore, ⁊ ſapore, ⁊ ſimilibus, licet autē hec ꝓbatio qd ſit eadē res, difficilis ſit, tamē ꝓbatio qd non ſit eadē res facilis eſſe poteſt ex diuerſitate forme, ⁊ etiā qualitatū, que nō poſſunt abeſſe abſqꝫ corruptione ſubſtātie, vt qd liber parui voluminis efficiatur magni voluminis abſqꝫ adiectione chartarū: aliud in his qualitatibus, que adeſſe, ⁊ abeſſe poſſunt abſqꝫ corruptione ſubſtātie.

32 PEremptam † rē ſeu deperditam eſſe qualiter probetur, dubium eſt, quoniam hoc priuationē ſignificat, ⁊ quātum ad eum, ad quem rem perueniſſe nō conſtat, ſatis liquet rem non eſſe, vel deperditam eſſe, ſi adhibita diligēti inquiſitione rem non reperit, ⁊ nō reperire ſe aſſerit, niſi per aduerſarium aliud doceatur. Sed ſi ad aliquam rem perueniſſe cōſtat, ⁊ ipſe rem deperditam, vel peremptam eſſe dicat, hoc probare debet. Hoc autem interdum iuramento ſolo probatur, vt ſi ad rem exhibendam ſolo iudicis officio arcebatur, vt cōſtitutum eſt in eo a quo inſtrumenti producti exhibitio poſtulatur. Sz ſi ad hoc iure obligationis tenebatur, tunc hoc debet manifeſte probare quod in rebus ſolo coherentibus ſit de facili per aſpectum, vt ſi ibi erat domus, que nunc non eſt. Si ibi erat fundus qui nūc non eſt, quia chaſmate perijt. In rebus vero mobilibus etiā poſſibile eſt quod quis caſum viderit quo res perēpta eſt, vt rem extingui incendio, vel impetu aquarum, vel facto hominis, ⁊ in his directo per viſum teſtis rationem dicti ſui reddere poteſt quod ſi talis caſus viſus non fuerit, poteſt aliquando ex natura ipſius rei probari peremptio, ſunt enim quedam que longo tempore ſeruari non poſſunt, ſed modico tempore naturaliter pereunt, vt fructus quorum quidam paucis diebus, quidam menſibus, quidam anno pereunt, ⁊ animalia ſue etatis tempus longiſſimum habent naturaliter limitatum, quod tempus ſi elapſum fuerit, rem cōſtat eſſe extinctam, vt eſt in homine dictum. In his vero que ſeruari poſſunt eſt ad alia iudicia recurrendum vt ſi horrea, in quibus res erat reperta ſunt fracta, ⁊ alie ſimiles preſumptiones, hec omnia legibus comprobantur. An autem perdentis culpa inueniſſe preſumatur, alibi dicemus.

33
a CUra † carnium a i abūdātia habēdarū cōmiſſa eſt aliquibus a populo Peruſino, q animalia multa emerūt in Apulia conduxerūt ea in territorio Peruſino, ⁊ ea tenuerūt ꝑ annū faciebātqꝫ de eis occidi prout quotidiana neceſſitas exigebat, paſtores quā plura ex illis animalibus in itineribus, ⁊ i paſcuis perēpta, ⁊ perdita retulerūt: ⁊ ſic in libro rationis dicti officij ſcriptū eſt qui ab eis rationes exigebant non adhibeat eis fidē, Dixi, ſi cōmuniter ſic alias cōtigiſſet, vt certo numero tot animalia illo tēpore perdidiſſent, ⁊ hoc probaret, ⁊ etiā eis hoc veriſimiliter eueniſſe, ⁊ ſic probatū eſſe ea deperdita ꝑ hoc veriſimile, ſi em̄ i hoc genere cauſarū etiā de hominis morte ꝑ veriſimilia receptū eſt probari multo fortius hoc dicebā in paſtorib deponenti. eſſe credendū. Sicut em̄ Duci de morte militis creditur ſic ⁊ paſtori de morte animaliū eſt credendū. ꝙ ita equū viſum eſt, vt lege lata ipſius ciuitatis ſic determinaret.

ADDITIO.

a Tho. D. ¶ Cura carniū n. Uide Alex. in conſi. x. in vj. vol. inc. mature quod eſt duplicatum conſi. cxlj. in j. vol. vbi Alex. dicit, quod tract. iſte non inuenitur eſſe Bar. niſi vſque ad hoc capitulū, ⁊ quod ipſe habet perfectum, ⁊ idcirco concludo huiuſmodi tractatum eſſe perfectum, ex verbis do. Alex.

34
a VInū † dixit q2 vidit dixit a ꝓbare, q2 hoc ꝙ dixit, vidit, omnem ſenſum reſpicit ꝑ quē ad iſtius notitiā peruenitur, ſed dicit q2 vidit colorē, dubiū habet. Nā aqua tincta de ebulis, vel moris colorē vini hʒ ſiir lixiuiū, ⁊ vrina. Quedā ergo per teſtē addi opʒ, ſcʒ, q2 vidi, ⁊ odoraui, ex his em̄ duob9 ſenſib9 circa vinū nō ꝯtingit deceptio cōiter: vl' dicat, q2 vidi, ⁊ guſtaui, vl' vidi hec i taberna vinaria, vel extrahi de vaſe vinario, ⁊ ſimilia, ſec9 aūt ſi i apotheca ſpeciarij, potuit em̄ eſſe ſyrup9, vel ꝗd ſimile viſus ergo in ꝑdictis ſine alijs adminiculis ad fidē iudicē nō adducit. Sūt aūt alia adminicula, vel ſenſus alij attēdūt, vel locus, vel tp̄s, lʒ em̄ i cereo paſchali tp̄e facto, vue videant, aſpectu tn̄ ex loco, ⁊ tēpore cōprehēdim9 cerā eſſe ad illā ſimilitudinē coagulatā, aliud ſi in vite tp̄e cōgruo viderētur, qd in ſimilib9 arbitror admittēdū, ⁊ etiā
35 † ex his modis negatiua directe ꝓbatur. ſcʒ quod

quod talis res non erat lignum.⁊ ſimilia. Cum enim ad certum
corpus non referamus, eſt negatiua coarctata:⁊ ſic per qualita/
tes quos percipit ſenſus, directo repreſentatur eidẽ quod alia
ſubſtantia non eſt:ſicut cum diem video,directo comprehendo
noctem non eſſe:⁊ econuerſo vt Proculus reſpondit. De alijs
vero negatiuis infra locis ſuis dicetur.

ADDITIO.

a T.D.C Dixit.Adde que no.Bart.in cõſil.cx.quidam Maſ/
ſiolus.⁊ s.ver.de ſapore.

36 **Hominem virum** †fuiſſe vel aliud animal, dixit q̃/
liter aũt huius dicti cauſa reddatur, eſt manifeſtũ ſi
de ſano loquamur. Dico enim me ſcire q: vidi opera
tiones hominis,vel alterius animalis illius ſpeciei,ſcilicet ede/
re,bibere ambulare.loqui,⁊ ſimilia: ſed in puero poteſt eſſe du
bium.qd enim de partu quem dicunt, natum viuum,ſed ſtatim
mortuum:alij negant viuum fuiſſe,vel de eo qui in actu morien
di erat,quidã iam mortuũ:alij adhuc viuere dicunt. Reſpõ.ſi te/
ſtis dixerit viuere,q: vidit eũ mouere, nõ probat.nã in mortuo
ſepe viſuz eſt,vẽtoſitates in corpore ſepie motũ facere. dicat igi
tur teſtis quo motu,ſi tibias vel brachia extẽdere,vel arctare vi
dit,hec quidẽ actio vel paſſio anime eſt:vel ſi dicat ſe ſẽſiſſe dia
ſtolem,⁊ ſiſtolem pulſum,hec quidẽ a corde cauſantur,vbi radix
ſpirit⁹ vitalis eſt. Idẽ ſi dicat,q: vidit emittere ⁊ attrahere fla/
tum,aperire oculos,⁊ claudere: hec proculdubio viuentis ſunt.

37 **Mortuum hominẽ** †ᵃdixit,quali/
a ter cauſa, ſiue ratio reddatur,eſt heſitatio. Mors enim eſt ꝑuatio
vite,ſi priuatio ergo negatiua,cuius difficilis proba
tio eſt. Sed animaduerte de morte: quid in cauſis paruis:quid
in magnis maioribus ⁊ maximis. In paruis quidẽ,vbi preiudi/
cium modicum verſatur:vt ſi de aperiẽdo teſtamẽto tractatur ⁊
b ſimilia,non ſolum per viſum,ſed per leuẽ preſumptionẽᵇ ꝓbatur
38 mors. In cauſis vero†magnis vbi magnũ preiudiciũ vertitur:
vt ſi de hereditate cõtenditur:vel alio cõmodo pecuniario etiã
magno,per famã mortẽ probari iuris interpretes tradiderũt ꝙ
intelligẽdũ opinor nõ de fama que ab hominib⁹ vilibus ⁊ cau
ſis leuibus ſumpſiſſet originẽ.illam enim leuẽ preſumptionẽ re
puto,quã in precedẽti articulo ſufficere receptum eſt Sz intelli
go de fama que ab hominibus grauibus, ⁊ cauſis rationalibus
c originẽ trahat,quid enim ſi intrauit mareᶜ, ⁊ ſuperuenit tempe
ſtas,⁊ expectato tẽpore cõgruo nõ eſt reuerſus, ⁊ perquiſitus ꝑ
loca veriſimilia, nec ipſe eſt inuẽtus:nec nauis eſt inuẽta. Quid
etiã,ſi in magno exercitu viſus eſt, ⁊ finito alias ſecuto cõflictu
nõ inuẽtus,⁊ expectatus eſt,⁊ a cõſanguineis perquiſit⁹. Quid
enim ſi per loca inſidioſa trãſiuit,nec poſtea eſt repertus: Quid
etiam ſi per loca nõ inſidioſa tranſiturus de domo receſſit mer/
cator,bone vite,diues,⁊ a familia expectatus per tẽpora nõ re
uertitur,⁊ perquiſitus non reperitur. Dico ꝙ fama que ex cau/
ſis iſtis ꝓgreditur,⁊ ſimilibus,non eſt leuis preſumptio: ſed ꝓ/
batio que iudicẽ,⁊ bonum virum adducit ad fidẽ:ſit ergo cauſidi
cus in ꝓbando attentus. Sed ſi ponamus ſenẽ diſceſſiſſe,⁊ tãto
tẽpore ſtetiſſe,qd nũc ſi viueret,centum annorũ etatis eſſet,erit
quidẽ hec ſufficiẽs probatio:qualiter autẽ poſſit talis etas pro/
bari.j.in tit.de tempore diſcernem⁹. De profugo autẽ,ſeu vaga/
bũdo:vel alio in quo predicta indicia ceſſant, plus dubitatiõis
eſt:ſed cauſas abſentie īueſtigãdas arbitror. Si enim ꝓpter ini
micorum potentiam aufugit,⁊ ſe per mundum occultat,⁊ vbi ſit
ignoret,quãtiſcunq; tẽporibus ignotus extiterit,ad mortis fidẽ
iudex non adducetur:niſi indicia alia doceãtur:vel ad exceſſum
etatis longiſſime ⁊ legitime veniatur. Sed ſi per mundũ vagari
cepit luſor luxurioſus,bellicoſus tũc ab eo tẽpore de eius vita
cepit dubitari,ſi poſtea quinquẽniũ ſit elapſum,nec de eius ſo/
ſpitate aliter aliquid ſit notum mortẽ ꝓbatam arbitror. ſic enim
Imperator cõſtituit in muliere,que virũ tanto tẽpore expecta/
uit:⁊ licet hoc ꝑ poſteriores leges mutauerit,tñ quãtum ad ma
trimonium illud fecit,que cauſa eſt maior ⁊ ſequentẽ articulum
reſpicit. In predictis etiã puto iudicẽ poſtulãte eo cuius inter/
eſt debere exploratores mittere pro fama,ſicut cum rerũ diſcuſ/
ſio agitat:q: ſi in minoribus cauſis hoc ſit,⁊ in maiorib.qdẽ cau
d ſis fieri debet:vbi maius periculũᵈ vertit:vt puta ſi fame,vel ſta
tus cauſa,ex hoc principaliter oritur,inter quas eſt,ſi d alio ma/
trimonio cõtrahẽdo tractat.graue eſt enim vxorẽ propriam alij
copulatam recipere,⁊ bona apud aliũ trãſlata retrahere, dicte
probationes nõ ſufficerẽt:ſed conſtitutũ eſt,ꝙ ſi mulier mortuũ
virũ audierit,illius ſub quo militabat dictũ recipiat, qui apud
acta cũ iuramento deponat,ꝙ ille,de quo queritur pro veritate
mortuus eſt,que cõſtitutio oſtẽdit famã ſolã nõ ſufficere: niſi ſal
tem dicto vnius teſtis cauſa idonea cõprobetur. Sz aduertẽdũ
eſt,ꝙ cõſtitutio nõ requirit ꝙ dicat,ꝙ viderit eum mortuũ, ſz ꝙ
in veritate mortuus eſt,que veritas poteſt in noſtrã notitiã per
uenire,etiã ſine viſu,ſicut receptũ eſt de eo,qui iurat de veritate
dicẽda,qd in alijs teſtibus nõ ſufficeret,ſz ea q̃ relata ſunt. Sz
finge quẽ in terra longinqua mortuũ,qui ſub nemine militabat,
qualiter in hoc genere cauſarũ talis ſiet ꝓbatio: puto ꝙ ſi fama
eſſe probaret in loco vbi cauſa agitur, ⁊ ꝓbaretur etiã ea forma
certi loci vbi mortuus dicit ſufficere vt illi⁹ loci fama loco dicti
eius,ſub quo militabat,ſuccedat.qd enim dictũ eſt ī hoc genere
fame probationẽ non ſufficere. intelligẽdũ eſt de fama ſimplici
quẽ mortuũ eſſe,nõ de fama que in certo loco, vbi qs mortuus
39 dicitur,hec enim eſt vehemẽtior.† Pone teſtes dicere quẽ mor/
tuum,q: interfuerunt eius ſepulture,nõ ꝙ ipſi viderũt cadauer,
q: erat capſa coopertum linteis vel pãnis inuolutũ: ſed ſi tunc
ab hominibus dicebat,proculdubio in hoc genere cauſarũ ꝓba
bit. Satis enim ad fidẽ iudicẽ adducit,ſz ea que cõmuniter a no
40 ſtris maiorib⁹ obſeruãtur.† In maximis vero cauſis vbi homi
nis vita periclitat:vt ſi de homicidio accuſetur:vel de puniẽdis
ſeruis,qui nõ iuuerunt dominũ:vel de torquẽdis eis pro homi/
cidio inueniẽdo.lege cant ũ eſt ꝙ debet cõſtare ⁊ liquere homi
nem interemptum,id eſt,liquido apparere,quãdoq; ſit per rela/
tionẽ officialis,qui ad hoc mittit:quãdoq; ad teſtiũ examinatio
nẽ recurritur:vt in occiſis poſſunt aliquando manifeſtã cauſam
reddere:vt ſi viderunt eum capite mutilatum:ſi viderunt venas
gule preciſas,⁊ inde ſanguinem effundi,donec frigidus remanẽ
ret,⁊ ſine ſenſu,⁊ ſimilia. Aliquãdo talia ſigna viſa nõ ſunt vt in
eo,qui dicitur ſuffocatus,nonunquã etiã ad ſui defenſionẽ dicit
quis aliquẽ ante naturaliter mortuum, quã ab eo perc uteretur,
nonnũquã cõtingit ⁊ mortẽ expedite probari,vere in cauſis ma
ioribus,⁊ magnis: vt cum certa die ⁊ hora quis mortuus dicit.
Nec enim ita limitate raro in famã deducũtur, vnde ad proba/
41 tionem teſtium de viſu peruenitur.† Si igitur dicit teſtis,ꝙ talẽ
vidit mortuum,nec interrogetur vlterius, puto ſufficere,⁊ ſi in/
terrogetur quomodo cognouit ꝙ mortuus eſſet. Et ſi dixerit ꝙ
vidit eum abſq; aliquo motu,abſq; emiſſione ⁊ attractione ſpiri
tus,tetigit,⁊ nullus motus erat in pulſu, hec em̃ certa ſigna ſũt
mortui. Sed ſi diceret:q: mori, ⁊ expirare vidit eũ, puto ſuffice/
re.ſatis enim cõmuniter cognoſcitur id: nec verbis clarioribus
poteſt exprimi ſed ⁊ ſi dixerit q: vidit habere oĩa ſigna,⁊ omnẽ
aſpectum mortui ſatis exprimit.eſt enim ille aſpectus communi/
ter notus, etiã in mortuo de recẽte.hec enim teſtificatio euãge/
lico corroborat teſtimonio dicẽte,ad Ieſum autẽ cum veniſſent,
⁊ viderunt eum iam mortuum,non fregerunt eius crura. Sed ⁊
ſi teſtis dixerit,quod eum ſepelire vidit,hoc ſufficere ſuſceptum
eſt. Sed ſi quis viderit aliquẽ:vel in mari,vel in flumine ꝓijci, ⁊
corpus nunquã reuiſum eſt.de illius morte recte teſtificatur. li/
cet nõ viderit mortuũ. Certum eſt enim poſt illum actum quem
modico tẽpore victurũ, ⁊ ſalutis nulla indiciaupereſſe. Si qs
etiam viderit quem in carcerẽ claudi:vbi nihil erat ad victũ, ⁊
carceris cuſtos fuerit ita quod eidem carcerato aliquid,qd pre
non vidiſſet. inferri nõ potuit poſt aliquos dierum curſus recte
teſtificatur de morte,licet cadauer non viderit.⁊ multa his ſimi
lia viſa ſunt,que narrare magis laborioſum eſt quam ſubtile.

ADDITIONES.

a Tho.D.C Mortuum hominẽ. Vide s in tract. Bar. quomo/
do probetur mors,⁊ illa verba ſunt eadem prout hic. ⁊ vid Fel.
quomodo probetur mors in c.quoniam frequenter.in §.porro.
in verſ.vltimo dum tangit Abb.vt lit.non conteſt.

b C Per leuem preſumptionẽ. Vide Alex.in conſ.clxxij ī vj.vol.
verſ.tunc ſuccedit nu.viij.⁊ in conſ.clxxxvij in eo vol.in ſi.

c C Intrauit mare. Adde Bar in l.ſiquidẽ. verſ. quero qualiter.
C.ſol.mat.⁊ in l ij.§.ſi dubitetur.ff.quem adm.teſt.ape. ⁊ ī l.quo
ties.C.de nau.lib.xj cum.cõcor.de quibus per Pet.Cor.in cõſ.
cciiij.incip quanquam.iij.volu.⁊ vide Alex.in l.ij.§ ſi dubitetur
in addit. Bar.incip.probetur mortuus.ff.quemadm.teſt.aper.⁊
eundem Alex.in conſi.xxv.in iiij.vol.in cauſa ⁊ lite vertente.

d C Maius periculum. A de Bar.hic verſ.ſic enim Imperator
vbi idem extendit etiã ſi de matrimonio contrahendo oritur cõ
tentio.⁊ Cy.poſt gl.in l.ſi quidem.C.ſol.mat.⁊ bar.in l.ij.§.ſi du
bitetur.ff.quemad.teſt ape.⁊ ibi forti⁹ tenet Io.de Imo ſequu/
tus Cyn. in d.l.ſi quidem ꝙ idiſtincte vbi tractatur de magno
preiudicio,⁊ cõmodo pecuniario requiratur vera ꝓbatio mor/
tis ⁊ non per famã ⁊ coniecturas.vide Alex.in cõſi. clxxxvij.in
v.vol.in fin.⁊ Fely.in c.quoniam frequẽter.in §.porro.in xj.col.
vt lite non conteſt.⁊ eundem Fely.in c. ſicut.in v.col. de re iud.

a **Titium eſſe** ᵃvel†fuiſſe vult aliqs ꝓba/
42 re,quia pars aliqd factũ eſſe
fatetur per vnum hominẽ, ſed illum fuiſſe Titiũ ne/
gat,propter quod ad teſtes recurrit. Si teſtis dixe/
rit Titium fuiſſe illum quia vidit,ſatis eſt:idem ſi dixit, vidi fa/
ciem eius,ſatis exprimit. Nam Paulus reſpondit, ꝙ ꝑ imagi/

nem cognoſcimur. Tot enim Deus fecit in faciẽ, quod fere eſt
impoſſibile reperire homines, qui ĩ facie omnino ſimilẽt: ſecus
puto, ſi a tergo dixerit ſe vidiſſe. Huic autẽ dicto de viſu, dero-
garet ex loci diſtãtia. Si enim a lõge dixerit ſe vidiſſe, aduertẽda
eſt diſtãtia, vt ſi tãta in qua ſenſus communiter poſſit decipi,
plenã fidẽ non facit: ſecus diſtãtia eſſet modica, ⁊ hoc a noſtris
maioribus eſt receptũ: ⁊ ideo vt p̄dicta ceſſent, ſepe dicto teſtis
adijcitur qꝛ vidit, preſens fuit, ſed ſi ſimpliciter dicat vidi, intel-
lige de viſione plenaria, que eſt de propinquo, niſi interrogetur
vlterius, cũ etiã a longe vidiſſe ſe, vt conſueuit apponi loci di-
ſtantia, vel per mẽſurã, vel per exemplum alicuius loci notorij,
vt ex hoc cognoſcatur an iudex ad fidẽ adduci debeat. ſed ſi ſim
pliciter dixerit a longe ſe vidiſſe, nec de diſtantia aliquid expri-
43 matur, eius dicto ad plenam fidem ſtãdum non puto. ¶ † Huic
b etiam derogatur ex tempore, quid enim ſi de nocte[b] dixerit ſe vi
diſſe, cum enim illo tempore ſenſus decipiatur, faciliter non pu-
tarem ei ſtandum, niſi bene ſe recognouiſſe exprimeretur, vel ex
approximatione multa, vel ex lumine alicuius magni ignis, vel
44 lune. ¶ † Et etiam derogatur ex qualitate, qđ qualiter ſit eſt vi
dendũ quid enim vt in facto accidit, ſi teſtis dixerit quod dum
in taberna tõſoris in ſpeculo ſe aſpiceret in eodem ſpeculo illũ
vidit, ⁊ Titium fuiſſe cognouit: huic enim dicto ſtãdum non ar-
bitror, illa enim viſio per lineam reflexã fit, ⁊ imago pſone mul-
to minor quã ſit oculis noſtris cernitur, ſicut ſi multum perſona
diſtraxerit: ideo non facit fidẽ ſicut dicitur de diſtantia loci, ⁊ re
ceptum eſt. Quod autẽ dictũ eſt, ꝙ ſufficiat dicere ſe vidiſſe, etiã
ratione illa non videtur ſubſiſtere, non enim ſufficit videre ſolũ
niſi etiã interior precedat notitia de quo in reddendo cauſam ꝺ
cauſa nil dicit, ſed cum nullius dictum intelligi debeat vt loqua-
tur vt ſtultus, maxime in propoſito vbi de teſte loquimur, cuius
perſona vt idonea eſt recepta, dicẽdum eſt ſufficiẽtẽ cauſam red
didiſſe, vt ſic dicendo ſe vidiſſe illum fuiſſe Titiũ omnia dixiſſe
videatur, que ad cognoſcẽdum quid ſit Titius requirũtur niſi
interrogetur vlterius, cui congruit ꝙ relatum eſt ſufficere cau-
ſam dicere, niſi de cauſa etiã fuit interrogatus. ¶ Sed ſi interro
45 gatus † fuerit ſi eum prius cognoſcebat, ⁊ qua notitia responde-
re tenetur. Si enim dixerit quia erat ſuus vicinus cõtiguus, vel
aliter cum eo aſſidue conuerſabatur: ſatis exprimit, ꝙ ſi eum di-
cit alias vidiſſe ſemel tãtum, ⁊ leui notitia, ⁊ poſtea magnũ tẽp9
exceſſit, tunc plenã fidẽ nõ faceret. De facili enim talis recogno
ſcendi notitia perditur, vel ex imbecillitate memorie cognoſcen
tis vel ex mutatione que in cognita perſona ↄtingit propter an
tiquitatẽ, ſeu infirmitatẽ, ⁊ alios caſus. Sed ſi eũ in pueritia re-
cognouiſſe ſe diceret, nunc vero ad etatẽ adultã, ſeu virilẽ pceſ-
ſerit ille, qui dicitur cognitus, proculdubio nõ probaret, propter
magnã multitudinẽ ⁊ mutationẽ que cõtingit mẽbris: ⁊ hoc ex-
preſſe ex edicto pretoris de ptu cuſtodiendo colligit. Iſta enim
46 iudicialis inueſtigationis ſunt ſꝫ cauſarum varietatẽ. ¶ † Inter-
dum teſtes dixerunt, ꝙ viderunt hominẽ aliquid facere, quo aũt
nomine vocetur ignorant, tũc ad iudicẽ ſpectat illum hominem
exhiberi, vt ſi ille fuerit cognoſcat a teſte. Sꝫ ⁊ ſi de mortuo ho-
mine queratur quis ſit puto ex aſpectu recognoſci, vt diximus
in viuẽte, nõnunquã tñ in morte tãta ſit permutatio, vt cognitio
ſit difficilis ex aſpectu faciei, tunc de neceſſitate recurrit ad eos
qui partiũ corporis recognoſcunt ſigna, que cooperta portãtur.

ADDITIO.

a T. D. ¶ Titium eſſe. adde Bar. in l. ſtigmata. verſi. primo que
ro. in ſi. ⁊ ibi Io. de Pla. C. de fabric. lib. xi. ⁊ vide concor. p Fel.
in cap. ſicut nobis. de re iudi. Iaſ. in l. nõ minorem. verſi. vltimo
bene ſigna C. de tranſact.

b ¶ Si de nocte. Vide plures cõcord. per Iaſ. in l. non minorem
in ſi. C. de tranſact. licet de Bart. hic non faciat mentionem, ⁊ vi
de Fel. in c. ſicut. de re iudic. ⁊ vide Bar. in l. aut facta. §. tempus
ff. de penis. ⁊ ibi Alex. in addit.

QUantitas alia eſt corporis continui per-
manẽtis perpetuo vel per ali
quod tempus, alia corporum ſeparatorum. altera rei
fluxibilis, ⁊ tranſeuntis, vt quantitatis temporis, de
quo non habemus niſi preſens, quod enim preteritũ eſt, eſſe de
ſinit quod vero futurum eſt, nondum eſt, de hoc in tit. de tempo
re, dicetur. Alia eſt quãtitas qualitatiua, prudentes enim ſuo in
genio, quãtitates metiuntur per gradus, vt bonus, melior opti
mus peſſimus, ⁊ mediocris, ⁊ alijs modis diuerſis, ⁊ hec in tit.
de relatione ponemus. De p̄mis ergo duobus inueſtigãdũ eſt.
de quãtitate corporis cõtinui q̄ramus, vel de linea lõgitudinis
vel altitudinis, vel de ſuꝑficie tota vel de toto corpore: hec autẽ
quantitas quatenus ad nos, ſpectat, cognoſcitur per menſura-
tionem ad aliquid aliud, ideo conſtitutum eſt ⁊ de cõſuetudine
obſeruatur, vt ciuitas ſuas habet mẽſuras, ⁊ põdera, ⁊ ad quas
rei quãtitas mẽſuretur, ⁊ diſcernatur, vt puta pedẽ, paſſum, ca-
47 tharũ, modiũ, ⁊ ſtadiũ, ⁊ ſimilia. Si igit † de lõgitudine alicuius
rei querit determinate: ⁊ quot pedũ ſit tota lõgitudo talis rei,
teſtis dixit eſſe decẽ pedũ: qꝛ vidit, ſufficientẽ cauſam nõ reddit: er
go dicere: qꝛ vidi ⁊ menſuraui: vel mẽſurari vidi mẽſurare enim
longitudinem, ⁊ latitudinẽ communiter omnibus notum eſt. Si
vero de hoc indeterminate queratur, poteſt per viſum ſimplicẽ
cauſam reddere: vt ſi teſtis interrogatus dixerit rem paruam,
vel magnã, vel mediocrẽ qꝛ vidit, ſatis enim exprimit, hoc enim
ſatis eſt ab hominibus cõmuniter cognoſcibile per aſpectum in
rebus que eiuſdẽ ſpeciei ſunt. Idẽ ſi dixerit interrogatus de lõ
gitudine alicuius rei, reſpõdit eſſe decem pedũ, ⁊ vltra qꝛ vidit:
tantus enim põt eſſe exceſſus: qꝛ decẽ pedũ eſſe ab hominibus,
qui illud viderunt cognoſcatur, idẽ ſi dixerit, nõ eſſe decẽ pedũ
48 qꝛ vidit. † De ſuperficie vero totius corporis menſurandi tra
ctatur, cũ fundus venditur ad menſuram ⁊ cũ de aliquo pariete
quot cannarũ ſit querit vel de tabulis: vel de edificio ex tabulis
cõpilato queritur quot pedũ ſit, ⁊ ſimilibus: hoc enim cõmunit
omnibus notũ non eſt, ſed cõſiſtit in artis peritia, ideo ſi res, de
qua queritur haberi põt, eſt per iudicẽ menſuratoribus cõmitte
da, ꝙ ſi res haberi non poteſt, nõ eſt credendũ teſtib. qui de rei
menſura dicerent limitate niſi eos conſtet in dicta arte peritos,
⁊ ſe menſuraſſe, vel menſurari vidiſſe teſtentur vt in precedenti
bus eſt de ſubſtantia dictum. Indeterminate vero de tali quan
titate per viſum ab omnibus recognoſci, ⁊ teſtificari eſt facile,
de toto vero corpore mẽſurando difficile eſt ſi queratur, quoniã
corpus quodlibet per ſuperficiẽ tegitur, que eſt ſecundum omnẽ
eius viſionem, ⁊ accedit ad menſurã que ineſt ſtante corporis in
tegritate, ⁊ eſt poſſibilis ſi diuidatur, vel perforetur tunc ſuper
ficies erit. Eſt ergo neceſſe ꝙ ipſius corporis quantitas p ali
quod extrinſecus oſtendatur: vt contingit in his que põdere,
menſura cõſiſtũt. Si enim queratur de quãtitate maſſe auri, vel
argẽti, nõ de lõgitudine, vel latitudine: ſed de toto corpore que
ritur, ⁊ ſi dicatur ꝙ eſt libra: vel alterius põderis, non reſpõde
tur de quãtitate: ſꝫ de qualitate põderis põdus enim quãtitas
eſt: ſed his rebus quas cõſiſtere in põdere dicimus, hoc euenit
vt ex põdere grauiori, vel leuiori maior, vel minor quãtitas di
49 cernatur, vnde cõgrue de põdere reſpõdetur. † Si igitur teſtis
dixit maſſam eſſe decẽ librarũ qꝛ vidit, nil probat. Non enim per
viſum cõprehenditur põdus. Solũ enim ſuperficies videtur, ⁊
poſſet eſſe cõcauitas intrinſecus. Sꝫ ſi diceret põderaui ponde
ribus, vel vidi põderib9 põderari, ſatis eſſet, etiã ſi põderibus
limitate nõ dicatur, põdera enim ⁊ põderandi modi cõmuniter
cognoſcũtur. Sꝫ ſi diceret qꝛ ponderauit, vel qꝛ ſuis manibus
põderauit, idẽ puto: qꝛ põderare in vero eloquio idẽ eſt ꝙ põde
ribus examinare. Sꝫ ſi diceret manibus tetigi, vel meis manu
bus, vel in meis humeris ſubleuaui, vel portaui, tũc põt indeter
minate teſtificari de pondere, non determinate licet enim ta
ctum iudicetur de põdere nõ tamen determinate, niſi inſtrumen
50 ta ponderatoria adhibita ſint. Sicut † enim ſi queratur de quan
titate eorũ que in mẽſura cõſiſtunt: vt vini, ⁊ olei. ⁊ dicatur decẽ
lagenas eſſe, vel fuiſſe in aliquo vaſe: quia vidit, ⁊ ita determina
te loquitur, nõ probat, niſi adijciat: qꝛ menſurauit, vel menſurar
vidit: ſecus ſi indeterminate loquatur, ſecundum qđ eſt in p̄ce
dentibus dictũ. Aduertendũ eſt tñ ꝙ licet per menſuram totũ
illud qđ in vaſe menſurato continetur cum menſuratum cõpre
hendatur: tñ vere: ⁊ proprie in vaſe non eſt niſi illa ſuperficies
vini, vel olei, que tangit ſuperficiẽ vaſis. Cetere vero partes vi
ni vel olei, vna ſuper aliam ſucceſſiue in vaſe conſiſtunt, tamen
51 totum in vaſe eſſe dicimus. † In his vero, que non conſiſtunt in
põdere, vel mẽſura, vel ad iſta nõ reducuntur, mẽſuratio totius
corporis eſt difficilis nec poſſet fieri niſi a peritis ĩ arte. Opor
tet enim ꝙ mẽſuretur ſuperficies cuiuſlibet diuiſionis, que ſunt
ſex, ſcilicet ſ. ⁊ ĩ. ⁊ ante ⁊ poſt dextra ⁊ ſiniſtra, exẽplum de tan
lo. Ex his que ſit quãtitas totius corporis colligit, poſſet etiã
hic eſſe deceptio ſi intra corpus eſſet concauitas. Corporum ve
52 ro † ſeparatorum per quantitatis inueſtigationem ſcire oportet
qꝛ quedam ſunt corpora ita minima ꝙ eorum dinumeratio eſſet
impoſſibilis, vt in farina, ⁊ cinere, ⁊ etiam in ceteris pulueribus
In quibuſdã vero dinumeratio eſt difficilis. poſſibilis tamen:
vt in frumentis, ⁊ in his ſicut in corporibus liquidis per menſu
rã: vel pondus: ⁊ quantitas cognoſcitur: etiam in modo atteſtã
di eſt idem: quod ſupra dictum eſt. Eorum vero corporũ quorũ
numeratio facilis eſt: quantitates cognoſcuntur per numerum:
numerus autem percipi poteſt tam per viſum: quam per tactũ.
Recte ergo dicit teſtis: ꝙ fuerunt decem aurei: quia vidit: ⁊ ſi de
materia conſtaret: ⁊ ſolum de numero dubitaretur recte dicetur
etiam ſi certus eſſet: ꝙ fuerunt decem quia tetigit: ⁊ iſta quanti
tas: que numerus vocatur: eſt omnibus cognoſcibilis.

Dixit

53 **DIxit** teſtis † vidi tradi x. corbes frumẽti, eũ ꝓ
bare iudicaui, tũc enim ad mẽſurã ſe vidiſ
ſe tradi dño de neceſſitate infert, ꝙ menſurari vidit,
alius ſi dixerit ſe vidiſſe tradi aceruũ frumẽti, qđ e
rat x. corbes. hoc enim nõ debet eſſe traditum ad menſurã, ſ3 di
cit aceruum traditum tante quantitatis exiſtere: hoc enim viſu
determinate non percipitur, vt traditum eſt, idem in ſimilibus.
54 **VAs** vini † plenũ fuerat totũ cõſumpſerat de eius
quantitate queſt. eſt ad mẽſurã vaſis recurrẽ
dũ eſt, ꝙ ſit replẽdo eũ de alio ad menſurã, ⁊ hoc eſt
ab o bus notũ, vel mẽſurãdo quãtitatẽ ſpatij vacui,
⁊ hoc cõſiſtit ĩ artis peritia. Qui igit alio dictorum modorũ vas
viderit menſurari de quãtitate ⁊ cõtinẽtia ipſius recte iudicat.
55 **VIcena** milia † paſſuũ in ſingulos dies dinu
merari Pretor iubet. Qualit aũt hec
ꝓbetur diſtãtia. dubitat. dixi, ſi vulgi opi. ⁊ fama, in
ter loca certus milliariũ numerus nuncupat, illi ſtã
dum niſi probetur contrarium. Credendũ eſt enim illud vulga
re ⁊ antiquum a certa antiquorum menſuratione ſumpſiſſe exor
dium. Eſt autem, qui poſtulat menſurari illud ſuis expẽſis mos
gerendus eſt erit autem hec menſura faciẽda pariter, ſecũdum
quod cõmuniter comeatur, ſeu menſuratur ſecundum ipſius lõ
gitudinem, ⁊ hec cum dãdo ſpatium ad veniendum querimus,
ſed ſi ſuper aliqua locorum diſtãtia, vel vicinitate queratur per
directum, eſt facienda menſura itinere nõ attento, ⁊ ſi loci diſpo
ſitio per terram ad menſurandum non patiatur: quia forte palu
ſtris vel ſpinoſus erat, per aerem eſt fienda menſura. vt eſt cõſti
tutũ in extrauagãti, que monaſterium mendicantium conſtruit
intra certum numerum cannarum que mẽſurã fiet chordula per
directũ trãſducta: eſt enim poſſibil' mẽſura cuiuſlibet diſtãtie, ꝑ
aſpectũ tñ, ſ3 hoc nõ oibus ſ3 geometris tãtũ ſi de hoc determi
nate loquimur indeterminate vero eſt cõmuniter cognoſcibile.
QUalitas ſine ſubſtantia naturaliter eſſe nõ
poteſt ſubſtãtia autem aut corpo
rea aut ĩcorporea. Corporea aũt alia eſt animata, alia
eſt inanimitata. Animata alia eſt anima rationalis,
alia ſenſitiua, alia vegetatiua, alia inanimata. De qualitatib' er
gõ quarũlibet eſt videndũ. S3 ſubſtantia incorporea eſt Deus,
in quo cũ ſimplex omnino, nulla eſt qualitas, ⁊ tã ſummas res
56 ad inueſtigandũ Iuriſtarũ nõ ſpectat intelligentia. † Alie etiã
ſunt ſubſtãtie incorporee ⁊ ſimiliter nõ ſunt inueſtigationis no
ſtre huiuſmodi etiã ſunt anime ſeparate, quia de his quãdoque
queretur in foro ciuili, de cuius memoria dãnãda tractat, hoc
autẽ ſit propter ea que geſſit in vita. Unde cum qualitas quã ha
buit in vita diceretur homo propter que dãnatur memoria do
ctrina ſumetur, de hoc etiam queritur, cum de aliquo cõprobãn
do in ſanctũ agitur, tunc enim vita ⁊ miracula ſunt probanda,
vt eſt ſacris canonibus conſtitutum vitã probare facile eſt. De
57 miraculis videamus. † Miraculum dicitur quaſi admiratione
plenum, ⁊ eſt miraculũ ad cuius effectus manifeſtus eſt. Cauſa
autẽ eius omnibus ſimpliciter eſt occulta: quia ſolus Deus ſcit,
vnde que a Deo ſiũt ꝓpter cauſas nobis ignotas, ꝙ vires no
ſtras excedunt. ideo miracula nũcupantur. Et ſancti Doct tra
dunt hoc tribus modis contingere. Primo, circa ſubſtantiã fa
cti, vt quando Deus facit aliqua que natura nullo modo facere
poteſt, vt quod ſol ſtet vt fuit tẽpore, Ioſue, vel quod homo ha
beat corpus gloꝛificatum vt Chriſtus poſt reſurrectionẽ. id qđ
in ſacramento altaris fide cernimus, ⁊ iſta in miraculis ſummũ
gradum obtinent. Secundo, quãdo illud ſit quod natura facere
põt, non in illo in quo ſit ſicut reſurrectio mortuorum, illumina
tio cecorũ, ⁊ ſimilia: põt enim natura dare vitã. ſ3 nõ in mortuo,
⁊ poteſt preſtare viſu3, ſed nõ tñ in vera cecitate, ⁊ hoc tenet ſ3
locum in miraculis. Tertio, qñ illud qđ ſit natura facere põt, ſ3
nõ illo ordine, vt qñ aliquis virtute diuina ſubito liberatur a fe
bre nullis adhibitis remedijs, vel cũ non cõſueto ꝓceſſu nature
panis multiplicat: põt enim homo naturalit facere panẽ, ſ3 non
illo ordine. Liquet ergo. ꝙ miraculum probari oportet, proban
do aliquid nature, alias vere, ita ꝙ vires noſtre nature excedũ
tur, vel in ſubſtãtia eius qđ ſit, vel in ſubiecto eius in quo ſit, vel
in ordine faciẽdi. S3 ſi illud potuiſſet ꝑ cauſas naturales redu
ci, nõ eſſe miraculũ, clare ꝓbat, qđ autẽ Deus fecerit illud pro
pter inuocationẽ ſancti, probata inuocatione, vel voto ad illum
ſanctum emiſſis: quibus probatis recte concluditur illã animã
eſſe beatam: quia tamẽn in iſtis põt faciliter eſſe deceptio iſtud
eſt determinationi eccleſie Romane reſeruatũ, cui ſtandũ eſt
58 **SUbſtantie** † animate anima ratiõali qua
litates triplices ſunt, vt Iu
riſcõſultus ſuper edicto ediliũ curulium diſtinguit.
Aut enim ſunt in anima aut in corpore, aut ĩ vtroq3.
In anima vero qualitas quãdoq3 ſupernaturaliter infunditur
vt in ſacramento fidei noſtre. Sacramentum enim eſt ſacre rei ſi
gnum. Item ſacramentum eſt inuiſibilis gratie viſibilis forma;
vt ſancti doctores docẽt. In baptiſmo enim qđã qualitas ani
mabus noſtris infundit, hoc eſt, gratia, per quã Chriſtiani dicũ
tur, eodẽ modo in ordine ſacerdotali, in anima infundit quedã
gratia, que eſt quedã qualitas ĩ anima, per quã ſacerdos dicitur
59 idẽ in ſimil. Si ergo † querat an aliquis ſit Chriſtian', ⁊ dixerit
teſtis ꝙ ſic: q2 vidit eum baptizari, ſatis exprimit. Mod' enim
⁊ verba ſacramenti huius cõmuniter oibus nota ſunt, ſed ſi pro
baretur. ꝙ ritum Chriſtianorũ ſeruauerit diu in foro noſtro oĩa
preſumuntur ſolẽniter acta, ⁊ ſolẽniter proceſſiſſe. Idẽ ſi dubita
ret an aliquis ſit ſacerdos, debet ꝓbari. ꝙ ſecundũ ſtylum eccle
ſie fuerit ordinatus, idẽ in ſimili. hec autẽ Canoniſtis relinquen
da ſunt, ⁊ Theologis, ad quos magis quam ad nos pertinent.
ALie qualitates ſunt naturalit acqui
ſite hominibus, de q
bus Ariſt. facit quatuor ſpecies, Prima vocat habi
tus ⁊ diſpoſitio; ex quibus quis dicitur ſciẽtific' ali
cuius ſcientie, vt grãmaticus, phyſicus, vel legiſta, vel artifex
alicuius artificij, vt cerdo faber, ⁊ ſimiles, virtuoſus, vel vitio
ſus, ⁊ iſte qualitates ſi quidẽ de anima faciliter mouerentur di
cit diſpoſitio, ſi dificilit habitus, quia habitus acquiritur ex frẽ
quentibus actibus, ⁊ quando plus frequentantur, tanto plus,
ſeu maior ſit habitus. Omne enim artificium per exercitiũ ſuſcẽ
pit incrementũ, de his ergo qualitatibus probãdis videamus.
60 **IUriſtam** † eſſe ſolũ vna probatione ꝓba
re poſſunt Iuriſperiti, quos dice
re ſufficit ſic eſſe q2 eũ examinauerunt. In hoc enim
verbo interrogatio ⁊ reſpõſio includitur ⁊ ſic ꝑ ſen
ſum cauſa redditur. Idem ſi dixerit, quia vidit ipſum allegare
legem, ⁊ allegationibus reſpondere vel aliquem actũ facere, qui
in alios quam in iuriſtã nõ caderet. Sic in ceteris ſpeculatiuis
ſcientijs puto idem. Teſtis autem, qui Iuriſta non eſſet cõiectu
ris aliquibus probabiliter demonſtraret, vt quia eũ in habitu
aduocatorum vidit incedere, ⁊ eum vidit corã iudice aduocare li
cet qui dixit ignoraret, hec enim tantã preſumptionem inducẽ
rent, ꝙ ei ſtaretur: niſi in cõtrariũ doceretur per iuriſperitos,
qui per examinationem ita non eſſe, ſicut eſſe peritũ dicitur cõ
prehendunt, ⁊ idẽ in ceteris ſciẽtijs, quarto periti ſecundũ mo
res ciuitatis vtuntur diuerſo habitu a communi. Et ſi queratur
an ſit iuriſta non curatur an magne vel parue ſufficientie ſit. Si
vero determinate, queratur, an iuriſta ſit ſufficiens ad doctora
tum, vel ad aliud ſimile, tunc teſtẽ oportet eſſe eiuſde3 ſufficiẽtie
vel maioris quã ſit ille de quo querit: ſecus ſi eſſet minoris, nul
lus enim poteſt iudicem certum reddere de eo quod vires intel
ligentie ꝓꝑus teſtis excedit.
a **CErdonem** [a] eſſe, † vel artificẽ alicui' artis
mechãice, teſtificari põt qlibet
61 cũ id op' ꝙ ex artificio illo reſultabat ab illi' artis ar
tifice ꝓceſſiſſe oib' notũ eſt. Si ergo teſtis dixerit cer
donẽ eſſe, q2 vidit eũ exercere dictã artẽ ſatis ꝓbat, ſi nõ ĩterro
get vlterius, ſ3 ſi adiecerit, q2 vidit eũ operari ĩ illa arte, nõ pro
bat, q2 ꝑparare coriũ cerdoni eſt operari ĩ illa arte nõ tñ eſt arti
fex, vt ergo lucida ſit ꝓbatio, dicat ꝙ vidit eũ aliꝙ op' facere, ꝙ
certũ ſit abſq3 illi' artis peritia fieri nõ poſſe ⁊ hoc cũ ſimplici
ter, an ſit cerdo qrit. Si vo qrat, qñtũ gradũ ꝑfectiõis ĩ illa arte
qs teneat, vel qñtu3 artificẽ illum, vnus excedat, nõ põt teſtimo
niũ reddi recte, niſi per illos qui ſunt in artificio illo periti.

ADDITIO.

a Th. D. ¶ Cerdonem. Uide Alex. in l. cetera. §. ſed ⁊ ſi quis, in
prin. in j. col. ff. de leg.

62 **MErcatorem** † [a] ſeu negotiatore3 eſſe, nõ
a eſt artificium quoniã ex cõ
muni vſu dicitur abſq3 ſingulari doctrina, ⁊ ideo hoc
officium appellamus, niſi in hoc alij ſint perſpicacio
res alijs, nõ ergo mercator dicitur qui huius rei notitiam habet
quia ſic omnes mercatores dicerentur, ſed hanc appellatione3,
perſone ex vſu mercandi adijcimus non ex vſu quolibet: non
enĩ qui propter eminentes neceſſitates mercat mercator dicit, ſ3
qui cum quadam perpetuitate deputauerit ſe ad hoc. Idem in
ceteris qui in officio magis, quam in artificio conſiſtunt, ⁊ vita
a legum latoribus ⁊ a noſtris predeceſſoribus eſt receptum.
Teſtem enim qui hoc deponit, cauſam oportet reddere conclu
dentem predicta: puta, quia vidit eum tabernam tenere, vel men
ſam ad hoc, vel quia vidit eum ſic contrahere, vt faciunt ij qui
mercatores appellantur.

ADDITIO.

a T. D. ¶ Mercatorẽ. Uide Bar. in l. legatis ſeruis. in ver. ter
tio qro mercato. ff. de leg. iij. ⁊ ibi vide plene Alex. ĩ apo. mag. q
inci. locatores. ⁊ eũdẽ in d. l. cetera. §. ſ3 ⁊ ſi qs. in j. col. ff. de leg. j.

63 **ALiquam** ex predictis† qualitatibus nō ha-
bere quē, probatur eo ipſo qđ Ʒ-
rium non probatur, ſed ſi cōſtet eum ſemel talē fuiſſe,
qualiter probetur ꝙ talis eſſe deſierit, dubitabile eſt:
puto ꝙ ſi queratur de his, que in officio cōſiſtunt probari opor
tet ꝙ depoſuit animum exercendi illud, ex eo enim talis diceba
tur talis eſſe, ⁊ durare preſumitur, donec de contrario doceaꝶ ꝙ
ꝓbabitur, ſi expreſſe de eius conſtiterit voluntate, vel ſi forte p-
feſſionē facit in qua negotiari nō licet, vel ſi tāto tēpore mercan
di cōſuetudinē dimiſerat ꝙ animum dimiſiſſe veriſimiliter pro-
batur, ad quod quinquennium requiriꝶ: vt reperitur in notarijs
Reipublice, ⁊ etiā in domeſticis cōſtitutum. Sed ſi de artificijs
64 †mechanicis dubitaꝶ, plus difficultatis habet: quoniā ex habi-
tu, ⁊ peritia illius artificij talis diciꝶ, qui habitus eſt de difficili
mobilis, maxime cum talia artificia ſic conſiſtāt, etiā in modicis:
vt in ſcripturis redigi non ſit neceſſe. Sed probabiliter dic, ꝙ ſi
per decēniū deſierit tale artificium exercere, ꝙ artifex eſſe deſi-
nat. Tāto enim tēpore obliuionē lex ꝑſumit, vt ſtatutum de poſ
65 ſeſſione perdēda ¶ De ſciētijs vero ſpeculatiuis, cum varias
⁊ implicitas habeāt cōcluſiones, alia inſpectio eſt. Quid enim
ſi ſcholaris, in quo nōdum habitus ſciētie firmus erat, vel habi-
tuatus erat habitu multum leui ad exercitium armorum ſe trā-
ſtulit ⁊ a ſtudio ex toto ceſſauit, ꝓcul dubio ꝑ actus tales, habi-
tus tales dicuntur extincti modico tēpore, ꝙ tēpus iudicis arbi
trio relinquendū eſt, cuiuſcunqȝ tñ fuerit firmiſſimi habitus per
decennij ceſſationē ab actu abſentie, extinctio preſumetur, vt di-
ctū eſt. Ex predictis ergo liquet, qualiter probetur ꝙ talis eſſe
deſierit, poteſt etiam per peritorum examinationem probari.

66 **DE virtutibus** ⁊ vitijs oppoſitis vi-
deamꝰ. Eſt autē† virtꝰ,
vt Ariſt. ait habitus electiuus in mediocritate cōſi
ſtēs, quo ad nos determinata ratione, ⁊ vt ſapiēs de
terminabit. Ex eo ꝙ dicit, habitꝰ, apparet ꝙ eſt qualitas anime
de qua nūc tractamꝰ. Ex eo, qđ dicit, electiuus, differt ab habi-
tu alicuius ſciētie, vel artis qui nō eſt habitus electiuus, ſʒ ſcien
tificus: poteſt enim aliquis aliquid ſcire, ⁊ nolēs, ⁊ ſic actus ſcire
neceſſe non eligitur per imperiū voluntatis, quod nō eſt in acti
bus virtuoſis. Ex eo quod dicit, in mediocritate cōſiſtēs, differt
a vitijs que in extremitatibus aſſiſtunt, vt nil largiri, auaritia
eſt: omnia largiri prodigalitas eſt: ⁊ vtrunqȝ eſt vitium: ſed tene
re mediū tēperantia eſt, ⁊ eſt virtus: idē in ſimil. Ex eo qđ dicit,
quo ad nos: apparet, ꝙ ſm diuerſas cōditiones perſonarum di-
uerſificatur mediū: alia enim eſt moderata expēſa in nobili ⁊ di-
uite, alia in ruſtico, ⁊ paupere: ⁊ ideo iura hec moderanꝶ ſʒ nobi
litatē nataliū ⁊ patrimonij quātitatē, ⁊ idē de alijs. Ex eo enim
qđ dicit, determinata ratione, apparet, ꝙ habitus electiuus de-
bet fieri ad finē boni: bonū enim eſt debita ratio, ⁊ cauſa omniū.
Si enim fieret in malū finē non eſſet virtus, vt dicetur inferius.
67 Ex eo vero† qđ dicit, vt ſapiens determinabit, apparet hoc cō
miſſuʒ arbitrio boni viri hoc eſt iudicis, qui ſapiēs ⁊ bonus vir
apud nos eſt qđ merito dicitur vt ī. ꝓbabitur. Apparet ergo ex
predictis, ꝙ cum habitus anime nō poſſit probari, niſi ꝑ actus
extrinſecos, ꝙ ille virtuoſus ꝓbatur, cuius actus tales probanꝶ
qui apud iudicem ⁊ bonum virū virtuoſi determinantur, ⁊ ecō-
tra de vitijs eſt: ſed quia hec eſt gñralis doctrina, ſtudioſos cer-
tos non reddit: ideo eſt ad particularia deſcendendum.

68 **VIrtutum** alie ſunt morales, alie theolo-
gice, Primo† moraliū quatuor
ſunt ꝑncipales, quas cardinales vulgo appellamꝰ,
ſicut eſt oſtium in cardinibus, ita ⁊ his quatuor oēs
alie reuoluntur, ⁊ ſunt he, ſcilicet prudentia, iuſtitia, fortitudo, ⁊
temperantia. Huius ratio eſt, quia ad recte viuēdum primo re-
quiritur in homine recta ratio per quam inter ſe ſyllogizet, ⁊ ꝙ
melius eſt cognoſcat, ⁊ hoc pertinet ad prudentiam. Scđo co-
gnitionem boni debet ſequi operatio, ⁊ tunc ſi eſt ad alterū, ⁊ ꝑ-
tinet ad iuſtitiam, que ius ſuum vnicuiqȝ. Si vero reſpicit opera
tionem prout eſt intra ſe, tūc prudentia ſola nō ſufficit: licet enim
quis cognoſcat qđ melius eſt, pōt eſſe aliquis appetitus qui cō
trarietur vt vltra velit, ⁊ vt hic appetitus noxius limiteꝶ, eſt ne-
ceſſaria alia virtus que dicitur tēperantia. ¶ Quādoqȝ eſt ali-
quis appetitus, per quē ab eo qđ bonum cognoſcit, deſiſtit pro
pter timorē, vel laborem: ⁊ ad hunc appetitum noſtrū refrenā-
dum alia virtus neceſſaria eſt ſcilicet fortitudo: ⁊ hec vera ſunt,
⁊ legibus probantur de qualibet ergo ſingulariter videamus.

69 **PRudentia eſt** †vt ait Ariſt. lib. vj. Ethi.
habitus cum ratione acti-
uus circa hominis bona, vel mala Ad quod declaran
dum ſciendum eſt, ꝙ ſapientia, ſcientia, ⁊ prudentia differunt.
70 ¶ †Eſt enim ſapientia habitus ſpeculatiuus, cōſiderans cau-
ſas altiſſimas, ⁊ hec pertinet principaliter ad Theologiam, ⁊
Metaphyſicā, que Deum, ⁊ primas cauſas cōſiderat, ⁊ de prin
cipijs omniū aliarū ſcientiarum iudicat, ⁊ etiā de iſta ad iuri
ſtas, vnde merito diciꝶ, eſt enim res ſanctiſſima iſta ciuilis ſapiē
tia vt Vlpia. ait, ipſa enim cauſas altiſſimas cōſiderat: qꝛ eſt di-
uinarum, atqȝ humanarum rerum notitia ⁊ cognitio, iudicat de
principijs aliarū ſcientiarum, reꝓbat enim principia omnia que
fidei catholice repugnāt, ⁊ hac cōſideratione bonꝰ iudex recte
ſapiēs dicitur, ⁊ cum ad conſiliū ſapiētis recurritur, vulgo de iu
71 riſperito intelligiꝶ. †Scientia autē eſt habitus ſpeculatiuus de-
mōſtratiuus ratione vera cōſiderās cauſas inferiores ⁊ hec ad
ſciētias naturales ſpectat, hec quidē de vniuerſalibꝰ, ⁊ neceſſa
rio ſe habentibus hoc nomine ſciētia ⁊ iuri noſtro. attribuitur ꝑ
principē in prima cōſtitutione Degeſtorū, ⁊ merito: qꝛ etiā cau
ſas inferiores cōſiderat, non ſolū enim diuinarū, ſed etiā huma-
narū eſt cognitio, ſed etiā de vniuerſalibus iudicat. Iura enim
nō ad ſingulares perſonas, ſed generaliter conſtituūtur, eſt etiā
de neceſſario ſe habentibus. Leges enim cōſtringunt hominū
vitas, ⁊ eis omnes obedire oportet, maxime qꝛ eſt inuentio ⁊ do
nū Dei: vt ait Demoſthenes, ⁊ retulit Martianus, in l. ij. ff. de
legi, nec predictis obuiat: qꝛ mutabilia ſunt per principis im
perium, vel alterius cui attinet: qꝛ etiā que iura naturalia ſunt
mutabilia ſunt diuino imperio, vel alterius, cui Deus cōceſſerit
vt in miraculis declaratū eſt, nec tamē per hoc minus dicuntur
72 neceſſaria ſe habere, Ars† vero, eſt habitus ratione nature fa
ctiuus, vnde per talē habitū inſpicitur opus faciendum, quod
tranſit in materiā exteriorē, vt aliquod opus, domus liber, ⁊ ſi
milia quorum operū bonitas nō cōſiſtit in faciēte, ſed in opere
iſto. Quocunqȝ enim appetitu bono, vel malo artifex opus fece
rit, ex hoc bonū, vel malū non dicitur, ſed ex ipſo opere quod no
men etiā iuri per Iuriſconſultū tribuitur, dū dicit, Ius eſt ars
boni ⁊ equi, ⁊ merito, cū iura noſtra, vt plurimū actū extrinſecū
intuētur, ⁊ actū materie intrinſecū non premiat nec punit. Ap
paret ergo ꝙ ſecūdū diuerſas cōſiderationes poteſt ius noſtrū
appellari ſapiētia, ſcientia, ⁊ ars cum ſit recta ratio ſtabilium ⁊
recta ratio factibiliū. Nūc ad prudentiā redeamus, que differt a
predictis, quoniā prudētia cōſiſtit circa particularia, ⁊ ea que cō
tingēter eueniūt, ⁊ eo inter ſe cōciliare, ⁊ diſputare, recta ratio
ne vniuerſalia particularibus cōgruentibus applicare: ⁊ hec eſt
73 vltima diffinitio ſ. poſita. †Eſt enim prudētia habitus: ⁊ ſic pa
tet, quod requiruntur frequentati actus. Unde licet conſtet ali
quem eſſe magnum Iuriſtā. vel medicū, nō tamen ſequitur, ergo
eſt prudens iuriſta, vel medicus. Ad hoc enim requiritur ꝙ per
practicā precedentē habitū fecerit ad aptandū vniuerſalia par-
ticularibus, ⁊ hoc recta ratione. Si enim ſine ratione, ſed caſua
liter bene operetur, vel cū ratione non recta, quia non in bonū
finē, non erit prudentia. Eſt enim habitus actiuus ⁊ per hoc in
tendit quod nō ſit ſpeculatiuus. Speculari enim eſt circa cogi
tionē vniuerſaliū que neceſſario ſe habent, ſed conciliari. ⁊ diſpu
tare intra ſe ad cōtingentia pertinēt. Dicitur enim actiuus: ꝙ
differat ab arte que eſt habitus factiuus. Differūt enim agere
⁊ facere, ⁊ hoc loco, quia facio tranſit in materiā exteriorem, age
re ſecundū operationē manēte materia, licet Labeo in ti. de verb.
ſigni. verbū agere, latius aſſumpſerit. Eſt enim iſte habitus cir
ca hominis bona, vel mala, ⁊ ſic circa cōtingentia, ſcilicet circa ea
bona agētia, ⁊ cōſeruantia, ⁊ diminuētia, circa quod etiā ius no
ſtrū cōſiſtit, ⁊ circa mala fugienda, ⁊ precauenda ne eueniāt: vel
ſi euētura ſunt, minus ledant qui ergo talem habitū habet pru
74 dens eſt. †hoc autē probare per probationes neceſſario conclu
dentes. aut impoſſibile, aut difficile eſt valde, cōſiſtit enim actꝰ
perfectus talis virtutis ex multis que ſunt in anima, ⁊ extra ip
ſam diffunduntur, ex quibus virtus apparet. Que autem ſunt
illa, que requiruꝶ in diuerſis ⁊ iuerſimode tradita ſunt, ⁊ per di
uerſa nomina, ſed ego ponā eo ordine, ⁊ his nominibus, que
his magis cōgruunt. Dico ergo, quod requiritur primo cog
tio, que ſi quidem eſt preteritorū dicitur memoria, ſi preſentiū
dicitur intelligentia. Secūdo requiritur ipſius cognitionis a
quiſitio, que quādoqȝ ꝓcedit. ex doctrina, que ab alio ꝑcipitur
⁊ hec appellatur docilitas. Quandoqȝ per inuentionē experi
mentalē, ⁊ hec appellatur experientia, ⁊ hec quādoqȝ ſit cū tar
ditate, ⁊ appellatur ðliberatio quādoqȝ ſit ex velocitate, ⁊ quaſi
ſubito, ⁊ appellatur ſolertia, id eſt, facilis, ⁊ prōpta cōiecturatio,
⁊ hoc ſepe expeditū eſt. Tertio requiritur vſus cognitionis, vt
cōtingentia adaptentur recta ratione. Ad hoc, autem requiri
tur tria. Primo: vt hec ordinentur ad aliquem bonū finē, ⁊ hoc
pertinet ad prouidentiā que reſpicit futura. Secundo: vt ada
ptentur circūſtātie negotij, ⁊ hec vocatur circūſpectio, per quā
prouidetur, ne impedimenta occurrant. Tertio: vt euadamus
impedimenta ſi occurrent, ⁊ hec vocatur cautio, ⁊ in his etiā ca
dit vel experientia in ſe, vel docilitas ab alio, ⁊ ex his dicitur ho
mo prouiſus, circunſpectus ⁊ cautus. Si ergo bene computes,
nouem

noue ſunt, que requiruntur, memoria, intelligentia, experientia,
docilitas deliberatio, ſolertia, prudẽtia, circunſpectio. ⁊ cautio.
Quis ſit ergo ille in quo omnia predicta concurrant vniuerſa-
liter des mihi: ⁊ laudabimus eum. Sunt enim multi in quibus p̄
dicta imperfecte cõcurrunt. Multi enim ſunt in quibus ꝓdicta
ꝑfecte cõcurrunt in quibuſdã ſpecieb⁹ agẽdorũ ⁊ hec cognoſce-
re ſcire ⁊ ꝓbare nobis expediẽs eſt, ⁊ ideo de his aliqd tãgam⁹.

PRudens †prudẽtia ꝑfecte preſumit quili-
bet maior, niſi contrariũ probet,
quilibet etiã naturaliter bonũ appetit, cuilibet ineſt
ratio ex eo ꝙ homo eſt, qꝛ etiã quedã principia ſtabi
lium, ⁊ agendorũ habet, licet nõ perfecte. Ex hoc ineſt nobis na
turaliter, vt conſultus peritior ei credatur humiliter, cum ſcri-
ptum ſit ne innitaris prudentie tue. Ideo ad oſtendẽdum quo
modo ſcientia, ⁊ prudẽtia iuris cuilibet ineſſe preſumitur, Paul.
in tit. de ho. poſſ. ait, ſcientiam non hanc accipi que viris prudẽ-
tibus ſit, ſed eam, quam quis aut per ſe habet, aut cõſulendo pru
76 dentiores. Prudẽs vero †perfecta prudẽtia ea perfectione que
in hominibus cadere poteſt naturaliter, poteſt eſſe in quibuſdã
ſpeciebus agendorum, ex quo diuerſe ſpecies agendorum dicũ-
tur ipſius prudentie. Quedam enim prudẽtia eſt circa regimen
ſuipſius, que appellatur prudẽtia ſingularis, ſeu particularis.
Alia eſt prudẽtia, qua regit multitudo, hec multiplex eſt. Aut
enim eſt multitudo coadunata ad totam viam, vt vna domus,
ſeu vna familia, ⁊ ad eius regimen prudentia requiritur, que di-
citur economica. Si vero non ſit coadunata ad totam familiam,
ſed ad vniuerſalia, vt multitudo ciuitas, vel regnũ, ⁊ hec in prin
cipe dicitur prudentia regnatiua, in ſubditis vero dicitur pru-
dentia politica. Si vero ſit multitudo que congregetur ad certũ
finem, vt exercitus ad pugnãdum ⁊ ſimilia, tunc dicitur pruden
tia militaris, de qualibet iſtarum aliquid videamus.

77 PRudentia †particular eſt, cũ ad ſuipſi⁹
regimẽ quidã prudẽtes inue-
niuntur qui habent ea que generaliter, ſupra de pru
dentia dicta ſunt. Et notandum, ꝙ quo ad alios pru
dens quis eſſe nõ poteſt, niſi quo ad ſuipſius regimen prudẽs
78 ſit, ſed hoc non cõuertitur. Sunt †enim aliqui qui quo ad ſe bo-
ni ⁊ prudentes ſunt, aliorum vero negotiorum inexpertes: de il
lis dicitur ſancta ruſticitas ſibi ſoli prodeſt, quod de Eremitis,
⁊ alijs viris contemplatiuis, ⁊ a vita actiua ſeparatis dictũ eſt
iſti a tutela excuſantur ſecundum leges, hi ad prelaturã ſecun-
dũ canones non promouentur. Oportet ergo Epiſcopũ ipſum
eſſe prudẽtem nõ ſolũ literarum peritia, ſed ſecularium negotio
rũ diſpẽſatione His in dicẽdis teſtimonijs multũ credit, ſi ſunt
vite laudabilis, nec eorũ fides vacillat. Huiuſmodi aũt prudẽtia
quã exiſtimo ꝑticularẽ in viuendi ⁊ cõſeruãdi modo ꝓbabitur, ⁊
ꝑ eum reddere teſtes rationẽ oportet, vt in ſequẽtibus clareſcat.

79 ECconomica †prudẽtia, id eſt, diſpẽſatiua
ad regimẽ familie ꝑtinet, ha
bẽtẽ eã, diligẽtẽ patrẽfam. appellam⁹. Hoc nobis ꝓ
bandum bipartite occurrit, ſ. vel diligẽter, ſeu prudẽ-
ter eſſe patremfa. ſimpliciter nullius ſingularis actus reſpectu,
vel alicuius actus reſpectu primũ occurrit, cum de aliquo crean
do tutore q̃rit, vel de etatis venia cõcedẽda. Hoc imperiali cõ-
ſtitutione docet, qua de eo, cui etatis venia eſt cõceſſa, eſt cautũ
quod idoneis vocatis teſtibus morum ſuorum inſtituta, ꝓbita-
teſq̃ cõmuni teſtimonio hõeſtioris vite edoceãt, quid eſt enim,
qḋ morum ſuorum inſtituta dicit. Apparet ꝑ actus extrinſecos
prudẽtes eſſe ꝓbatos. Sed qꝛ ex actib⁹ qs nõ efficit virtuoſus,
vel prudẽs niſi faciat eũ retinere mores, vt in diffinitione vir-
tutis, ⁊ prudẽtie docuimus, ideo ſubdit ꝓbitatẽ, que cõmuni teſti-
monio vite honeſtioris edoceãt. Ex vita enim ⁊ conuerſatione
honeſta preſumimus eũ mores retinere. Ecõtrario cõtrarium.
Ideo cautum eſt legibus imputandũ eſſe contutori, q eũ tutorẽ
ſuſpectum nõ fecerit, ſi eũ male viderit cõuerſari. Hec quidẽ
80 mihi †precipue inueſtigãda ſunt, cum Carolus quartus ſanctiſ-
ſimus, ⁊ nobiliſſimus Imperator inter alia multa conceſſerit, vt
ego meiq̃ deſcẽdẽtes, quos legibus doctores eſſe contigerit, ꝑ
vniuerſum Imperiũ etatis veniã cõcedere valeam⁹, ſeruata for-
ma, que legibus reperit inſerta. ¶ Quid ergo morum inſtituta
ſint qḋ honeſtior vita inſerẽdũ eſt primo: poſtea qualiter ꝓben
tur mores, licet ꝑ loca ⁊ tẽpora varientur tñ hoc intelligendũ eſt
de bonis moribus, verbi gratia, Labeo dixit ſuper edicto de
81 iniurijs, Nõnunquã †tñ ducũtur mores ciuitatis, id eſt populi
ipſius ciuitatis: vt ſunt mores, qui vim legis obtinẽt, vt ꝯſuetu-
dines que pro lege ſeruãtur. Et ad hãc inducẽdã, loci natura, ⁊
tẽporis curſus requirit, vt in materia ꝯſuetudinis eſt receptum.
⁊ de his nõ loquimur in p̄ſenti. Nõnunquã vero dicũtur mores
ciuitatis, ⁊ ſingulorũ de ciuitate hi q legis vicẽ nõ obtinẽt, ⁊ vi-
tas hominũ non ꝯſtringunt, quilibet enim ſecundum ſuum pla-
citum, ſuã familiã regit, ſua animalia paſcit, ſuaq̃ predia colit, ⁊
generaliter ſue rei quis moderator, ⁊ arbiter eſt, que vero in pre
dictis a pluribus obſeruantur, illi mores ciuitatis dicuntur. Et
quod dico a pluribus, ſecũdum gradum intelligo. Aliter enim
diſponẽdã eſſe familiam diuitũ ⁊ magnatũ, aliter mediocrium ⁊
humilium Juriſcõſultus oſtendit, dũ de alimentis pupillo pre-
ſtandis tractauit, ſecundum quod ait, morum inſtituta, id eſt, ſo-
lidata, ⁊ firmata, quaſi dicat habitum morũ, que eſt difficilis mo
bilis probari oportet. Ad hoc autẽ nõ longi temporis curſus re
quiritur. Eſt enim hoc in iuuene xx. annorum, de quo cõſtitutio
loquit impoſſibile reperiri. Sed hoc facile eſt colligi ex cõſtitu
tione principis, que de monachis loquit. Et enim ſi vitium in
priori eſt geſtum vita humana ex natura quodãmodo labit ad
delicta, attamen ſufficit ad meliorem purgationẽ peccatorum, ⁊
virtutum argumentũ triẽnalis tẽporis teſtimonium, apparet er
go ꝙ ex moribus trium annorũ probatur habitus, ex hoc enim
inducitur virtus. Virtus enim eſt habitus, vt dictum eſt, ⁊ hoc
verũ etiam, ſi vitiũ preceſſit qḋ intelligo, niſi magnus habitus
vitioſus preceſſerit. Quid enim ſi poſt perfectã etatẽ longo tẽ-
pore vitã geſſerit vitioſam: Tunc talem habitum non puto per
bonos mores triennij emendari, ſed tunc longioris tẽporis cur
ſus requiritur, vt in decurione, ⁊ curiali volente ad clericatum
aſcendere, contra ſenatũ, vita honeſtiore, ⁊ honeſta intelligo, vt
82 ex his, que in primo relicta cõſtructione proſequimur. † Oſtẽdi-
tur hic vnum iuris preceptum, ſcilicet honeſte viuere, quod in-
terpretatum eſt quo ad ſe: hec autẽ honeſtas ſpecies tẽperãtie
eſt: ⁊ ideo ſicut virtutes certe cõſiſtunt in medio: vtiq̃ ſecũdum
qḋ vir bonus ⁊ ſapiens determinabit: ⁊ hoc ex multis cõprehẽ-
ditur: ſcilicet ex conuerſatione cum bonis: vt dictum eſt: ⁊ hoc ſe
cundũ tẽperantiã. Non enim honeſtũ eſſet homini mediocri aſ-
ſidue cum magnatibus ⁊ viris ꝑexcellẽtibus cõuerſari: nec eo-
rum veſtibus vti: nec nimis delicatis: nec ſordidis vtatur: ſed me-
dio quodã: vel ſolus: vel ſociatus: mediocriter tñ: ſecundũ ſuam
conditionẽ: ⁊ regionis morẽ incedat: ⁊ quod potibus ⁊ cibis cõ
gruis in qualitate ⁊ quãtitate: ⁊ cõgruis honis ſecundum perſo
ne conditionẽ vtatur: ⁊ quod ſit tẽperatus in lingua: nec luxurie
deditus: ⁊ generaliter nulli notãbili vitio ſit ſubmiſſus. In his
vero tota ſeculariũ vita ꝯſiſtit: hec ꝓbabilibus authoritatibus
probarentur: ſed ita manifeſta ſunt: quod probatione non indi-
gent. Apparet ergo probãdos eſſe mores reſpectu ad alios: vi-
te honeſtatem reſpectu ſui: ſine his hec economica prudẽtia nõ
83 contingit eſſe probata. † Ad teſtium dicta qui ſuper his veniũt:
dico: ꝙ ſi teſtis dixerit aliquem eſſe prudentem diligẽtemq̃ pa
tremfa. quia per triennium vidit eum diligenter gerere negotia
ſua ⁊ bene ⁊ honeſte viuere: qḋ ſatis ſufficienter ꝓbat. Hec enim
diligentia: ⁊ honeſta vita in cõmunem hominũ notitiam cadit:
vnde recte ꝑ viſum cauſa deponitur: etiam ſi actus ſingulariter
non exprimatur: nec his obſtat quod per triennium continuum
teſtis videre non potuit: qꝛ etiam ſi teſtis expreſſe dixerit conti
nue ſe vidiſſe: debet intelligi de illa cõtinua viſione que cadit in
ſocium: vel vicinum: non quod omni momento vidiſſe exigatur:
vt Labeo ait in muliere cui legatur dum cum filio ſuo communi
ter erit: ⁊ ſi teſtis particulariter interrogatur quos actus eum
facere viderit: debet reſpondere: vt puta quia vidit eum ad mo-
dũ diligentis patriſfamilias ſuam familiam regere: ſiue predia
colere: fructus congruo tempore vendere: ⁊ his ſimilia. Et ſi de
omnibus actibus emergentibus in p̄dictis nõ expreſſerit: dictũ
eorum nõ vitiatur: ⁊ ſi diuerſi teſtes dixerint actus ad hoc perti
nentes vidiſſe: ſingulares nõ erũt: vt in ſimilibus a noſtris ma-
ioribus eſt receptum: quanto tempore vero predicta magis de-
clarantur: tãto lucidior probatio redditur. In quibuſdã tamen
puto: aliquem eſſe prudentem diligentẽq̃ patremfamilias vul
gi opinione ꝓbari: vt in caſibus: in quibus receptũ eſt ex vulgi
opinione ꝓbari quem vergere ad inopiã: vel male vti ſubſtãtia
84 ſua: ⁊ in his ſimilẽ rationẽ habẽtibus. † Ex quibus dico, ꝙ ſi om
nia que requiruntur ad economicã prudentiam ſunt ꝓbata. Ex
aduerſo docetur: ꝙ vſurarius eſt: dico ſi aliquid ex aduerſo pro-
bet: ſi quidem ſecundũ morẽ ciuitatis: in ſeculari perſona ꝓ mo-
dico reputatur apud bonum virũ ex hoc ꝓbationem non infrin
gi: maior enim pars hominum aliquo defectu tenetur: vt enim
⁊ in corpore modicus defectus nõ facit corpus iudicare morbo-
85 ſum: vt ſi cui dẽs abeſt: ⁊ ita nec defectus modic⁹ anime: quo ad
nos faciet quẽ non prudentem videri. Sꝫ ſi vitiũ eſt notabile: ⁊
damnoſum: vt vſurarius: fur: latro: raptor: falſarius: ⁊ ſimil. tunc
ex his redderetur nõ prudens: niſi ex ſecta: vel locorũ varietate
eſſet aliter ſtatuẽdũ. Quid enim de Judeo creãdo tutore alteri
Judeo: qui in omnibus diligens reperit. atq̃ honeſtus: ſed in
hoc deficit, qꝛ infidelis eſt: ⁊ Chriſtianus publicus fenerator: q̃
licet apud nos grauiſſima ſunt, nõ tñ ad ſectã eorũ: nẽpe ex hoc
non reprobatur: vt imprudens. Hec eadem lege probari viden

tur que tutorem eſſe permittit. Quid etiam, quod dolenter refe-
ro vt quibuſdam ciuitatibus accidit, quaſi omnes etiam hone-
ſtiores publice ſenerentur, oportebit quippe iudicem qui hunc
habet citare tutorem propter duritiem populi, ⁊ errorem eorū,
⁊ ſemitas impenitentes neminem reprobare: tamen veniam ta-
libus non concedere. Cum vero tractemus de aliquo prudente,
⁊ diligente alicuius certi actus celebrati non propter hominū
prudentiam hominem prudentem probamus, cum prudētia ſit
habitus mentis, qui ſingulari actu nō limitatur, ſed proprie tra
ctamus an actus ſit prudenter factus, hoc eſt, in quocunq; pru-
dente ⁊ diligēte. ⁊ hec lex oſtēdit, ⁊ pro negotijs vtiliter ceptis
actiones concedunt ⁊ pro his que diligenter geſta ſunt minorē
nō reſtituunt. Ad hoc autē requiruntur tria ſcilicet prudētia, ⁊
circunſpectio ⁊ cautio. Prudentia, reſpectu finis, puta, vt emat
rem ſibi neceſſariam. Circūſpectio, reſpectu circunſtantiarum,
vt puta res que emit, chaſmati vel alteri caſui veriſimiliter non
ſubiaceat, ꝙ nō ſit vicinis peſtilētibus confinata, vel ſimilibus.
Cautio, vt euadantur impedimenta, ſi forte cōtigerit, vt de eui-
ctione ſibi promittatur idonee hoc a quocunq; prudēte fieret: ⁊
ſi ex cauſa hoc redundaret in damnum, nō imprudētie hoc im-
putaretur ſed fato, ſi quidē vero deficeret fatum diligens nō di
citur prudēs vt Vlpianus ſuper edicto, de minoribus, ait, Qui
dam actione negotiorum geſtorū agebat, probauit ſe aliquod
negotium vtiliter, ⁊ diligenter geſſiſſe, per teſtes, qui ꝓ ratione
ita eſſe dicunt, quia quilibet prudēs, ⁊ diligēs paterfamilias ita
feciſſet, ſecundum mores illius ciuitatis, an ſufficientē rationē
reddiderunt dubitatur: dixi aduertendū quia quedā ſunt nego
tia que quo ad omnes homines illius ciuitatis, ſe quodāmodo
vniformiter habēt, vt ī cultura vinee, fundi, oliueti, ⁊ ſimi. ⁊ ſi de
iſtis queraꝛ, ſufficiens ratio redditꝛ quando talis diligētia in cō-
munē omniū hominum notitiā cadit. Quedā ſunt negotia, que
difformiter valde ſe habent, vt emere vel vēdere pro alio equū,
ſeruū, fundū ⁊ ſimilia, ⁊ in his predicta ratio nō eſt ſufficiēs ra-
tio. Hec enim diligētia in cōmunē hominum notitiā nō cadit.
Habet ergo teſtis dicere in ratione circūſtantias, vt iſtud nego
tium appareat factum diligēter, vt puta, ꝙ equus vēditus erat
a ſenex, vel alium defectum habebat[a], propter quē illum vēdidiſ-
ſet quilibet diligens paterfamilias vel quod negotia, que gere-
bat erāt magna ⁊ diffuſa. Unde quilibet diligēs potius emiſſet
equum cauſa viſitādi negotia, quā cōtinue cōduxiſſet ad vectu-
ram, ⁊ ꝙ equus ille empt⁹ eſt cōmuni pretio his exēplis cōten
ti ſumus. Nec predictis obſtat quod ſ. diximus cū de hominis
prudentia ſimpliciter queritur ſufficere ſi teſtis dicat quod con
gruo tēpore vidit quē bene ⁊ diligenter gerere negotia ſua. Cū
enim de hominis prudentia queritur ſimpliciter, ⁊ ſuffici. ſi ſim
pliciter cauſam reddit, ſicut cum queritur, an iudex ius dixerit,
que notitia in eū cadit, qui actus exteriores viderit, qui ꝑtinent
ad ius reddentē, licet ex his ſi forſitā aliquis actus iniquus, ⁊ ſi
de actu ſingulari queritur, an ī eo ius dixerit, niſi omnes ipſius
actus ⁊ circūſtātias qs cognoſcat, de eo recte nō teſtificaretur.

ADDITIO.

a Th. D. ¶ Defectū habebat. Uide Alex. in l. de minore. §. plu-
rimum. in addit que incip. dicit. ff de queſtionib.

86 Regnatiua †prudētia, cōſiſtit in bene ope
rādo in bonum finē hoc eſt, in
quietē ⁊ bonū ſubditorū, nō in finē ſui lucri vel glo-
rie. Hec quidē requiritur in ꝑncipe hoc eſt, in quoli
bet poteſtatē gerente publice. Hoc in quolibet poſito ī dignita
te preſumitur, niſi cōtrariū probetur, ⁊ in ꝓbando nō requiritur
perſone examinatio, ꝙ circa ſcientiā per examinationē expeditꝛ
87 circa mores ſecundū canones idoneus ꝑſumitur. Iura vero †ci
uilia hāc prudētiā aliqualiter probari exigūt ꝙ ex eo exiſtimaꝛ,
ꝙ quis fecit dum in inferiori gradu conſiſteret, ſi enim indign⁹
quis eſſet inferiori gradu, indignior eſſet ſuperiori, ⁊ Pompo-
nius reſpōdit. Eſt etiā conſtitutū, vt gradatim a minoribus ad
maiores gradus perueniaꝛ, hec enim videtur eſſe neceſſitas. Nā
gerendorum honorū nō permiſcua facultas eſt, ſed ordo certus
huic rei adhibitus. Nā neq; prius maiorē magiſtratū quiſquā,
niſi prius minorem ſuſceperit, gerere poteſt, vt Caliſtratus ait,
que authoritas oſtēdit eo ipſo ꝙ quis per gradus precedētium
dignitatū trāſiret ad maiores, gradatim ad ſequentes idoneus
preſumatur, niſi cōtrarium doceatur, ⁊ hoc nō immerito, quia ſe
cundum Ariſto. virum principatus oſtendit. In principalibus
enim tot occurrunt ardua quorū expeditio oportet omnibus eſ
ſe manifeſta, ꝙ iuſte ad fidē adducimur quod eſt idoneus, niſi ꝯ
cōtrario diſcernatur. Si quis tamen preſumptioni ſoli ſtādū nō
putaret, putarē ſufficere, ſi ꝑ eos qui eis ſuberāt fama bōa boni
regis prebeatur nec enim in his ſatis ad fidē iudicē adducunt:
hec aūt ꝑcipue in quolibet preſide requiritꝛ vt ſubditis iuſtitiā
ſeruet, bonas leges condendo, ⁊ bene iudicando, ꝙ qualiter ꝓ-
betur, in tractatu de iuſtitia dicetur. poteſt etiā de vno ꝑncipe
vnus act⁹ notabilis declarari, ꝙ ex eo ſolo ad fidē adducimur,
ꝙ habeat prudentiā regnatiuā, vt de Salomone legitur in lib. 3.
Reg. c. iiij. in queſtione de infante dixit, Afferte mihi gladiū.
88 Notandū eſt ꝙ ſecundū diuerſitatē graduum in principatibus
diuerſa debet eſſe prudentia regnatiua. Alia enim requiruntur
in principe eccleſiaſtico vt in epiſcopo quē ponit Apoſtol⁹ vt
in ſacris canonibus declaratur. Alia requirūtur in principibus ſecu-
laribus, ⁊ in alijs ⁊ ſecundū diuerſitatē graduum diuerſa nota-
ui. In eo vero, qui nunquam gradū dignitatis tenuit, inſpicitur
forte ſi fuerit cōſiliarius, vel decurio, ideo cōſtitutū eſt vt, non
ſunt decuriones ad honores nō promoueanꝛ. Si vero nullo mo
do dignitatis gradū tenuit ꝑ ſe, vel per aliquē aſcendēdo, quaſi
impoſſibile eſt probari eū habere prudētiā regnatiuā: quomo-
do enim poteſt probari habitus prudētie regnatiue ī eo, in quo
nūquā aliquis actus alius ꝑceſſit cū habitus ex actib⁹ generē-
tur. verūtamē tūc eſſet ſola diſpoſitio intuenda, q ex natalibus
facultatib⁹ ꝑſumitur. Calliſtratus in tit. de mu. ⁊ hon. reſpōdit.
In hac enim prudētia requiritꝛ ꝑſona omni turpitudine depur-
gata. Infamis enim de iure vel de facto ad nullā dignitatē vo-
caꝛ, vt cōſtitutū eſt, licet hoc prudētie economice nō repugnet.
Poteſt enim infamis tutor eſſe, vt patet ex edicto pretoris in
quo tutor infamis ad poſtulandum pro ſuo pupillo admittitur.
89 Nullus enim †ex viliſſimis negotiatoribus adiectus adhibitus
que officijs, ſi de foribus, ⁊ miniſtris, vel ex turpibus lucris lu-
cratus fuit aliquā dignitatē habere poteſt, vt conſtitutū eſt. Si
qua de his probaretur, apparet talē carere prudētia regnatiua,
⁊ merito ſunt enim tales puſillanimes, qđ vitium repugnat pru-
dentie regnatiue, in qua magnanimitas, ⁊ magnificētia requiri-
tur, vt inferius declarabitur, nec puto in hac prudētiā probāda
tanti tēporis curſum requiri quantum ⁊ in economica diximus,
90 in dignitate enim facilius homo cognoſcitur. ¶ Sunt †etiam
actus excellētes ⁊ notabiles qui cum maiori deliberatione fiūt,
ideo ex his habitus prudentie facilius generatur, ⁊ predicta ſi
ſimpliciter queratur, an aliquis ſit prudens tali prudentia. Sed
ſi particulariter ⁊ ſimpliciter queratur de aliquo actu ſingula-
ri, facto ab eo qui preſidet, an prudenter ſit factum dubitatur, ⁊
tunc erunt probande circunſtantie: vt in economica dictum eſt,
⁊ manifeſtius in tractatu iuſtitie declarabitur.

91 Politica ſiue †ciuilis prudētia requiritur in
ſubditis que ī hoc cōſiſtit, vt in bo-
num finem domini operetur. Eget enim ciuitas mul-
tis, ſcilicet domino cuius prudētia regatur eget ſub-
ditis diuerſarū conditionū. Nam alij conſiliarij regentium: vt
ait Pomponius. decuriones dicti ſunt, eo quod in numero de-
cē eligebātur conſiliū publici gratia: ⁊ eodem modo alij qui alia
munera ſubibant. Iſtorū actus multū appropinquat actib⁹ re-
gentiū, ideo eodē modo eorum puto probare prudētiam, prout
dictum eſt de prudentia regnatiua. Alij ſunt negotiatores, alij
alia miniſteria, artificia, ⁊ officia exercētes hi ſunt omnes actus
ad ciuilē vitam ordinandā, vt in libro conuerſationis ciuilis de-
claratur. Licet tamē predicta ad finē ciuilis boni mutēt ſunt ta
mē homines vtuntur his ad finē proprij boni, ſcilicet vt ꝓpriā
ſubſtantiam augeāt ⁊ ſic ſecundū vſum pertinet magis ad pru-
dentiam economicam, quod ergo ſi prudens ⁊ diligens merca-
tor, vel artifex alicuius negotij eo modo probandus eſt, quo di-
co de economica aut de hoc vniuerſaliter queritur, aut reſpe-
ctu certi actus, ⁊ in hoc inſpiciendi ſunt mores ciuitatis, ſcilicet
hominum eiuſdē negotij, ⁊ artificij, quod ſi forte in ciuitate tan-
tum vnus eſſet artifex, mores eorum intuendi ſunt qui in vici-
nis ciuitatibus operantur vt eſt in ſimilibus conſtitutum.

92 Militaris †prudētia cōſiſtit in bene operā-
do, ī finē victorie ob quietē rei-
Loquor aūt de militia armata ⁊ hec militia alia
terreſtris, alia marina: terreſtris, alia pedeſtris alia
eqſtris. ⁊ inter hoc alij ſunt regētes, alij qui regūtur ⁊ regētium
quidā ſunt, q preſunt toti exercitui, q continet multos numeros
militū, alij ꝑſunt legioni, alij coborti, alij ale, vt Ulpia. ſuper edi-
cto de infamib⁹ no. ⁊ iſtorū ꝑſidētiū prudētia, ſiue multipliciter,
ſiue reſpectu certi actus probando occurit, eodē modo probaꝛ
quo dictum eſt ſ. de prudentia regnatiua. Aliorū vero, qui re-
gūt prudētia militari, ſi probari expediat exercitio illius actus
probari oportet, vel in actibus bellicis cōtra hoſtes, vel ī heſti-
ludijs ⁊ certaminibus que glorie cauſa fiunt in ciuitate, per illa
acta homines apti reddūtur ad arma, ⁊ qui viribus victorioſus
extitit. noſtrā vocationē conſequiꝛ, vt Imperator in ti. de athle.
cōſtituit. Aliorū vero qui in his exercitati nō ſunt prudētia mi-
litaris directo probari nō poteſt, preſumptio eſt tamē ꝙ in mili
tia equeſtri preualeāt nobiles, ⁊ alij aſſueti in equis. In militia
vero pedeſtri preualēt homines robuſti corde, ⁊ maxime carni-
ces qui

ces qui in exercitio gladij ⁊ effuſione ſanguinis ſunt experti, ⁊
etiam fabri ⁊ malleatoꝛes, qui in actibus percutiẽdi operã dant
aſſiduam vt dicit Vegetius de re militari ⁊ etiã Egidius Ro-
ma. de oꝛdine eremitarum in libꝛo quem fecit de regi. pꝛincip. in
vlti. par. ſui, vbi de re militari multa pulchꝛa tractauit.

Opoſita pꝛudẽtie ſunt diuerſarũ ſpecie-
rũ, ſecũdum qđ diuerſas ſpecies
pꝛudẽtie poſuimus, que per oꝛdinem pꝛoſequamur.
Pꝛudentie † quidem particulari, que ad ſui ipſius
93 regimen pertinet, opponitur impꝛudentia que contingit ex e-
tate vel caſu. Ex etate, vt in pupillo maxime infante, vel infan-
tie pꝛoximo, quibus cum nec ſe nec familiã ſuã regere ſciant da-
tur tutoꝛ, qui et perſone, et familie ſue habet curam. In adulto
vero pꝛeſumitur impꝛudentia talis ideo nõ perſone ſed bonus
curatoꝛ datur, hec autez etas qualiter pꝛobabitur, in tractatu de
tempoꝛe declarabitur. Ex caſu vero contingit impꝛudentia, in
his qui carent iudicio intellectus quod contingit in quibuſdaz
actibus furoꝛis, ⁊ dicitur furioſus in quibuſdã eſt, et quibuſdaz
non ſecundum furoꝛem, ⁊ hoc quandoqꝫ ex ſenſus defectu pꝛo-
cedit, vt ſurdus et mutus, qui quandoqꝫ nihil et quandoqꝫ ali-
quid intelligũt, ⁊ illi nullo alio nomine ſpeciali nuncupantur, ſꝫ
eos mutos, vel ſurdos, vel moꝛbo impeditos lex appellat quã-
doqꝫ ſtante ſenſus integritate contingit aliquos eſſe demẽtes,
⁊ hos omnes mente captos appellamus, ſꝫ ⁊ ſecundũ diuerſas
cauſas alijs etiam nominibus nuncupant, vt ſtultus, ⁊ fatuus,
⁊ his etiam datur curatoꝛ qui perſone ⁊ patrimonij curam hꝫ.
94 ¶ Furioſus † pꝛobatur ex actibus. et ſi teſtis dicat ꝙ vidit eum
furere, ⁊ actum furioſum facere, ſatis expꝛimit. ſunt enim tales a-
ctus communiter noti. ſed ſi interrogetur vlterius, opoꝛtet te-
ſtem expꝛimere actus, id eſt quia ſine cauſa aſtantes vbi vidit
a percutere, ⁊ aſtãtes ſine cauſa[a] fugere lapides pꝛoijcere ſine cã
⁊ ſimilia. Quid ſi dixerit, ꝙ viderit euz detineri in carcerem vel
ligatum funibus, vt furioſum? Puto hoc nõ ſufficere, ſed admi-
nicular. Sed ſi adderet, ꝙ in vinculis vidi eum inſania verba
dicere ſufficeret ſi pꝛedicta aliquo tempoꝛe fecerit ſufficit dice-
re ad hoc vt furioſus etiã hodie pꝛeſumatur, niſi aliud doceat.
Ait enim lex ipſum tandiu eſſe ſub cura, quamdiu ſanitatem re-
ceperit. Qui ergo dicit quod ſanitatem receperit docere debet.
Sed ſi diceretur quod alternatis vicibus in ſanitate fuerit, et
in furoꝛe et ſic habet dilucida interualla ſatis erit ad tollendã
illam conſequentiam legis, ſcilicet quod hodie furioſus pꝛeſu-
95 ſumatur, vt reſcripti verba oſtendunt. Sed † an actus, de quo
agitur, in quiete vel ſanitate factus fuerit in dubio ipſe actus
oſtendit. Quid enim ſi matrem vel filium vel cõiunctum percuſ-
ſit? quid ſi cõtractuz fecit in quo enoꝛmiter leſus eſt? Certe ipſe
actus oſtendit eũ in perfecta quiete non eſſe, ⁊ in talibus Impe
ratoꝛ requirit, quod actus per eos fiant per interualla, que per
fectiſſima ſunt. Sed ſi actuz fecit, quẽ quiſqꝫ diligens feciſſet in
96 perfecta quiete factus eſſe perſumitur. † Sed an quis furoꝛem
b fingat poteſt dubitari[b], foꝛte enim putarem, quandoqꝫ pꝛopter
ſimulatũ furoꝛem, vt ciuilia munera detrectet, vel euitet: ⁊ ideo
cauſe cognitionem adhibendam puto, vt ait Vlpia. in reſcripto
pꝛedicto ſi monitus, nec ſubeſt vlla ſuſpicio matrez ab eo ſimu-
latione demẽtie occiſam, ex ſuſpicionibus ergo ſimulatio argui
tur, ⁊ ex vita ꝑambula. Quid enim ſi homo eſt ſimilia facere cõ-
ſuetus, vt ſunt illi quos vulgo camatoꝛes appellamus? Ex actu
etiam ſuſpicio arguitur, quid enim ſi inimicum pꝛopinquum in
terfecit? Antiquoꝛũ enim relatu percepi in hac ciuitate quẽdaz
cupiditate vindicte fratris occiſi, ficto coloꝛe dementie apoſta-
taſſe, ⁊ demens per biennium cõmeauit, inimicumqꝫ ſuum inter
fecit de ſe, vt a demẽte non pꝛecauẽte. Quod de ſuſpicione dico
intelligo non leui, ſed non de tali, que ad fidez iudicem ducat, et
in his etiam multum operatur aſpectus, ⁊ fama. Aliquos vero
97 impꝛudentes † eſſe contingit ex ſenſus defectu, ſtante mentis in
tegritate. Cum enim ad pꝛudentiam requiratur pꝛeſentium no-
titia, memoꝛia pꝛeteritoꝛum, ⁊ pꝛouidentia futuroꝛum, iſta enim
pꝛopter defectum ſenſus in tales nõ cadunt, merito ⁊ impꝛuden
tes curatoꝛum conſilio reguntur: vt mutus, ⁊ ſurdus. loquoꝛ au
tem de his, qui nutu percipiunt tantũ, quod ſufficiat ad rectum
iudicium intellectus, quos infanti Iuriſconſultus Metianus
in titu. ad Trebel equiparat. Licet ergo nutu intelligat aliqua
minima, vt ad cibum. vel potum pertinentia, ⁊ ſimilia nihilomi
nus impꝛudens eſt, hoc enim in infante cõtingit. Sed ſi mut⁹ ⁊
ſurdus, nutu vel alio modo ſufficienter perciperet, non dicitur
impꝛudens, vt ibidem. Metianus ait, ⁊ merito in eo ſufficiẽter
cadunt ea que ad pꝛudentiam requirũtur. Quod dico de muto.
c ⁊ ſurdo, idẽ ſi eſſet cecus: vel quouis alio modo pꝛopter ſenſus[c]
defectum, in eum non caderet notitia eoꝛum, que apud pꝛuden
tem requirunt: merito in lege dictũ eſt gñaliter curatoꝛem dari
his, qui aliquo perpetuo moꝛbo reb⁹ ſuis, ſupereſſe nõ poſſent.

Iſtoꝝ aũt ſenſus defectus qualiter per teſtes pꝛobetur, in tra-
ctatu de ſenſibus dicemus. Hos vero nõ percipere nutu ꝓbat
ex eo, quod teſtes dicunt vidiſſe ꝙ cum eis aliquid nutu ſignifi-
cabatur, nec voce, nec nutu, nec alio modo reſpondebãt, per quẽ
98 eum intelligere cõpꝛehendere poſſunt. † Mente capti vero, qui
d ſtante ſenſus integritate carent iudicio intellectus,[d] quidã ſtul
ti, quidã fatui appellant. Stulti dicti ſunt a ſtupoꝛe: qꝛ ſtupen-
da non ſtupẽt vel nõ ſtupẽda ſtupeſcunt. quid eñ ſi moꝛtis me-
tus litis vel fame vel cõcuſſiõis omniũ bonoꝛũ immineat, ⁊ hic
tanqꝫ non cognoſcens non reſpondere pꝛocurat nec ſtupeſcit,
⁊ ſua auferri patit a quocũqꝫ vel econtra? Quid eñ ſi quolibet
leui caſu vt a caſu moꝛtis non terret; ꝓpꝛie hic ſtultus eſt et his
actibus appꝛobat. Fatui vero dicunt a fando hoc eſt loquẽdo:
qꝛ loquẽdo ſuam fatuitatem oſtendunt. Hi ꝓbantur per eos, qui
viderunt eos aliena loqui, ⁊ qui per vicos moꝛe inſanoꝛum de-
ridẽtia loquunt: vt Vlpi. ait in tit. de edil. edic. ⁊ pꝛedicta ſecun-
dum vocabuloꝝ ꝓpꝛietatem lꝫ in iure quãdoqꝫ iſtis vocabulis
abutamur. Sed quid ſi multa verba oꝛdinate ꝓferebant interqꝫ
alia fatua interſerũt? Certe in illo actu fatuus ꝓſumitur: vt Mo
deſtinus reſpondit in eo, qui in heredis inſtitutione inſeruit cõ
ditionem, ſi reliquie eius in mari pꝛoijciantur. Hec autem pꝛe-
ſumptio remoueri põt perſpicuis rationibus, vt ibidem Mo-
deſti. ait: vt ſi homo erat hiſtrio vel alias cõſuetus ſimilia ver-
e ba ꝓferre, ⁊ ad riſum ꝓuocantia[e] vel ſi humilitatis cã non repu-
tans ſe dignum in eccleſia ſepeliri talia verba pꝛotulit. Erunt
quippe huiuſmodi perſpicue rationes vel ꝓbationes, de aliquo
dubitatur, an quis ſit furioſus vel mente captus moꝛbo ꝑpetuo.
dixi hoc peritoꝛum medicoꝛum iudicio cõmittenduz vel etiam ſi
moꝛbus eum per annũ tenuerit perpetuus pꝛeſumitur. Intan-
tum eñ cerebꝛum ledit, ꝙ cura redditur impoſſibilis, huic etiam
particulari pꝛudẽtie opponunt oẽs mali, ⁊ inhoneſti act⁹ itrin-
ſeci vel extrinſeci, ẽt ſi totaliter nõ puniant ſꝫ eoꝛũ inueſtigatio
ad Iuriſtã nõ ꝑtinet ſufficiat ꝙ honeſtate circa pꝛudẽtiã econo
99 micã diximus † Opponunt etiam economice pꝛudentie, omnia
ea q̃ contingunt hanc eſſe ſine illa. Opponunt etiaz omnia alia
ſupꝛaſcripta. pꝛeſumunt eñ legum latoꝛes quemlibet minoꝛem
hac pꝛudentia carere, ideo eis tutoꝛes vel curatoꝛes dãt, ex eta-
te ergo hec impꝛudentia pꝛeſumitur. Opponitur etiam omnis
culpa. Eſt aũt culpa deuiatio ab eo qđ a pꝛudẽte fieri dꝫ. Culpa
alia eſt leuis, alia leuioꝛ. alia eſt latiſſima ſeu leuiſſima que eſt
dolus, alia lata, ⁊c. Opp. ẽt pꝛudẽtie, oĩs ignarãtia, ex qua re ip-
ſa contingit deceptio. De qualibet pꝛoſequamur per oꝛdinem.
Et pꝛimo de dolo, videamus quomodo opponitur pꝛudentie.

ADDITIONES.

a Tho. Dip ¶ Sine cauſa aſtantes. Vide per Bar. in l. mutuz.
ff. de acqui here. ⁊ in l. nec codicillos. C. de codi. cum concoꝛ. de
quib. per Iaſo. in l. furioſum. C. qui teſta. facere poſ. ver. verum,
qꝛ furoꝛ non põt ⁊ in l. apud Iuli. §. conſtat in ij. col. ff. de leg. j.
b ¶ Poteſt dubitari. Vide plene Iaſo. vbi ponit plures cõcoꝛ.
in l. furioſum quo tempoꝛe. C. qui teſta. facere poſ. vbi videas. in
verſi. quid autem ſi non apparet. ⁊ Alexã. in conſi. quod inci. ad
queſitum. vbi alle. Bar. hic, quod conſi. non eſt impꝛeſſum, ſed in
xxij vol. meoꝛum conſi. a char. xv. ⁊ vide Alexã. in conſi. liiij. ad
queſitũ. in fi. in j. volu. conſi. vbi alle. Bar. hic, ⁊ vide plures con-
coꝛ. que ſcripte ſunt ad Bar. in addi. in l. mutus. ff. de bono. poſ.
furi. dela. ⁊ in l. is qui. ff. de tu. ⁊ cur. da. ab his. ⁊ Iaſ. in l. item fu
rioſo. ff. de his qui ſunt ſui vel alie. iur.
c ¶ Pꝛopter ſenſus defectum. Vide Alex. in l. idem Iul. §. con-
ſtat in j. col. ff. de leg. j. ⁊ in conſi. x. in vj. vol. quod eſt duplicatũ.
in j. vol. ⁊ Pet. coꝛ. in conſi lxix. in j. vol. viſis nonnullis. ⁊ in ꝯſ.
lxxiij. eo. volu. viſis diligenter. ⁊ in conſil ccix. licet videatur. per
totum ⁊ in conſi. cccix. videtur pꝛimum. in eo. vol per totum. et
in conſi. xxj. viſa dicta repudiatione. in ij. vol. per totum. ⁊ in ꝯſi.
xxij. inci. viſis nonnullis. in iiij. volu.
d ¶ Iudicio intellectus. Vide Bal. in l. ſi furioſi. C. de nupt. l. hu
manitatis. C. de impu. ⁊ Alex in conſi. liiij. in j. volu.
e ¶ Ad riſum ꝓuocantia. De hoc eſt caſus in l. quidam in ſuo. ff.
de condit. inſtit. ⁊ gl. in l. cum autem. in ver. Marcellus. xxj. diſt.

100 **Olus** † omnino eſt oppoſitus pꝛudentie e-
conomice, tã ex ꝑte eius ꝯ quez com-
mittitur, qm̃ ex eius culpa ſubſtantia eius minuit,
qꝫ eius qui committit, qm̃ non recta ratione nec in
rectum finem agit. Labeo autem cuius diffinitio eſt appꝛobata,
diffinit dolum malum eſſe oẽm calliditatem, fallaciam, machina-
tionẽ ad decipiendũ, fallendumve alterũ adhibitã, vt interpꝛe-
tatũ eſt. Calliditatẽ in tacẽdo. Fallaciã in mẽtiendo. Machina-
tionẽ in arte verboꝛũ, que nõ tacet oĩno, nec exꝓſſe mentit ver-
bis generalibus, ⁊ equiuocis loq̃ndo aliũ decipere nitit. Com-
mittit dolus aliqñ nihil agente eo, ꝯ quez cõmittitur: vt furtum,
rapina, ⁊ his ſimilia delicta, que in ꝓpꝛiũ nomẽ cadunt, de qui-

bus ſuo loco dr. Aliqñ dolus facit aliũ facere, qd alias facturus
101 non erat: vel facturus erat, alio tñ modo, nunc † videndum eſt, ſi
indefinite queritur, an aliquis ſit doloſus, deceptor, vel quouis
alio ſimili modo nuncupatus, vnius talis actus probatio ſuffi-
cit, ſicut receptũ eſt fugitiuum, vel furem eſſe, qui ſemel fugit, vel
furatus eſt. Cur aũt hic tam varie, ꝙ ad probationẽ bone ꝟtutis
curſus triennij requiritur, ad malitiam vero probandaꝫ ſufficit
vnꝰ actus naturalis, ⁊ ciuilis rõ ſubeſt. Iſta eñ enormia nõ ſine
multiplici deliberatione cõmittunť, lꝫ ſemel in actũ extrinſecum
producanť. ex quo multiplici deliberatiõe induciť habitus: me-
rito ſimpliciter dr talis de tali vitio vitioſus, cui ciuilis rõ ſub-
eſt, vt hõ ab his cõmittendis deſiſtat, cognoſcens ex vno actu,
ſaltem de facto diffamari valeat: ſi tñ poſt tale cõmiſſum bona
vita triẽnalis ſequať, talis amplius nõ diceť quantũ ad pruden-
102 tiã economicã, vt ſuperius dictũ eſt. † De aliquo actu particu-
lari ſi q̃rať an in eo dolus ſit cõmiſſus dico circa quodlibet eoꝝ
que .s. dixi ad prudentiã requiri põt dolus cõmitti ad prudẽtiaꝫ
ẽt vniuerſaliter loquendo requiritur rectitudo mentis. Si ergo
ad mẽtis rectitudinẽ turbãdã aliqd cõmittiť, iſta ſunt perſpicua
indicia doli, vt receptum eſt in eo qui vinum album dedit pro a-
qua: vt ſumens ebrius fieret. Idem puto ſi quid aliud tale com-
miſerit, ex quo mẽtẽ alienari cõtingit. Si vero in particulari q̃-
ratur, requiruntur nomen .ſ. memoria p̃teritorũ, notitia p̃ſentiũ,
experientia, docilitas, deliberatio, ſolertia, prouidentia, circum-
ſpectio, ⁊ cautio. Circa quodlibet iſtorum, aut eñ quis hꝫ expe-
rientiam a ſe, vel aget docilitate ab alio. Dico igitur in his, in
quibus quis hꝫ experientiam per ſe ⁊ a ſe, ⁊ non cadit dolus qm̃
ſcienti dolus, de quo hic loquimur, non infertur circa docilitatẽ,
ergo dolus ſolum committitur proprie. Sed quandoque doci-
litas quamlibet dictarum ſpecierum põt reſpicere: ideo large lo
quendo circa quẽlibet dicere poſſumus, dolum committi. ⁊ ideo
aliqua exempla circa quamlibet prout eſt poſſibile inſeramus.
Rẽ aliquã emi a te, de ea aliqua preſentia, vel preterita intima-
ſti que vera non erant, que ſi ſciuiſſem, empturus non eram. vel
non tanto pretio. Probo ea te dixiſſe, ⁊ ſciuiſſe, et vera non eſſe,
ꝓbatus eſt dolus. Tua eñ doloſitate ⁊ fallacia me decepiſti, et
tui lucri cã idem procuraſti: vt per expreſſionem non veri factã
cuꝫ alio: vt audirẽ, vel diceret mihi ab alio mea decipiť notitia,
qd ſi verbis generalibus vſus eſt, vt bonus eſt hic ſeruus: hic
expreſſe non dr dolus cõmitti. non eñ decipiť mea prudẽtia, cũ
ea particulariũ notitia requiratur. Idẽ ſi ſciebas aliqd p̃teritũ,
vel inſtãs de re, nec me certioraſti. cum eñ ex natura cõtractus
reddere me docilem tenearis, tacendo. improbato more ꝟſatus
es ⁊ meã prudẽtiã decepiſti, quare ergo taciturnitas eſt ꝓbata,
niſi probeť cõtrariũ. Si ꝓbo te ſciuiſſe, ꝓbatus eſt dolus, Sicut
autẽ ea, que dici nõ debẽt ex generali locutione nõ videnť ex-
preſſa, vt dolus videať eſſe cõmiſſus, ita enim ea q̃ taceri nõ de-
bẽt, ſi verbis generalibꝰ exprimãtur, nõ videnť expreſſa. vt excu
ſent a dolo, vt in eo, q ſciebat ſeruitutẽ deberi, dixit, ſi qua ſeruitꝰ
emerſerit, ſe nolle teneri, vel ſi ſciebat fundũ alienum, vel pro ali-
mẽtis obligatũ hac enim machinatione verborũ me decepit. Si
ergo ipſius ſcientia probať, probatus eſt dolꝰ, niſi ſingulariter
cõtrariũ expreſſe doceať, hoc quidẽ noſtris legibꝰ cõprobať, de
emptore idẽ. Quid enim, ſi cũ equũ haberẽ, eũ a me emiſti pretio
cariori: ex hoc nãq; preſumiť dolus. Imperator enim conſtituit,
ꝙ dolus emptoris qualitate facti, nõ quãtitate pretij eſtimetur.
Quod autẽ dixi qualitate facti, interpretatuꝫ ſi eſt, emptor falſa
dixit de re, vituperando eã, diſſimulando preſentia, ⁊ annũciãdo
futura. Quid enim, ſi cum equũ in nũdinis emiſſem, dixiſti eum
mihi habere notũ ipſumq; paudũ, calcitroſum: vel aliter vitio-
ſum, vel ꝙ certo tpe anni conſueuit infirmari. ꝓpter qd tibi vẽ
didi eum, nempe ſi hoc ꝓbať ꝙ hec dixiſti, ⁊ ꝙ ſciebas hoc verũ
eſſe, probatus eſt dolus. ⁊ hoc cũ emptor vituperet ſeu exprimat.
Sed ſi laudes rei vendite tacet vel nõ exprimit: cõſideranda eſt
regula Vlpiani, que generaliter loquiť, tunc cõtrahentẽ eũ im-
probato more in celando verſatũ eſſe. Ad officiũ autẽ empto-
ris ſcdm mores nr̃os non pertinet, rem, que vendiť, laudare: tũc
ergo dolum non cõmittit. Predicta vera, niſi forte venditoreꝫ
in rei ſubſtantia, vel aliter enormiter errare viderit. Quid eñ, ſi
ruſticus auꝝ vendebat pro ere, vel lapidẽ pretioſum pro vitreo,
vel alio vili lapide: Hoc quippe emendo, improbato more ver-
ſatus eſt, ⁊ dolus eſt, ⁊ predicta circa rem ipſaꝫ ſunt: vt qualitas
ipſius. Quid eñ, ſi cum ſcirem reꝝ magnam copiã euenturam, ⁊
ſic ipſarum pretium minuẽdum, ⁊ hoc tibi nõ indicaui, ⁊ ſic pre-
tio cariori emiſti: vel qd, ſi ſcirem penuriã magna futurã, ꝓpter
caſum q aduenerat mercatoribus, q ꝯſueuerunt portare, et tibi
nõ indicaui, ⁊ a te emi p̃tio viliori, hoc quippe dolus nõ videť.
Et hoc q̃ppe Thomas de Aquino in ſcda ſcde, cum tractat de
peccatis que occurrunt circa voluntarias cõmutationes, ſic ait,
cum in futurum res expectať eſſe minoris valoris ꝓpter ſubuen

tum negotiorũ, que ab emẽtibus ignoranť. Venditor qui vẽdit,
ſcdm pretiũ qd inuenit, non videť contra iuſtitiã facere, ſi quid
futurũ eſt nõ exponit. Si tñ exponeret vel de pretio ſubtrahe-
ret, abũde ꝟtutis eſſet, quis ad hoc nõ videať teneri ex iuſtitie
debito. Predicta vera puto. cum tacet: ſecus ſi eius, qd ſciebat,
cõtrarium aſſerebat tunc eñ eſt mẽdaciũ inexcuſabile qd in do-
luꝫ incidit: vt declarabiť in ſequẽti. Et hec de his que ab aliquo
contrahentium proferunť. Sin autẽ tertio ſtatim ſubiungã. cum
cui mutare volebã affirmaſti idoneum eſſe cũ nõ eſſet, an doluꝫ
dicaris cõmittere? Rñſum eſt nõ teneri de dolo: qr hec actio nõ
datur: niſi ex magna ⁊ euidenti cauſa, ⁊ niſi ex perſpicuis probeť
indicijs: vt ſi ꝓbeť de hoc ſciuiſſe nõ idoneum eſſe, tñ lucri cauſa
idoneũ affirmaſti: vt Caius ait, tũc autẽ lucrũ itelligiť, ſi tibi illã
pecuniã ſoluturus erat: vel erat tecum aliqñ ꝯtracturus. Cum
eñ ſimpliciter dico quẽ idoneum, etiã ſi eum pauperẽ ſcio excu-
ſor, qm̃ ſcdm multos ꝓ bonis moribus reputatur, ne illius dete-
gatur paupertas. Unde improbato more ꝟſatus nõ eſt: ⁊ ſic ex-
cuſabile eſt. Sꝫ eo quod inde cõmodum ſpectat, mendaciũ inex-
cuſabile eſt. Itẽ ſi te ingeſſiſti ad hoc dicendum, cum de hoc nõ
eſſes interrogatus. Nõ eñ eſt excuſabile qd quis ad mẽtiendũ
ingerat, cũ ẽt alius eo ipſo qd ſe ingerit, ſuſpectus reddatur. Itẽ
ſi in finibꝰ aſſeueratis nõ ſtetiſti ſi interrogatus vel nõ: vltra p-
ceſſiſti dicẽdo, qd nõ habebã inueſtigare ab alio, hic eñ impro-
bato more verſatus eſt ⁊ tale dictum ſcdm mores bonos culpa-
bile eſt magis, q̃ꝫ laudabile. me enim impediſti ab alio fieri doci-
lem. Item ſi aliquis ſe diceret Titium, cum eſſet Sempronius,
⁊ tu ſciens affirmaſti, lꝫ eñ excuſabile ſit, ſi eiꝰ paupertatẽ non
detegas, nõ tñ excuſabile eſt, ſi eum alium eſſe affirmes: quã ſi ta-
cendo vero tertius dolum nõ cõmittit. nõ eñ cogebať ſe reique
ad ſe nõ pertinebat, immiſcere, ſꝫ loquẽdo ambigue eque doluꝫ
cõmitteret, ex quo eñ ſuo dicto cepit alium iſtruere, clare loqui
103 debet ❡ † Super p̃dictis ad dicta teſtium deſcẽdamus. Quãq;
aliquid dixiſſe probať per teſtes qui audiuerunt, ſcientia eñ al-
cuius qui aliqd audiuit, tacuit, vel obſcure locutus eſt cum ma-
iori difficultate ꝓbať cũ facti ignorãtia reguľ preſumať. Quãq;
tñ ſciẽtia directo ꝓbať: vt ſi affirmauerit ſeruũ fugitiuũ nõ eſſe, ⁊
equũ nõ eſſe calcitroſum ꝓbať p teſtes q dicũt ſe vidiſſe, qd ſer-
uus ſe p̃ñte, vel illo, fugit, ⁊ qd equꝰ eo p̃ñte calcitratꝰ eſt, ⁊ ſim.
❡ Quãq; iſti teſtes de viſu haberi nõ poſſunt, tunc ſciẽtia aliter
vehemẽtioribus probationibus ꝓbãda eſt: vt ſi ſeruus de quo
aliqd affirmauit, ſuus domeſticus fuerat per tpa, ſi equũ de quo
affirmauerat, tenuerat ⁊ recalcitrauerat: vt receptũ eſt in tutore
q etatẽ ⁊ conditionẽ pupilli, ⁊ in conſanguineo cõſanguineũ ſcire
preſumiť. Itẽ ſi ei fuerat dictũ ⁊ denũciatũ per epiſtolã: vel erat
de hoc fama in vicinia: vt cõſtitutũ eſt in tutore qui iſtis modis
ſcire ſe eſſe tutorẽ datum probať. Item illud probabimus in vo-
lente adire hereditatem: qr iſtis modis ꝓbatur ſcire quem mor-
tuum eſſe, ſe inſtitutum, ⁊ ſimilia. Et hoc cum probãda eſt ſcien-
tia alicuius qd non fuit in eſſe ſin aũt tractaretur de probanda ſci-
tia alicuius qd nõ fuit in eſſe, vt ſi volo probare te ſciuiſſe quod
ſeruus non erat cecus: vel quod liber non erat corruptus: cũ ſi
quidem eſt talis negatiua, que per viſum vel per alium ſenſum
percipi põt, ſuberũt oẽs modi probãdi quos diximꝰ alias ceſſa-
104 ret modus ille quo per ſenſum ꝓbať cetera locũ habere. Su-
pereſt aliũ, qr eo ipſo qd cõſtat nõ eſſe, vel fuiſſe id qd aſſeuera-
tum eſt, apparet aſſeuerantẽ dolo feciſſe. Nulla enꝫ ſubeſt cauſa
quare non dixerit ꝓpria malitia, niſi aliquid ad doli excuſatio-
nem probeť. Hoc loco ſubiungendũ eſt qd ſciẽtia alicuius tripli-
citer ſumitur ſcire enim dicimus rem per cauſas cognoſcere, vt
in ſciẽtijs contingit. Dicimus enim aliqd eſſe per rões illius
ſcientie ſic demõſtratur. ⁊ in his dolus faciliter excuſatur diffi-
ciliter probať. Si enim Iuriſta aliquid cõſuluerit vel medicus
⁊ appareat cõtra veritatẽ dixiſſe, non preſumiť dolus cõmiſſus.
Poteſt enim in his quis de facili errare, ⁊ põt moueri rõnibus
apparentibus nõ exiſtẽtibus, niſi probareť corruptus pecunia
vel precibꝰ, vel qd dixerit cognoſcere ſe facere cõtra iuſtitiã. vel
ſi aliqua perſpicua indicia ſupereſſent. Secũdo modo dicimus
ſcire ea, quorũ notitiam habemus ex ſenſibus noſtris, videlicet
viſu, auditu, ⁊c. ⁊ in his dolum vehementer opinamur: vt geſtũ
nobis ab alio renũtiatum: vel quod fama percipimus per hanc
ſcientiam dolus q̃nq; probatur, q̃nq; excuſatur. Quid enim ſi di-
xit, tale quid eſſe, qd nõ eſt, ſi probo mihi pronũciatum fuiſſe. vel
famam eſſe, excuſabor, ⁊ predicta legimus cõprobantur ⁊ adver-
ſus eaꝫ partẽ prudentie que deliberata dr docilitas, dolus cõ-
mittitur: vt ſi cum deliberare vellem de adeunda, vel repudiãda
hereditate, aliquis mihi perſuaſit: vt repudieꝫ, qm̃ ſoluendo nõ
erat: vel vt optem taleꝫ ſeruũ. cum melior in hereditate nõ eſſet
165 de dolo tenebitur ſi callide fecit: vt vlpianus ait. † Qualiter au-
tem probetur quod callide fecerit: Probatur ex his que dicta
ſunt, aduerſus ſol. etiam dolus cõmittitur: vt ſi cũ ad iudicium
pergerem

pergerem iturus in termino aliquid intimaſti, aut dixiſti ali-
quid propter quod non habui neceſſe ire,cum verum non dixe-
ris dolum cõmiſiſti. tua enim calliditate meã ſolertiam impedi
uiſti, aduerſus prudentiam que futura reſpicit. Certe poteſt di-
ci,quod dolus cõmittitur,cũ circa preterita,vel preſentia quis
mentitur. Ex hoc enim ex prouidentia futurorum quis decipit.
Sed ſi nullo dicto de preterito,vel preſenti mihi perſuaſiſti, vt
aliquid facerem:vel non facerem ſi quidem in aliquã delicti ſpe
ciem caderet ex qualitate facti,quod perſuaderet,dolus proba
tur quod ſi in delictum non caderet,vt ſi perſuaſiſti ꝙ ante tem
pus fructus venderem,vel non vẽderem.quia ſic tibi melius vi-
detur ergo tibi credidi, cum tamẽ eſſet deterius hoc idem cum
difficultate dolus probatur.nam an ſic putares,cum perſuaſiſti
ſolũ ex tua deliberatione cõſiſtit quo potuit decipi. ſicut in ſpe
cialibus dictum eſt. Probandi ergo modus hic erit idẽ,qui,ibi,
⁊ eadem aduerſus circumſpectionem,⁊ cautionem dicenda ſunt,
fraus quid ſit poteſt dubitari:ſed Labeo per titu.de pactis,ait
quod i eſt dolo fraus:quod varie interpretatũ eſt. Quidã enim
106 dicũt,† quod dolus eſt genus,fraus eſt ſpecies,ſcilicet quãdo
mei commodi cauſa cõmitto,aliĩ quod dolus,quando re ⁊ conſi-
lio,fraus quando re tantum in hoc videntur magis gloſſatores
inclinare. Huic etiam aſſentit Thomas de Aquino dicẽs quod
dolus committitur ſiue per verba,ſiue per facta,fraus vero per
facta tantum cuius teſtimonio ſtandum eſt. Sed aduertendum
puto,quod interdum fraus ſumitur pro ſpecie diſtincta a dolo.
Nam ad dolum requiritur,quod fiat cõtra aliquam perſonam:
vt patet ex eius diffinitione,ſcilicet ad decipiendũ alterũ fraus
etiam ſi non contra perſonam,ſed legis precepta principaliter
fit:vt cum fraus legi fieri dicitur,ſed quandoqꝫ cõtra perſonam
dolus eſt genus. Fraus vero ſpecies eſt,licet iura quãdoqꝫ iſtis
vocabulis abutantur. Ex dictis autem,⁊ aliĩs dicẽdis, modum
probandi lector inueſtiget.

a
107 Latiorem[a] † culpam dolum eſſe Proculo
diſplicebat,Celſo veriſſimũ vi-
ſum eſt cui⁹ ſententia approbata eſt. Quidã tamen
a ſignificatione verborum ſine cauſa recedentes,ex
ponunt latiorem,id eſt,latam dolum eſſe,id eſt,dolo comparari:
quod nec menti nec verbis congruit,eſt ergo hic latior culpa do
lus ſcilicet preſumptus. Differunt ergo a dolo,ſicut manifeſtũ
a preſumpto. Exemplum ponit Celſus ſi rebus depoſitis adhi
buit eandem diligentiam quam in ſuis. Ex variĩs autem legib⁹
varia colliguntur exempla,quorum pauca referam. Dicit ergo
Ulpianus in tit.mand. Dolus eſt,ſi quis nolit proſequi quod
proſequi poteſt,aut ſi quis nõ exegerit quod exigere poteſt: aut
ſi quis nolit ſoluere,quod exegit, Paulus reſpondit in tit.ad le
gem falcidiam. Dolo carere non videtur qui controuerſia here
ditatis mota legata ſine cautione dat,licet autem omnis dolus
108 probetur ex preſumptione,⁊ indiciĩs:ille † tamen dolus dicitur
manifeſtus de quo ita clare preſumptiones habentur,quod iu-
dex in claram ⁊ perfectam fidem deducitur. Quando autem p̃-
ſumptiones ita clare non ſunt aliqua tñ apparẽt indicia dolus
preſumptus dicitur quidẽ eſt quod culpa latior,hic dolus pre
ſumptus non ſufficeret,ſi criminaliter ageretur,quoniam proba
tiones tunc requiruntur que ſunt luce clariores. Ab hoc dolo
preſumpto excuſatur minor,vt in tit. de eden.receptum eſt, li-
cet non excuſetur a manifeſto, hic dolus ſicut leui preſumptio-
ne inducitur,ita preſumptione leui tollitur,vt preſumptus do-
lus non dicatur. Quid enim ſi res ſuas pretioſiores rebus de-
poſitis p̃tulit:excuſat,vt in tit.mãdati receptũ eſt. Itẽ ſi res p̃-
prias p̃tulit cõmunibus,non eſt dolus p̃ſumptus. Propter ius
eñ,quod in rebus communibus habebat, non eſt preſumptio
quod eam doloſe perire pateretur:vt in tit.familie erciſcun. rece
ptum eſt. Circa predicta autem in modo probandi inſiſtendum
non eſt,quoniam ex ſe patet,⁊ clarius patebit in ſequenti.

ADDITIO.

a Latiorem Uide Bar.in l.quod Nerua,ff.depoſi.⁊ ibi vide
apoſtil.in verſi.culpa.

109
a Lata† culpa[a] eſt deuiatio indeliberata
ab ea prudẽtia,q̃ ineſt com
muniter oĩbus,qui ſunt eiuſdẽ conditionis,et pro-
feſſionis. Ideo autem dicitur deuiatio generaliter:
vt comprehendat deuiationem ſiue faciendo ſiue omittendo,⁊
q̃d dico indeliberata ad differentiã doli d̃r,qui ex deliberatio-
ne manifeſta vel preſumpta ꝯmittitur. Ex eo q̃d d̃r ꝙ ab ea pru
dentia apparet,ꝙ prudẽtie opponit. Ex eo q̃d d̃r que ineſt cõ-
muniter omnibus,differt a leui,leuiori ⁊ leuiſſima,vt patebit i-
ferius quod vero infra dicitur, qui ſunt eiuſdem conditionis, et
profeſſionis, adĩcitur propter latam culpam,que communiter
ab aliquo in aliqua arte perito,cuius experientia cõiter oĩbus
non ineſt,qui ſunt eiuſdẽ artis: dicitur autem lata culpa,que eſt
manifeſta ⁊ publica ⁊ omnibus patet,vt Paulus,de verborũ
ſignifi.proponens ait, Late culpe finis eſt,nõ intelligere quod
omnes intelligunt. Uel poteſt dici lata culpa hoc eſt ampla,et
magna. Nam vt Ulpianus ibidem ait lata culpa eſt,negligẽtia
nimia non intelligere quod omnes intelligunt,⁊ etiam hoc ſen
ſu hic aſſumimus. Iſta enim eſt culpa magna maior eſt culpa la
tior maxima eſt culpa dolus,non enim poteſt maior culpa eſſe,
110 quam ea que ex vera deliberatione committit. Hec autem † cul
pa lata poteſt committi cõtra quãlibet prudẽtie partem. Quid
enim ſi quis ignorat preſentia vel preterita que cõmuniter oĩs
ſciunt: Uel quia ſi prudentes non conſuluit de eo quo oĩes cõ
muniter aliorum conſiliũ quererent,vel quid ſimile fecerit latã
culpam dicemus eſſe cõmiſſam. Committitur eñ hec culpa fa-
ciendo quod fieri non debet,⁊ in non faciendo et in omittendo
ſeu negligẽdo ꝙ fieri dꝫ cõmittitur, et de quibus aliqua infera-
111 mus exempla.† In faciendo quidem exempla ſunt multa Qui
mea gerebat negotia, domum edificauit,nec legum formam ſer-
uauit,lata culpa eſt,⁊ probatio manifeſta, Conductor pullum ni
mis et premature onerauit vnde mortuus eſt,lata culpa eſt.
Probabitur autem hec per homines qui talis animalis mini-
ſterio vtuntur, pullos enim communiter ante dictum tempus
non ſunt ſoliti onerare ⁊ hoc per teſtes qui dicunt quod ſic vi-
derunt onerari per homines dicte conditionis. In modo enim
faciendi ſciendum eſt,ꝙ de factis q̃ habẽt cauſam permanentẽ
ex aſpectu preſenti poteſt de maleficio p̃terito iudicari, vt quod
murus ſit male factus vel domus male compoſita,vel liber ma
le ſcriptus ⁊ ſimilia:et ſic teſtes poſſunt dicere male factum eſſe
illud opus quia illud viderunt ⁊ quia communiter homines il-
lius conditionis ⁊ artis a tali defectu abſtinere viderunt vel di
cunt ꝙ viderunt communiter homines illius artis ſic operari
quod opus in tale vitium non incideret. Sꝫ ſi dixerit teſtis,ꝙ
omnes homines illius artis a tali vitio vidit abſtinere,videt̃ ꝙ
falſum aſſeruit,quia non potuit omnes homines illius artis vi-
dere. Sed eius dictum ſuſtinendum puto,vt intelligatur, om-
nes quos vidit operari, exemplo iuriſconſulti, qui volens pro-
bare ꝙ libero⁊ educatio ſit iuris naturalis,rationem adiecit di-
cens, Uidemus enim omnia animalia huius iuris peritia cenſe-
ri: conſtat enim quod non omnia animalia viderat et quod ait
in titu.qui ſatiſd.cogan. inter omnes, ſcilicet de hoc interroga-
tos,⁊ plura ſimilia. Diceret aliquis, potuit vidiſſe paucos,ſed
hoc non cõtingit in artibus que in ciuitatibus multũ frequen-
tantur. In his vero que raro non probarentur, in his habent
cauſam tranſeuntem,contingit etiam ꝙ ex preſenti notitia poſ-
ſunt multa facta preterita iudicari,vt ſi menſor certum agri mo
dum retulit eius cuius culpa poteſt ex preſenti experientia de
monſtrari. Idem in eo,qui per ſeruum imperitum ſcidit, vel vi-
neam imperite putauerit,nam intra certum tempus poteſt im-
peritia facti precedentis detegi,⁊ ſic ille erit modus probandi
quem dixi Quedam vero factã ita pertranſeunt,vt ex nulla pre
ſenti notitia poſſit de preterito iudicari,vt ſi equum tibi commo
datum currere,vel ſaltare plus ſolito coegiſti, vltra id quod cõ-
muniter homines illius conditionis feciſſent, tunc per teſtes
qui actum viderunt,eſſet probandum, Quedam autem in facien
do,modo dixi hanc culpam committi, poteſt contingere reſpe-
ctu loci.temporis,perſone,⁊ omnium qualitatum quas circa de
licta Iuriſconſultus dixerat que per ſingula explicare longiſſi-
112 mum eſſet nec expediens Quoniam † dictum eſt[b] in hoc libello
b qualiter probentur omnia que requiruntur: ad hoc colligitur
omittendo, ſeu negligendo, quomodo committitur lata culpa.
Hec autem negligentia ſenſu non percipitur,ideo non ſuffice-
ret teſtem dicere quia vidit ſed oportet aliqua facta dici ex qui-
bus iudex de negligentia iudicet. Oportet autem per negligen
tiam omitti id quod communiter homines illius conditionis
non omiſiſſent. Hec autẽ negligentia ex his que preſentia ſunt
probatur recte cõmiſſa. Per totum enim annum ex vinee aſpe-
ctu cognoſcitur ſi putata non fuerit ex multitudine ſarmento-
rum,vel ſi predium cultum non fuerit agnoſcitur ex multitudi-
ne herbarum ⁊ ſpinarum. Communiter autem omnibus ineſt
hec prudentia,vt,vinee putẽtur,predia colantur,hoc itaque tã
notum eſt ꝙ probatione non indiget. Poterit ergo teſtis dice-
re,vidi vineam non putatam,agrum nõ cultum iſto anno, quia
vidi ex hoc enim ſola negligentia coloni qui in latam culpã ca
dit,comprehenditur. Quedam vero negligentia ex aliquo pre
ſenti comprehendi nõ poteſt,⁊ quoniã neceſſe eſt per teſtes de
viſu probari vt ſi domum omiſiſti claudere,⁊ fures ingreſſi ſunt
vel ſi certa hora,⁊ certo loco venire debuiſti,quod facere omiſi
ſti,poteſt idẽ probari per teſtes,qui illa tota hora ſteterũt ⁊ vi
derunt,ꝙ nõ veniſti,nec venire potuiſſes quin te vidiſſent. In-
terdũ latitudo loci vel tẽporis non patitur,vt per teſtes de viſu-

te non veniſſe, probari poſſet. quid enim ſi debebat venire Pe-
ruſium? Quis enim per viſum comprehendere poſſet te non ve-
niſſe in tam lata terra, vt ſi eſt lata terra, vel quid ſimile itra an-
num venire debeas certo loco, vel aliquam impoſitionẽ ſolue-
re? Et hoc modo occurreret, quod duo illo loco toto anno ſte-
tiſſent, tunc em̃ difficile eſt, tũc aut alius modus ꝓbandi videt
inuentus, ſi forte inde publicus confectus eſt liber omnium ve-
nientium, vel omnium ſoluentium, in quo talis non reperitur.
Poterit etiam probari per illos, qui in ciuitate illa explorauerunt a perſonis, qui ſcire hoc debebant, et in locis in quibus ve-
riſimiliter venire debebant et non reperitur eum veniſſe, ꝓba-
tum eſt eum non veniſſe, vt Pomponius reſpondit, Si Lucius
Titius ante Calendas in Italiã non venerit, decem dare ſpon-
des, vt non ante peti poſſit ꝙ exploratũ ſit, nec veniſſe, nec ve-
nire poſſet. Cui congruit, quod eſt receptum probari quem non
eſſe ſoluendo, ſ. per diſcuſſionem, vtiqꝫ diſcuſſioni locum eſſe iu-
ra conſuluerunt, cum aliter probari non poſſit ad iſtas coniectu-
113 ras recurri neceſſe eſt. Pone, † aliquẽ negligentẽ infirmo medi-
cum non adhibuiſſe, hec culpa lata[a] eſt. Probabitur autem per
aſtantes ⁊ vicinos, cum medicus de facili ad infirmum non va-
dat quominus per vicinos nõ videatur, ſi infirmitas fuerit lon-
ga. Ita quod neceſſe fuit ꝑ medicũ viſitari ſepius etiam ꝑ me-
dicos ciuitatis, poterit iſta negligentia ꝓbari ſi ſingulariter di-
[b] xerit ſe non vidiſſe veniſſe, hi em̃ magis de facto ſuo interrogan-
c tur quam teſtificentur. Dicet aliquis [c] non ſufficit probare me-
dicum nõ eſſe adhibitum, forſan em̃ non erat in ciuitate niſi hoc
probetur. dico in ciuitate ⁊ locis ĩ quibus eſſe preſumitur copia
medicorum peritorum legibus ⁊ canonibus comprobatur. In
alĳs autem locis ad hanc negligentiam arguendam probari de-
bet ibidem medicũ fuiſſe qui poterat adhiberi. argu. eius quod
Vlpia. ait tunc imputari ſocio ſi alĳ non commiſit cum em̃ ab-
futurus fuerat facilis erat per alium ſocietatis adminiſtratio ꝑ-
dicta, ⁊ exerceri poterat, ⁊ hoc ſi perſone conditio, ⁊ quantitas
patrimonĳ requirebat, vt medicus etiam ex vicinis ciuitati-
114 bus quereretur. † Similis dubitatio oritur vbicunqꝫ negligen-
tia aliter arguitur in eo quod perſonam vel rem aliquam non
adhibuit, vbi neceſſe erat: ⁊ hoc cum de culpa in aliquo certo a-
ctu adhibita queritur, contingit interdum queri ſimpliciter an
aliquis ſit negligens, deſidioſus culpabilis tali culpa que in la-
tam culpam cadit. Hi ſunt qui licet ex ſermonibus mentis cõ-
potes videantur, tamen furioſi faciunt exitum quibus tanquam
prodigis datur curator vt diuus Pius reſcripſit, ⁊ Vlpia. in ti-
tu. de tuto. ⁊ curato. retulit. Hi proprie prodigi non ſunt, quoniã
prodigalitas in expendendo conſiſtit nec proprie appellantur
deſidioſi ſeu negligentes quoniam hec culpa etiam in facien-
do committitur vt nimia ſeuitia in ſeruos vel nouas et pericu-
loſas negotiationes inchoãdo, talem enim dicimus culpoſum.
Ad hoc igitur, vt huic culpoſo ⁊ prodigo curator detur proba-
ri oportet ſic male tractare eũ negotia ſua, quod niſi ſubuenia-
tur ei, deducetur in paupertatem. vt eiuſdem Principis reſcri-
pto continetur, ſiue hoc faciendo, ſiue negligendo oſtẽdat. Po-
ne enim aliquem ſolum in neceſſarias cauſas expendere, tamen
ob hoc pecuniam ſub vſuris accipere, ⁊ prediorum ſuorum cul-
turam negligere. ſuoſqꝫ fructus pati marceſcere potius quam
ſuo tempore vendere, pro alĳs fideiubere incaute, impoſitiones
publicas non ſoluere, ex quo in graues penas incidit, ⁊ ſimilia.
Iſta quidem proprie ad prodigalitatem non pertinent, ſed ma-
gis ad imprudentiam, que poteſt culpoſitas nominari.

ADDITIONES.

a Bern. Lan. ¶ Lata culpa. Vide Barto. in l. quod Nerua. ff. de
poſi. ⁊ ibi apoſtil, Alexan. in verſic. culpa ⁊ Alex. l. item querit. in
principi. ff. pro ſoc. in duobus locis. in additio.

b Tho. Dip. ¶ Quoniam dictum eſt. No. Bar. hic, qui ponit que
requirantur ad probandam negligentiam, adde eundem Bart.
in conſi. cũ. chariſſime domine. verſi. poteſt etiam. ⁊ ibi ſcripſi in
additio. ⁊ vide Fely. in capit. ſi autem aliquis. verſi. negligentia
probatur. vbi citat Bar. in d. conſi. cũ. de reſcrip. ⁊ glo. in clemẽ.
fina. in verſicu. negligentia. de relig. do. ⁊ cui culpe aſdcribatur
negligentia, vide Barto. in l. ſi mora. vbi doct. ff. ſolu. matrimo.
⁊ no in l. ſecunda. in glo. in verb. negligentia. C. arb. tut. ⁊ in l ſi
ſeruum Stichum. in prin. in gl. in verſi. in non faciendo. ⁊ ibi per
Bar. ff. de verb. obli. ⁊ vide gloſſ. in verb. negligentibus. in cap.
queſitum. de pen. ⁊ remiſ.

c ¶ Dicet aliquis. Vide Bart. in l. prima. in ſi. princ. in proe. Di-
geſtorũ. ⁊ in l. itemqꝫ. verſi. non enim cogitur. ff. pro ſoc. ⁊ Saly.
in l. hac edicta. §. his illud. C. de ſecun. nup.

a
115 LEuis culpa [a] † que ꝓprie ad Iuriſtas
ꝑtinet, diuerſimode cõſi-
deratur. Aliter enim ſumitur in rebus alienis, ſeu
alĳs debitis, aliter in rebus communibus inciden-
ter aliter in communibus ex conuentione. Primo modo leuis
culpa eſt deuiatio indeliberata ab ea prudentia que ineſt dili-
gentibus hominibus qui ſunt eiuſdẽ cõditionis et profeſſio-
nis qd̃ Paulus volẽs oſtẽdere, cum dictũ eſſet in pignoratitia
actione venire, ⁊ dolũ, ⁊ culpam ſubiunxit hec verba, Ea igitur,
que diligens paterfamilias ſuis rebus preſtare ſolet, a creditore
exigitur, ⁊ idem in tit. ad legem Aquil. ait culpã eſſe ꝙ cum ali-
quid diligenter prouideri potuit non eſt prouiſum. Per hoc
dico, ꝙ ab ea prudentia, que ineſt diligentibus, differt lata cul-
pa. Per illam enim deuiatur a prudentia que communiter ineſt
eſt omnibus: per hanc autem ab ea que requiritur in diligenti-
bus ⁊ expertis hominibus illius cõditionis. Cetera diffinitio-
nis verba expoſita ſunt in precedenti. Contingit autem hanc
culpam committi circa omnes prudentie partes tam in facien-
116 do quam omittendo, Aliqua exempla ponamus. † Facta que-
dam ſunt que ſua natura regulariter hanc culpam includunt vt
ſi furtum rei commodate factum eſſe aſſeris. diligens enim ho-
mo bene cuſtodiendo precauiſſet, niſi forte ab vxore factum eſ-
ſet vel ab alia perſona fida, de qua confidendum magis, quam
precauendum erat vel ſi fortia facta eſſet, vel magna vis adhi-
bita doceatur. Item ſi equum quia ferrum perdidit, aſſereres
damnificatum: diligens enim homo ſua prouiſione ab hoc pre-
117 cauiſſet ſepius pedes videndo. † Quedam vero facta culpam
ſine expreſſione manifeſtant, vt ſi vineam meam vindemiaſti,
⁊ vinum vuis commiſtis in dolĳs recondidiſti tempore debito,
poſſum tamen tuam culpam arguere, quod cõiter oẽs hoĩes di-
ligentes illius conditionis ſimiles vuas habentes faciunt, fa-
cere ſoliti ſunt ꝑ tꝑa ꝑterita ſeparatim, ⁊ hoc ꝑ teſtes qui dicãt
ſe vidiſſe quod tu illas commiſcuiſti, ⁊ quod ex hoc res mea
tantum ſit deterior: vel probarẽ poſſum, oſtendendo quantus
ſit valor vini excuſſi ex vuis ſeparatis, ⁊ quantus eſt valor vini
excuſſi ex vuis cõmiſtis: tunc exceſſus apparet, quod diligens
118 paterfa. hoc debuiſſet prouidere. † Omittendo etiã ⁊ culpa cõ-
mittitur, huius autem exempla facilia, ⁊ modi probandi faciles
ſunt, ⁊ quoniam ex predictis colligitur, non proſequar. Ex re-
bus vero communibus cõmunioni incidenti incidit culpa, que
119 ſic diffinitur, Leuis culpa eſt deuiatio † indeliberata ab ea dili-
gentia quam ſuo tempore, ſeu illo tempore ſuis rebus adhibet.
Paulus enim in titulo famil. erciſcund. ſic ait, Non tamen tales
diligentiam preſtare debet heres qualem diligens paterfami-
lias, qm̃ hic propter ſuam partẽ cauſam habuit gerendi, ⁊ ideo
negotiorum geſtorum ei actio non competit: talem igitur dili-
gentiam preſtare debet qualem in ſuis rebus. Eadem ſunt, ⁊ ſi
duobus eadem res legata ſit, nam ⁊ hos coniungit ad ſocietatẽ
non conſenſus, ſed res. Ex his verbis a viris ſubtilis ingenĳ ꝓ-
latis apparet qualis culpa eſtimetur, et qualiter aliter quã ſu-
120 pra ſumatur, hec autem ſtatim declarabuntur. † Circa res vero
communes ex conuentione culpa leuis ſic diffinitur. Leuis cul-
pa eſt deuiatio indeliberata ab ea diligentia quam ante contra-
ctum rebus ſuis adhibere ſolebat. Paulus em̃ ait. Socius ſocio,
etiam culpe nomine tenetur, id eſt, deſidie atque negligẽtie cul-
pa autem non ad exactiſſimam diligentiam dirigenda eſt. Suf-
ficit enim talem rebus cõmunibus adhibere qualem rebus ſuis
adhibere ſolet, quia qui parum diligentem ſociũ ſibi acquirit,
de ſeipſo conqueri debet. Hoc idem Imperator in libro Inſti-
tutionum conſtituit, ſed cauillari poteſt: cum enim adhibere de-
bet diligentiam illam, quam in ſuis adhiberet preſupponit eũ
diligentem ⁊ ſic tenetur ad id quod diligẽs homo facturus eſ-
ſet. Videtur enim idem in alienis quod in cõmunibus. Sed fa-
teor, quod eum videtur preſupponere diligentem illa tamen di-
ligentia que communiter ineſt omnibus, que largo modo dili-
gentia eſt, ſed non proprie, vt hic ſumitur, quod ſi ſic acciperet
diligentia vt accipitur, quod declarabitur in culpa ſequẽti ſe-
121 do quod idem ſit in alienis ⁊ communibus. Cuius gratia ſcien-
dum eſt, quod licet plures alias ſpecies poſſumus facere, tamen
inter ſe quelibet habet gradus ſuos, dolus enim maior eſt ſi ſit
corruptione pecunie, quam ſi ſit precibus: ſic enim ex alĳs cau-
ſis dicitur maior et minor. Latior culpa dicitur maior vel minor,
ſecundum quod leuis vel grauis eſt doli preſumptio. Lata e-
nim culpa dicitur maior vel minor, ſecundum quod in eo ex-
ratum eſt, vel manifeſtum, vel manifeſtius, vel manifeſtiſſi-
mum. ſimiliter ⁊ culpa leuis, de qua loquimur. Nam inter om-
nes diligentes vnus eſt in maiori gradu diligentie, quam alter.
In propoſito ergo dico, quod culpa leuis in rebus alienis eſti-
matur, ſi deuiat ab ea diligentia vel prudentia que ineſt dili-
gentibus eiuſdem conditionis et profeſſionis. Intelligo au-
tem de hominibus diligentibus ſimpliciter in quocunque gra-
du diligentie quis deuiet in leui culpa. In rebus vero com-
munibus ſufficit quod habeant eandem diligentiam quam in
122 ſuis, forſitan em̃ in ſuis erat in ſummo gradu diligẽtie. † Sub-
eſt

eſt alia dubitatio, quid erit, ſi quedam cōia erant, forte merces quarū ſimiles proprias nunq̄ habuerat, quomodo talis culpa poterit eſtimari cū ad exemplū ſuarū teneatur, nec tale reperiatur exemplar, nēpe ex predictis apparet reſpōſio, videatur em̄ in quo gradu diligentie erat in ſuis rebus, licet res iſta eēt cōmunibus diſſimilis, in eodē gradu diligentie, in cōmunibus eſſe cenſetur. Hoc ex verbis predictarum legū oſtenditur. Dicunt em̄ requiri eā diligentiā, quam in ſuis ſimpliciter, nec ad res ſimiles cōmunibus ſe adſtringit. Si tñ ſimiles res reperiātur, culpa talis clarius denuncietur, ⁊ quod teſtes haberent dicere facile eſſet. Sꝫ qñ ad gradus diligentie recurrimus, eſt difficilis, ſed in culpis ſequentibus declarabitur. Alia etiam dubitatio ſubeſt, cum in rebus communibus incidenter culpa eſtimetur, ſi non adhibet eam diligentiam quā in ſuis adhibebat. Quid em̄ ſi tūc in ſuis nullam diligentiam adhibeat, nec tunc circa res ſuas aliquid feciſſe probari poteſt? Dico, diligentia eſt quedam executio prudentie. Prudētia aūt eſt habitus mentis ⁊ ſic cōſiſtit in animo. Sicut ergo poſſeſſio ſemel habita, animo retinetur, ⁊ continuatur, niſi probetur interruptio: ita hac diligentia probata, diligentia anterior ſuis rebus illo tempore adfuiſſe preſumitur. Quid ergo articulandum, quid probandum, patet ex predictis.

ADDITIO.

a T. D. Leuis. Uide Bar. in l. quod Nerua. in verſ. quarto quero, quid eſt culpa. ff. depoſ. ⁊ ibi vide apoſtil. in ver. culpa latior.

123 a LEuior † a culpa eſt deuiatio indeliberata ab ea prudentia, que ineſt diligentibus hominibus, qui ſunt eiuſdem conditionis, ⁊ profeſſionis. Hanc culpam antiqui legum latores, vel noſtri iuris interpretes, per ſpeciem culpe diſtincte a leuiſſima nō poſuerunt, ſed de ea ſicut de leuiſſima vniformiter iudicarunt, quia igitur inter eas non eſt iuris diuerſitas, antiquorum ſeq̄ntes veſtigia vno nomine leuiſſimam appellamus.

ADDITIO.

a Tho. D. ¶ Leuior. Uide Bar. in l. quod Nerua. vſ. tertio quero. ff. depoſiti.

124 a LEuiſſima a † culpa eſt deuiatio indeliberata ab ea prudētia, q̄ ineſt diligentioribus hominibus, ⁊ diligentiſſimis, q ſunt eiuſdem conditionis et profeſſionis. Et quod dico, diligentibus ⁊ diligentiſſimis, dico ad differentiam leuis culpe, ⁊ de deuiatione ab ea que ineſt diligentioribus. Caius in tit. de act. ⁊ obli. loq̄ns de cōmodatario, ſic ait, Alias tamen exactiſſimam diligentiā cuſtodiēde rei preſtare compellitur, nec ei ſufficit eandem diligentiam adhibere quam in ſuis rebus adhibet, ſi alius diligentior cuſtodire potuerit. Et idem Imperator in lib. Inſti. conſtituit de ea que ineſt diligentiſſimis. Adeꝫ Caius in tit. commo. ſic ait, In rebus commodatis, talis diligentia preſtanda eſt qualem quiſque diligentiſſimus paterfamil. in ſuis rebus adhibet. Cum ergo receptum eſt in commodato venire leuiſſimā, apparet ꝙ deuiato ab ea diligentia, que ineſt diligentibus ⁊ diligentiſſimis, eſt culpa leuiſſima. Ex eo enim qđ dicitur, quiſque diligētiſſimus, apparet loqui de diligētiſſimo cuiuſque
125 gradus. † Qualiter ergo cognoſcant diligētes, diligentiores, et diligentiſſimi, ⁊ qualiter gradus inter eos, vidēdum eſt: Cuius gratia vnum exemplum intelligibile ponamus, in etate ſenili, q̄ vt noſtri maiores tradiderunt, incipit a ſeptuageſimo anno excluſiue, ⁊ terminatur in centeſimo anno. Illud eſt enim longiſſime vite tempus, ⁊ ſic in ſuperlatiuo. Aſſumamus igitur medium inter iſta, ⁊ quod eſt lxxxv. dico ergo quod vſque ad iſtud mediū eſt ſenilis etas, abinde ſupra dicitur ſenior, vſque ad ſuperlatiuum. Abinde intrat ſuperlatiuum, et dicitur longiſſimum vite tempus. Iſta tria cauſa doctrine ponūtur vt ſpecies, et quelibet iſtarum habet ſuos gradus. Nam quot anni, quot menſes, vel quot momenta ſunt in quolibet dictum temporum, poſſunt dici gradus illius differentes ſecundum plus et minus. Ita in propoſito imaginamur terminum a quo diligentia incipit, ⁊ eſt illa communis prouidentia, que communiter omnibus ineſt, quantumcunque rudibus, ⁊ groſſis, poſt illam ſtatim incipit diligentia, ⁊ progreditur vſque ad exactiſſimam diligentiam, que vltra non progreditur. Ille igitur, qui habet diligentiam aliquam aſcendendo gradatim, vſque ad medium totius latitudinis diligentie, ille dicitur diligens, ille vero qui excedit medium vſque ad vltimum terminum ille dicitur diligentior. Ille vero, qui vltimum terminum attingit, ille dicitur diligentiſſimus, ⁊c.

ADDITIO.

a Tho. D. ¶ Leuiſſima. Uide Bar. in l. quod Nerua. ⁊ ibi apoſt. in ver. culpa. ff. depoſiti. ⁊ Bal. in l. ſolam. verſ. Item ſi volo probare. C. de teſtibus.

Quedam Baldi, ad materiam teſtium pertinentia.

In auth. ſed iudex. C. de ſacroſanctis eccleſijs.

a SEd iudex. a Iſta dictio ſꝫ, aduerſatur ⁊ corrigit inquantū lex Cod. dicebat, quod epiſcopus non admittitur ad teſtificandum. Et not. primo, quod iudex cauſe debet ire, vel mittere ad epiſcopum, quando epiſcopus producitur in teſtem. Secundo not. quem decet mittere: quia debet mittere de ſuis, puta notarium cauſe, qꝛ per eum debent ſcribi acta, qui ſcribere cepit in cauſa, vt C. de ſport. l. j. ⁊ in auth. de heredib. ⁊ falcid. §. ſi vero. Hoc declarat Iacob. But. in l. prima. ff. de offic. proconſ. ⁊ per Barto. in l. ſi vni ex pluribus. alias, Pomponius. ff. de re iudica. Item, quia cauſe continentia non diuidatur, vt in c. ad hoc vnxit nos. extra de ſequeſt. poſ. ⁊ l. nulli prorſus. C. de iudic. Tertio not. quod teſtis debet dicere id quod nouit, id eſt quod ſenſu percipit. ff. de teſta. l. qui teſtamento. §. fin. et quia veritas in omnem partem eadem eſt: neceſſario ex hoc ſequitur quod debet deponere veritatem pro vtraque parte. Not. quod teſtis debet deponere de veritate, non de credulitate, ⁊ pro vtraque parte. Circa hoc vide que not. Bart. in l. is poteſt verſic. pro declaratione huius de acqui. her. Tu dic quod id, quod quis aſſerit, preſumitur credere. Et que ſit iuſta cauſa credulitatis, vide per Barto. in l. cum quidam. §. j. verſi. item iuſta ratio, de acqui. here. et ita ſeruat conſuetudo ſecundum gl. hic, quam not. ⁊ adde quod dicam in l. proxima, ⁊c.

ADDITIO.

a Th. D. ¶ Sed iudex. Adde quod iſta ſunt verba Bald. in l. nec honore. C. de epiſcop. ⁊ clericis, in verſic. In tex. ibi, ſed iudex. ⁊ ideo caſſaui hic, vt ibi videas.

¶ In l. preſbyteri. j C. de epiſc. ⁊ cler.

1 ☞ Preſbyteri non torquentur pro teſtimonio.
1 a PResbyteri. † a Preſbyteri ſunt p̄uilegiati. vt occaſiōe teſtimonij nō torqueantur, ſed in alijs clericis ſeruatur ius cōmune, ſi falſam tamen dixerint cauſam, puniuntur. h. d.

ADDITIO.

a Tho. Dip. ¶ Preſbyteri. Iſta ſunt verba Bal. in l. preſbyteri. prima. C. de epiſ. ⁊ cleri. idcirco caſſaui hic, vt ibi videas.

¶ Bald. in l. conuenticula. C. de epiſcop. ⁊ cleric.

a COnuenticula. a Proſequitur in lectura huius legis q̄dam que pertinent ad materiam teſtium Baldus ibi, dum dicit, modo venio ad teſtes.

ADDITIO.

a Th. D. ¶ Conuenticula. Iſta ſunt verba Bald. in lect ſua in l. conuenticula. C. de epiſcp. ⁊ cler. in ver. modo venio. ⁊ ideo ſequuntur addi. ad trac. Barto. ſ. dictum, vt j. ſequitur, ⁊ ea propterea caſſaui.

1 ☞ Teſtis debet reddere rationem dicti per ſenſum corporis, qui dicto congruat. ⁊ num. 3.
Teſtis, qui in reddendo rationem dicit, videtur mihi quod poſſedit decem annis, probat. num. 24.
2 Teſtis deponens ſuper his que percepit intellectū magis quā ſenſu, non probat niſi reddat rationem dicti, etiam non interrogatus.
4 Senſus eſt quid generale ad omnem ſenſum corporis.
5 Teſtis deponens, quia preſens fui, intelligitur, ⁊ intelligens vt probet.
6 Dictum teſtis ambiguum, quomodo declaretur, remiſſiue.
7 Teſtis deponens de valore, rei, ſi deponit de credulitate vel opinione, probat.
8 Teſtis deponens ſuper identitatem rei qualiter habet deponere: ⁊ ibi, ſi de ſanitate, vel infirmitate, etate, vel de ſenectute. ⁊ num. 14.
9 Uerba enunciatiua in teſtibus non probant.
10 Teſtis ſuper qualitate animi deponens qualiter probet.